

48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ljubljana, 2.–13. 7. 2012

Zbornik predavanj

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

**Ideologije v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

2.–13. 7. 2012

Zbornik predavanj

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6:316.75(082)
821.163.6.09:316.75(082)
316.75(497.4)(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (48 ; 2012 ; Ljubljana)

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj / 48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 2. julij - 13. julij 2012 ; [uredil Aleksander Bjelčevič ; povzetke prevedel Donald F. Reindl] ; [izdala] Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012

ISBN 978-961-237-511-9

1. Gl. stv. nasl. 2. Bjelčevič, Aleksander

262248704

48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbornik predavanj. Uredil Aleksander Bjelčevič, **povzetke prevedel** Donald F. Reindl (Deks d. o. o.), **tehnično uredila** Mateja Lutar, **oblikovala** Metka Žerovnik, **založila** Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, **izdal** Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko, **za založbo** Andrej Černe, dekan Filozofske fakultete, **tisk** Birografika Bori d. o. o.

Naklada: 500 izvodov.

Cena: 16,16 EUR.

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.

Vse pravice pridržane.

Izdajo zbornika je omogočilo Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Ljubljana, junij 2012

Vsebina

Aleksander Bjelčevič	Nekaj o ideologijah	7
----------------------	-------------------------------	---

Predavanja

Jezik

Marko Stabej	Jezik, nazori in nadzor	11
Nataša Pirih Svetina	Film, ki »mladini dviga kri«, ali kaj je ideološkega v praksi poučevanja jezikov.	21
Mojca Stritar	Med ohranjanjem slovenščine in podporo večjezičnosti: Jezikovne ideologije v programih parlamentarnih strank.	29
Vojko Gorjanc	Ideologija heteronormativnosti, prevodna in jezikovna norma	38

Literatura

Miran Hladnik	Gorenjska v slovenski književnosti	45
Nike Kocijančič Pokorn	Skrita ideologija v prevodih otroške literature	55

Kultura

Mladen Dolar	Ideologija in slovenstvo	62
Roman Kuhar	Istospolniki in podobna bitja	68
Gregor Pompe	Ideologija v glasbi in ideologija o glasbi	77
Sarival Sosič	Podobe ideologije v slovenski likovni umetnosti (Izbrani primeri) . . .	83

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Izbirni tečaji

Rastko Močnik	Dva trenutka v odnosih med ideologijo in govornimi praksami: romantična zasnova nacionalnega jezika in njegov sodobni razkroj (Program)	97
Silvana Orel Kos	Ideologija: izgubljeno ali pridobljeno s prevodom	100
Martina Ožbot	»Če hočete rešiti svojo umazano črno dušo, se morate vpisati v partijo.« Ideološki elementi v izbranih prevodih italijanskih književnih besedil v slovenščino	107
Irena Samide	P(l)asti in slasti prevajanja iz nemščine v slovenščino	115

Parada mladih

Jurij Verč	Dileme in horizont »drugega« v dramatiki Josipa Tavčarja	119
Nikola Bajić	Spolno (ne)občutljiva raba jezika v Srbiji in Sloveniji v teoriji in praksi	124
Marta Cmiel	Alpski svet v <i>Krstu pri Savici</i> . France Prešeren in romantična podoba narave	129

Predstavitev avtoric in avtorjev	135
---	-----

Nekaj o ideologijah

Tema letošnjega seminarja je *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Govorili bomo o ideologijah, ki nas spremljajo na vsakem koraku. Ideologije niso umetno ustvarjene reči niti niso zgolj nekaj, kar nas teži in kar moramo prenašati, ampak so ideologije v vsakem od nas: naslovnica zbornika ilustrira oboje. V dveh dneh sem slišal mdr. tele normativne izjave: *Pes rabi gospodarja*, je mamica razlagala otroku, *Slovenska politika rabi trdo roko*, je rekel gospod, *Slovenija ima premajhno gospodarsko rast*, je rekla televizija, *Ni moralne in nemoralne literature, ampak samo dobra in slaba*, je študent citiral Wildea, *Homoseksualci ne smejo posvajati otrok*, *Vse manjšine imajo enake pravice*, *Študentje nimajo kaj protestirati, ampak morajo študirati*. Vse izjave so ideološke: prva, o psu, ki rabi gospodarja, je specisistična (človek je privilegirana živalska vrsta; morda je tudi v tejle moji formulaciji skrita neka ideologija), sledijo avtoritarna (o trdi roki, ki naj vodi Slovence), tista o gospodarski rasti je liberalistična, Wilde je esteticist (v kolikor je s svojo izjavo mislil resno), šovinistična (o homoseksualcih), multikulturna (o manjšinah), tista o nalogah študentov pa je legalistična (vsaj legalistična, če ne še kaj drugega). Ideologij je več, ne ena: več vrst (politične, verske itn.) in seveda znotraj vrste vsaj en par nasprotujočih. Pojem ideologija razumemo, rabimo, definiramo na različne načine; Mladen Dolar pravi, da so sociologi našteji 35 definicij. Če imamo različne definicije, imamo tudi različne odgovore, ali neko konkretno prepričanje sodi v ideologijo ali ne. Če ideologije definiramo široko, je marsikaj lahko ideologija; če ozko, potem bodo ideologije najbrž le politične, in sicer tiste, ki se nam zdijo napačne. Tu smo pri drugi definicijski razliki: ideologijo lahko definiramo vrednostno ali pa nevrednostno, tj. opisno. To ilustrirajmo z najbrž najbolj razširjeno definicijo: ideologija je sistem idej in vrednot neke družbene skupine. Ta definicija je (poleg tega, da je široka) nevrednostna: nič ne razmišlja o tem, da je narobe, če se ravnamo po ideologiji. To isto definicijo pa lahko zastavimo tako, da bo ideologija postala nekaj slabega: ideologija je shematiziran, stereotipiziran, dogmatiziran sistem idej in vrednot neke družbene skupine. Podobno: ideologija je sistem [napačnih] prepričanj, s katerim neka družbena skupina legitimira svojo oblast (definicija se lahko nadaljuje: »tako, da te vrednote, načela itn. prikazuje kot naravne in nujne«).

Nekateri torej ideologijo razumejo zelo široko, kot skupek prepričanj, ki jih imamo kot člani različnih skupin o takorekoč vsem mogočem od politike, vere preko umetnosti, tudi znanosti niso izjema, vse dol do bontona. V ožjem smislu so ideologije le politični *-izmi*, npr. liberalizem, socializem, komunizem, fašizem, morda še feminizem ipd. Na letošnjem seminarju jo razumemo široko: ideologija je sistem idej (prepričanj, načel, tradicij, mitov) neke družbene skupine, s katerimi ta prikazuje in upravičuje moralne, verske, politične, estetske, jezikovne, znanstvene in ekonomske interese skupine ter usmerja odločitve svojih članov. Ideologija posamezniku služi tako, da lahko moralno, politično, filozofsko upraviči svoje vedenje in prepričanja oz. stališča. Ta prepričanja dobimo s socializacijo postopno in, v nasprotju z znanostjo ali filozofijo, nesistematično ter pogosto celo neeksplicitno, pa tudi nezavedno. Posledica je, da zagovarjamo svoja stališča in nasprotujemo tujim stališčem (se npr. deklariramo za leve in nasprotujemo desnim), ne da bi vedno dobro vedeli, kaj so nasprotnikove temeljne ideje in imamo celo o lastni poziciji meglene

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

pojme. Ideologija je relativno koherentna in dokaj vseobsegajoča, zato nam lajša odločitve in nam tuje naredi domače, da ga lažje sprejmemo ali zavržemo. Ideologije lahko obravnavamo na nevrednosten način, toda konkretna ideologija ni nevrednostni sistem, ampak ravno obratno: ideologija je zgrajena okoli vrednot, norm, razlag in ciljev. Ponuja optimalen koncept sveta oz. izsek iz sveta, svet normira, pove nam, kako naj (na tem izseku) živimo svoja življenja. Ideologija svet (svoj predmet) sicer opisuje in razlaga in je s tem podobna znanostim (ki naj bi ne bile ideološke, ker naj bi se vrednotenju izogibale), hkrati pa ga tudi vrednoti. Zaradi vrednot se ideološke skupine definirajo v opoziciji mi : oni (liberalci vs. komunitarci vs. anarhisti, verniki vs. ateisti, asketi vs. hedonisti, rasisti vs. demokrati in multikulturalisti, športniki vs. zanemarjenci, moj narod vs. njihov narod, naša znanost, naša umetnost, naša moda itn. vs. njihova). Skupina po navadi tudi zgradi svojo mitologijo in določi, kateri dogodki v njeni zgodovini in katere osebe so prelomni in najpomembnejši (v slovenski nacionalni literarni ideologiji so Trubar, Prešeren, Jurčič ključni, Hren, Koseski ali Koder pa moteči elementi). Ideologije so torej različne in zato govorimo o političnih, razrednih, rasnih, spolnih, vzgojnih, družinskih, kulturnih, estetskih itn. ter celo znanstvenih ideologijah. Ideološkost znanosti se kaže s tem, ko se odloča, kaj je vredno raziskovati in kaj ne. (Najbolj očitno npr. v umetnostnih znanostih, kjer se v grobem delimo na tiste, ki bi raziskovali samo najvišje dosežke (?) umetnosti, in tiste, ki selekcijo opravijo po drugačnih, npr. žanrskih kriterijih). Isti človek pripada več ideologijam (ker pripada več interesnim skupinam) in si iz njih sestavlja svetovni nazor. Najpogostejša metafora za ideologijo so očala, skozi katera gledamo svet. Ideologija prebiva na vseh ravneh jezika od fonetike, leksike, metaforike do celote teksta in v vseh jezikih – v govoru, sliki, gledališču, filmu, glasbi, plesu, ritualu. Najbolje se počuti, če je lastnik ne opazi, zato rabimo druge, da jo pokažejo. Nekatere ideologije bomo pokazali na letošnjem seminarju.

Aleksander Bjelčevič,
predsednik 48. SSJLK

Predavanja

Jezik

Stabej

Pirih Svetina

Stritar

Gorjanc

Literatura

Hladnik

Kocijančič Pokorn

Kultura

Dolar

Kuhar

Pompe

Sosič

Marko Stabej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'26:316.75

Jezik, nazori in nadzor

Jezikovne in jezikoslovne ideologije so kompleksen in nehomogen pojav. Oblikujejo se v odvisnosti od zgodovinskih okoliščin, med seboj so povezane, hkrati pa delujejo razmeroma samostojno in dolgotrajno. Med opaznimi jezikovnoideološkimi potezami v slovenski jezikovni skupnosti so vprašanja ločevanja med domačim in tujim, vprašanje vrednotenja govorcev slovenščine in vprašanje vloge jezikoslovja.

jezikovna ideologija, jezikoslovna ideologija, idealizirani govorec, jezikoslovec vodnik

Ideologies in language and linguistics are a complex and variegated phenomenon. Their formation depends on historical circumstances, they are connected with one another, and at the same time their operation is relatively independent and long-lasting. Language ideology issues observed in the Slovenian linguistic community include the separation between what is domestic and what is foreign, evaluating speakers of Slovenian, and the role of linguistics.

language ideology, linguistic ideology, idealized speaker, linguistic guide

1 Uvod (mora biti)

Jezikovna ideologija v neki družbi in skupnosti je kompleksen in nehomogen pojav. Že samo naravo pojava avtorji pojmujejo precej različno, odvisno od svojih raziskovalnih izhodišč in ciljev (pregled definicij npr. v Petrić 2006: 67–87). Silversteinovo definicijo (iz leta 1979, citirano po n. d.: 83), po kateri je jezikovna ideologija »sistem predstav o jeziku, ki jih oblikujejo govorniki z namenom racionalizirati ali upravičiti načine, na katere sami doživljajo strukturo in rabo jezika«, moramo takoj razširiti z množino – gotovo ne gre le za sistem predstav o posameznem jeziku, ampak o jezikih in medjezikovnih razmerjih v govorčevem jezikovnem repertoarju in v družbi. Pa tudi ideologij je več; tako kot lahko vsaj v demokratični družbi predvidevamo soobstoj več različnih političnih ideologij (od katerih si vsaj nekatere neposredno nasprotujejo in tekmujejo za večji vpliv v družbi), tako si lahko predstavljamo tudi sočasno različnost jezikovnih ideologij. Seveda političnih in jezikovnih ideologij ne moremo ne enačiti ne med njimi pričakovati vsebinskega ujemanja ali prekrivanja. Tudi ni čisto jasno, ali je res treba govoriti o ideologijah ali bi tovrstne »sisteme predstav« lahko imenovali kar nazori¹ ali stališča,² vendar se zdijo nazori vendarle bolj izrecni in individualni,

¹ Če pobrsamo po slovenskem bibliografskem sistemu COBISS, opazimo, da se zveza »jezikovni nazor« pojavlja predvsem v zvezi z rekonstrukcijo pogledov na jezik nekaterih izpostavljenih posameznikov; Dean Komel (2006) piše npr. o Humboldtovem jezikovnem nazoru, Marko Jesenšek (2001) o Slomškovem jezikovnem nazoru in slogu, Jože Rajhman (1998) o Dajnkovem jezikovnem nazoru. Le Fanika Kranjc - Vrečko govori (2010) o jezikovnem nazoru slovenskih protestantov, torej o kolektivu, ki pa je v resnici nazor skupine dejavnih in izpostavljenih posameznikov, ne pa nazor neke družbene skupine.

² Zveza »jezikovna stališča« po sistemu COBISS ni del naslova nobene bibliografske enote; kot ključna beseda pa se pojavi pri 30 enotah od leta 1999 naprej.

stališča bolj usmerjena in omejena – pa še v naslovu letošnjega Seminarja ni ne enega ne drugega – zato bomo ostali kar pri ideologijah.

Jezikovna ideologija seveda ni isto kot jezikoslovna ideologija. Zadnje je na prvi pogled celo protislovna besedna zveza, saj naj bi jezikoslovje kot znanost temeljilo na teoriji in ne ideologiji. Toda jezikoslovje je v svojih odločitvah, kaj počne, na kakšen način in s kakšnimi cilji, pravzaprav ideološko zaznamovano. Vse te odločitve namreč zgodovinsko gledano (bodisi v okviru večstoletnih jezikoslovnih praks v zvezi z opisovanjem ali normiranjem jezikov bodisi v okviru samostojne jezikoslovne znanosti zadnjih dobrih 200 let) nikakor niso neodvisne od družbenega dogajanja, ampak jih to dogajanje pogojuje. Pri tem ne gre le za kak zelo abstrakten »duh dobe«, ampak za precej konkretnije »sisteme predstav« o tem, kakšna naj družba bo, kakšna je v njej lestvica vrednot, kako naj deluje in kako naj se spreminja (oziroma ne spreminja). Jezikoslovje (kot sama po sebi vsaj zadnjih sto let zelo raznorodna veda) torej iz družbenih ideologij črpa upravičenost svojega početja in na ta način skrbi za svoj obstoj in razvoj. Hkrati pa jezikoslovje s svojim početjem bodisi izrecno bodisi posredno, bodisi hote bodisi nehoti tudi sooblikuje in preoblikuje ne le družbene ideologije, temveč tudi družbo samo. Seveda je stopnja vpliva jezikoslovne dejavnosti na družbo v času in prostoru zelo različna; ta zgodba ponuja celo paleto zanimivih razpletov. Na eni strani so izrazite jezikoslovne želje po spreminjanju sveta, ki lahko ostanejo brez pravega vpliva v družbi, na drugi pa jezikoslovne teorije in spoznanja, ki v družbi močno odmevajo, ne da bi bile temu zares namenjene. V slovenski zgodovinski zavesti so med družbeno neuresničeni npr. skrajna jezikoslovna stališča o slovanskem ali ilirskem/južnoslovanskem jezikovnem povezovanju in stapljanju, v svetovnem merilu npr. ideje o tem ali onem dogovornem, umetnem mednarodnem jeziku – pri čemer moramo pripomniti, da so taka stališča že v svoji sodobnosti, zlasti pa za nazaj ponavadi razglašena za neznanstvena, nejezikoslovna, torej jih jezikoslovje samo izloči iz polja znanstvenega, strokovnega v polje (jezikovno) ideološkega. Na ta način se jezikoslovje upravičuje v okviru druge ideologije, ideologije znanosti, katere temelj naj bi bila ravno spoznavna neodvisnost od ideoloških prepričanj ter zavezanost objektivnosti, preverljivosti ipd. Da se tudi ideologija jezikoslovne znanstvenosti (ali njena epistemologija ali paradigma, kakor hočete) spreminja in je odvisna od časa, si bomo ogledali nekoliko kasneje.

Tudi če lahko o jezikoslovnih ideologijah govorimo le pogojno in previdno, vendarle postavljamo tezo, da jezikoslovne ideologije vplivajo tako na jezikovne kot na splošne ideologije. Vzvodov vpliva je več, od jezikovnih priročnikov, jezikovnih storitev do jezikovnega (in splošnega) izobraževanja, ki se zdi še posebej zanesljiva in dolgoročno učinkovita pot. Kar se Janezek nauči misliti o jezikih, to Janez o njih misli. Tudi če kot odrasel živi v popolnoma drugačnih družbenih okoliščinah, kot je v njih odraščal. Torej smo postavili še eno tezo: jezikovne ideologije so sicer pogojene z jezikoslovnimi in drugimi ideologijami, obstajajo pa razmeroma samostojno in se spreminjajo počasi.

2 Jedro (problema)

2.1 Čist, brez tujk

Ko sem pred leti ob selitvi našel in nostalgичno prelistaval svoje zvezke pri predmetu slovenščina od petega do osmega razreda osnovne šole (1975–1979), sem v njih periodično zasledil z roko prepisan ocenjevalni obrazec govornih vaj. Vsak učenec je moral enkrat letno imeti govorni nastop

na izbrano temo, vsi sošolci pa smo morali vsak nastop opisno oceniti po določenih rubrikah. Med rubrikami je bil poleg drugih predviden tudi *jezik*. In vsaj jaz sem čisto vsakokrat pri tej rubriki pripisal: »čist, brez tujk«. Ne spominjam se, ali sem se tega spomnil sam ali je šlo za učiteljičin predlog. Ne glede na to, od kod je prišla ta oznaka, je mogoče zanesljivo domnevati, da neke referenčne, oprijemljive, zanesljive predstave, kaj naj bi zares pomenila, nisem imel. Zelo jasno pa je bilo sporočilo, da je mogoče (ali celo treba?) jezik kot pojav deliti na dve množici: na eni strani je dober jezik, čist in brez tujk, na drugi strani pa slab, nečist, onesnažen s tujkami. Dodatni spoznavno-čustveni zaplet izhaja iz tega, da seveda take delitve znanstveno gledano ni mogoče objektivno in zanesljivo opraviti, vendar tega Janezek, otrok, ne ve – in posredno tudi Janez, nesamozavestni odrasli nejezikoslovni govorec slovenščine, ne. Ker torej oba verjameta, da je delitev na čist in nečist jezik možna in potrebna, hvaležno in pokorno dopuščata, da delitev namesto njiju opravlja nekdo, ki je po njunem za to usposobljen. Mandat za otroke imajo učiteljice in učitelji, za odrasle pa lektorice in lektorji (pri dejansko pišočih) oziroma jezikoslovci in jezikoslovke tako na splošno.³

2.2 Povej mi, kam spadaš, in povem ti, kaj govoriš

Zanimivo vprašanje je, kako ideologije sodelujejo pri oblikovanju, preprečevanju ali razgrajevanju jezikovnih skupnosti, pa tudi pri njihovem vzdrževanju (obsežno o tem razpravlja Škiljan, 2002). Jezik, ki hkrati povezuje in razdvaja, je že v svetopisemskih razsežnostih paradoks – večjezičnost kot božja kazen za človeško babilonsko šopirjenje in hkrati binkoštna božja milost za prepričljivejše širjenje božje besede vsem jezikovnim skupnostim po svetu se sicer post festum lahko zaokroži v koherenco zaporednosti. Utemeljevanje jezikovne raznolikosti v božji enotnosti (in torej upravičevanje oblikovanja nove pisne jezikovne skupnosti) je bilo zelo pomembno tudi za slovenske protestante pri začetku slovenščine v knjižni rabi (Ahačič 2007).

Kaj je v jeziku, v diskurzu še naše, torej, kdo in kaj še sodi v naš jezik in našo jezikovno skupnost in kaj ne več, kaj je njihovo in kaj ne več – to se zdi večno vprašanje, vsaj v takih jezikovnih skupnostih, kot je slovenska. Odgovori so problematični tako pri uvrščanju govorcev v neko jezikovno skupnost kot pri uvrščanju besedil oz. jezikovne podobe govornih dejanj v nek konkretni jezik, saj vsaka stroga delitev ob (fizični ali konceptualni) meji povzroča nasilno ločevanje. Pri takih razvrstitvah ponavadi ni veliko prostora in razumevanja ne za hibridne jezikovne identitete ne za jezikovno hibridne diskurze. Zato ni težko najti tavitoloških definicij slovenščine kot jezika, ki ga govorijo Slovenci (npr. Dular 1974: 57). K pripadnosti govorcev se bomo še vrnil, na kratko pa si oglejmo, kako nemočen je nek sodobni poskus natančnega določanja meja slovenskosti jezikovnih znakov. O tem se lahko prepričamo v dokumentu z zapletenim naslovom *Navodilo o ugotavljanju jezikovne ustreznosti firme pravne osebe zasebnega prava oziroma imena fizične osebe, ki opravlja registrirano dejavnost, pri vpisu v sodni register ali drugo uradno evidenco*.⁴ Ta dokument naj bi

3 Pri tem ni edina težava, da objektivno ločevanje med domačim in tujim v jeziku ni uresničljivo; večja težava je to, da ima v metajezikovni zavesti govorcev pomembno mesto in večjo težo razmišljanje o nasprotju domače : tuje (z vrednostma dobro : slabo, nebo : pekel). Razmišljanje o drugih pomenskih in pragmatičnih razsežnostih jezikovne spoznavne dejavnosti, npr. o razumljivosti/nerazumljivosti, prepričljivosti/neprepričljivosti, vljudnosti/nevljudnosti ipd. se zdi na tej lestvici precej nižje.

4 Uradni list RS, št. 53/2006 (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200653&stevilka=2280>).

reševal zadrege v zvezi z zahtevo *Zakona o javni rabi slovenščine* (2004),⁵ če poenostavljeno parafraziramo, da mora biti taka firma v slovenščini. Navodilo, uradno sprejeto dve leti po zakonu, pa zadrege ni rešilo, temveč jo je stopnjevalo. Kriteriji slovenskosti imen (lastna imena so v besedišču itak zelo posebna in manj standardizirana množica od občnih imen) so bolj ali manj tautološki. Na standardne jezikovne priročnike se pri razsojanju imen ne da zanašati. Tudi če vsebujejo lastnoimensko gradivo, seveda ne morejo opredeljevati **novih** poimenovanj, kar vsaj nove firme gotovo so. Poleg tega se priročniki standardnega jezika, razumljivo, v glavnem ukvarjajo le s standardnojezikovnimi izrazi, kar je ne glede na družbeno prestižnost vendarle le podmnožica jezikovnega kontinuuma slovenščine. Zato ostane le tautološka opredelitev: slovensko je, če je bilo v slovenščini že uporabljeno, z drobnimi (in smešnimi) omejitvami. Korpusni in drugi spletni podatki o besedilih v slovenščini sicer na prvi pogled tako določitev vsaj metodološko omogočajo; toda tudi tu pridemo samo do podatkov o omejeni podmnožici slovenščine, ne glede na to, kako obsežne podatke imamo. In tudi tu seveda ne moremo najti nečesa, kar je resnično novo. Na koncu nam torej ostane samo »znanstvena« določitev: če torej imen firm ne najdemo v gradivu, »se njihova ustreznost ugotavlja na podlagi njihove sistemske skladnosti s splošno uveljavljenimi slovenskimi besedami ter nespornimi slovničnimi in izraznimi možnostmi«. Smisel celotnega *Navodila* naj bi bil ta, da ga lahko kot kriterij uporablja uradnik registracijskega sodišča pri vpisu imena nove firme v uradno evidenco. Uradnik seveda ne more razsojati o jezikoslovni »sistemski skladnosti« in tudi težko najde objektivni odgovor, katere slovnične in izrazne možnosti slovenščine so sporne in katere ne. Ostane upanje, da zna kaj takega zanesljivo narediti vsaj jezikoslovec. Ta pa seveda zna o zadevi učeno razpravljati, na koncu pa se vendarle odloči najbrž vsaj toliko po lastnem okusu kot po objektivnih pravnih in znanstvenih merilih.

2.3 Abstraktni sistem v konkretnih rokah

Zveza »sistemska skladnost« je povezana s saussurovskim spoznavnim rezom v jezikoslovju, s pojmovanjem jezika kot abstraktnega sistema. Rez je poleg razkrivanja dragocenih novih obzorij pri teoretičnem dojemljanju človekove jezikovne in semiotične dejavnosti nasploh povzročil tudi neželene stranske učinke, po farmacevtsko – ali kolateralno škodo, po vojaško. Stranski učinek je dvojne narave: po eni strani v jezikovnoideološki predstavi, da je posamezni naravni jezik apriorno nekaj enovitega, zaokroženega, zamejenega, ob vsej notranji razslojenosti. Tako predstavo so sicer že precej pred Saussurom privzele prednacionalne in nacionalne filologije. Toda opisni strukturalizem (z metodološko izločitvijo netipičnega in neregularnega, povezanega s konkretnimi govorniki in govornimi dejanji) je predstavi podelil status znanstvenosti in jo utrdil, tudi če česa takega sploh ni hotel. Drugi stranski učinek je možnost nadaljnjega posrednega vrednostnega razslojevanja govorcev znotraj jezikovne skupnosti. Tudi strukturalistično ugotavljanje abstraktnih »sistemskih lastnosti« se vsaj posredno (saj jezikovnega sistema samega vendarle ni mogoče nikjer videti v živo) naslanja na jezikovno produkcijo, vendar praviloma brez upoštevanja kakršne koli statistične reprezentativnosti vzorca, z visoko stopnjo dekontekstualiziranosti – ali izraženo neposredno: jezikoslovec o abstraktnih lastnostih jezika sklepa pretežno po samospraševanju

5 Uradni list RS, št. 86/2004 (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200486&stevilka=3841>).

svoje jezikovne zmožnosti in morda še zmožnosti nekaterih izbranih drugih govorcev. Ta izbor je poleg merila dostopnosti (recimo *kolega v kabinetu*) ponavadi zaznamovan tudi vrednostno, ideološko. O tem, kako se kaj »sistemsko« (torej takorekoč naravno) reče, jezikoslovci prav gotovo ne bodo spraševali tujih govorcev proučevanega jezika. Tudi domači govorci običajno niso vsi primerni; dvojezični govorci (v tradicionalnem smislu, torej tisti s področij, kjer stalno sobivata dve jezikovni skupnosti) že ne; tudi drugi govorci (razen posebnega kroga izobražencev), ki so pogosto vpeti v tujejezično sporazumevanje, ne – vse jasno z domnevo, da njihov jezik zaradi vpliva drugih jezikov ni več tisti čisto pravi. Problematični so tudi govorci nekje vmes, ki v svoji vsakdanji govorni produkciji niso ne »blizu« narečja ne »blizu« knjižnega jezika. Konec koncev se tako izkušenemu jezikoslovcu strukturalistične standardološke smeri kot dialektologu in historičnemu jezikoslovcu na pot spoznavanja prikrade še ena skušnjava: da na podlagi obsežnega poprejšnjega védenja že vnaprej trdno domneva, kaj bo našel na sicer raziskovalno še neodkritih področjih. Tej spoznavni pasti se raziskovalci težko popolnoma izognejo. Če pa se vanjo nenehno zapletajo, potem je njihovo početje res bolj ideološke kot pa znanstvenospoznavne narave.⁶ Po Blommaertu (2010) naj bi bila celo sodobna sociolingvistika kot veda, ki naj bi se izrazito ukvarjala tudi z družbenimi vidiki jezika, pretežno zaznamovana s togim pojmovnim okvirom, ki jezikovne pojave in skupnosti pretežno umešča v statičen okvir družbe, časa in prostora, čeprav je bivanjska, sporazumevalna in jezikovna realnost obsežnega dela sodobnega človeštva izrazito spremenljiva, dinamična.

2.4 Kdo je torej mar?

2.4.1 Geologija, sol in cvet

Josip Vidmar (1932: 21) si je v knjigi *Kulturni problem slovenstva*, ki je nastala v viharjih časih iskanja in potrjevanja slovenske narodne in politične identitete v jugoslovanskih okvirih, takole zamišljal zgodnje nastavke slovenske narodnosti:

Če si hočemo predstavljati vznik svoje narodnosti, si ga moramo nekako takole: ker so Slovenci prišli prvi izmed južnih Slovanov v svoja sedanja bivališča, je gotovo, da so prišli vanja kot prva straža slovanske mase, morda in najbrže kot skupina najsorodnejših in najbližjih rodov. Prišli so v naše sedanje pokrajine kot Sloveni, to se pravi kot nediferencirani člani prvotne velike slovanske skupnosti. Naselili so se v zelo goratem in izoliranem svetu, ki jih je odrezal od Slovanov na jugu in na vzhodu. Živeč v Alpah, v katerih ni živel noben drug slovanski rod, v posebnem podnebju, na zemlji, ki hrani drugače in ki ima drugačen geološki in oblikovni značaj, in še v drugem političnem in kulturnem svetu kakor bratski rodovi na jugovzhodu, so se polagoma razvili v posebno, zaključeno enoto, ki je ostala v rahlih stikih s sosednimi Hrvati samo na vzhodni periferiji. Vse te naravne, usodne in zgodovinske moči so v stoletjih izpremenile in preoblikovale prvotni značaj in jezik tega ljudstva drugače nego so pretvarjale druge moči njihove slovenske sosede in brate. Tako je iz njih polagoma nastala zaključena narodna enota Slovencev, ki se je določno zavedela svoje samobitnosti in svojega imena najkasneje že v šestnajstem stoletju, in sicer tudi svoje samobitnosti v razmerju do drugih južnih Slovanov.

⁶ Čeprav je tudi znanstvenost, kot smo že omenili, prav tako neke vrste ideologija.

To zgodnjo anamnezo slovenstva v nadaljevanju Vidmar dopolni z neke vrste diagnozo (n. d.: 46):

Inteligenca, ki je ne pojmem tako, kakor se ta beseda običajno uporablja, namreč v smislu vsega pol izobraženega in šolsko izobraženega sloja, marveč kot sol in cvet naroda, kot vrhno plast, ki ustvarja kulturo, ta inteligenca često izhaja neposredno iz ljudskih množic. Zato ima vselej živ stik z duhom svojega naroda. Če pa bi ji tega stika ne dajalo neposredno prihajanje iz ljudstva, bi ji ga nudila lastna prebujena in visoka duševnost, ki vidi navznoter in ki lahko odkriva zakonitost narodnega značaja v lastnem srcu. Kajti rekli smo, čim globlje je človek občutljiv, tem trdneje bo zvest svoji narodnosti, tem silneje jo občuti in spozna v samem sebi. Ta sloj višje inteligence je najzanesljivejša opora narodne eksistence, kajti izven svoje narodnosti mu ni življenja. V nji prihaja temni in instinktivni element notranje sorodnosti do jasne zavesti in do jasnega izraza ter prebujajo isto zavest in spoznanje o skupni naravi v širših slojih, v katerih se poraja in obnavlja. Tako je z narodno zavestjo in zvestobo v obeh skrajnih plasteh. Med njimi leži srednji sloj, polinteligencia in meščanstvo. To živi navadno odtrgano od prirode, prav tako pa ni dovolj notranje prebujeno, da bi moglo živeti pomembno in samostojno notranje življenje. Odtujeno je naravi, a prav tako duhu. Zato ne prejema njegova narodna zavest in vest podkrepitve ne od enega ne od drugega. To je sloj, ki se najlaže potuji. Njegov najvišji pojem je korist; kjer jo sluti, tam je voljan zatajiti svojo narodnost, za katero ga je prav tako lahko navdušiti, kakor jo lahko tudi izda.

Kdo je torej tisti, ki po takem prepričanju v narodni skupnosti največ šteje? Čeprav Vidmar v navedenih odlomkih jezik omenja le enkrat, lahko sklepamo, da ima glede na domnevno jezikovno-kulturno naravo slovenske narodne skupnosti tisti, ki v njej največ šteje, tudi največjo jezikovno težo. Kdo so torej pravi, najboljši, najbolj zanesljivi govorci slovenščine? To so po eni strani redki vrhunski intelektualci, sol in cvet naroda, po drugi strani pa ljudske množice. Vse vmes je pokvarljiva roba. Ne da bi imeli čas in prostor za natančnejše utemeljevanje s statističnimi podatki, lahko zanesljivo domnevamo, da je zgodovinsko gledano demografski delež te *vmesne* množice v slovenski narodni skupnosti nenehno naraščal. Še v 18. stoletju je takorekoč ni bilo; France Kidrič (1929–1938) je v svoji obsežni monografski obdelavi razsvetljenstva na Slovenskem poimensko navedel bolj ali manj vse posameznike, ki so se tako ali drugače dejavno udeleževali novodobnih začetkov slovenstva. Vse drugo je bilo ljudstvo (če odštejemo neštivilno množico plemstva in heterogenega meščanstva). V drugem desetletju tretjega tisočletja se zdi, da smo *vmes* takorekoč vsi. Ljudstva več ni. Pretendentov za vrhunske intelektualce pa je sicer precej, vendar imajo (imamo) težave s splošnim družbenim priznavanjem svojega zelenega statusa, še posebej v sodobnih krimonedžerskih varčevalnih evropskih razmerah. Nam lahko jezikovna ideologija pomaga pri boju za status in prestiž v skupnosti? Zelo odprto vprašanje je, kako je s tem v sodobnosti, delni odgovor je – v zelo omejenem obsegu; da pa je to veljalo v preteklosti, je nemogoče zanikati.

2.4.2 Jezikoljubni bralec, slovnica in drhal

Enega zelo dobrih, zgoščenih pričevanj oblikovanja jezikovnih ideologij na Slovenskem predstavlja uvod v Pohlino slovnico *Kraynska Grammatika* (1768, 2003). Uvod je naslovljen na »jezikoljubnega bralca« in utemeljuje odločitev za izdelavo slovnice. Po uvodni apoteozi jezika nasploh in vsakega jezika posebej se Pohlina tematsko omeji: »[t]ukaj pa obravnavam samo naš deželni jezik, ker sem si v korist domovine in za obnovo skoraj docela izprijenega kranjskega jezika [...] sam

naložil breme, da bom sestavil pravo slovnico« (n. d.: 202). V citatu najdemo vsaj dve pomembni jezikovnoideološki domnevi: da je uspešno slovnično dejanje povezano z blagostanjem domovine (posledično je slovničar zato posebno zaslužen mož) in da je treba s slovnico jezik popraviti, saj se je pokvaril (oziroma kot bomo videli kmalu, so ga pokvarili govorci). Dva nadaljnja odlomka govorita neposredno o tem (n. d.: 206):

Seveda je slovnica prav dobro sredstvo za ohranitev jezika. Naš tako plemeniti, tako koristni, tako sveti jezik je v naši vojvodini Kranjski v zadnjih letih tako opešal, da se česa takega ne bi mogli spomniti niti najstarejši Kranjci. Kaj je tega krivo? Eden od vzrokov je ta, da ni bilo nobenih pravil, nobene slovnice, kjer bi se dalo poiskati in najti, kaj je prav. Mnogi, ali po pravici povedano, vsi so vzdihovali po slovnici. Jaz tudi. Vidimo, da v vseh drugih jezikih skoraj vsako leto pride na svetlo nova slovnica.

[...]

Končno naj povem, da se glede narečja in izgovarjave nisem ravnal po nobeni določeni pokrajini. V tem sledim učenjakom in jezikoslovcem, ki znajo besedo ceniti in sprejemati. Čvrsta šola je tista, ki ima zanesljiva pravila. **Drhal govori po mili volji, kakor se ji zdi, zato kvari jezik.** (Okrepil M. S.) Zaradi tega pa se ni treba bati, da preprost človek ne bo sprejel dobre in pravilne besede ali je ne bo razumel.

V prvem odstavku imamo zanimivo množico pridevnikov s pozitivno vrednostjo, ki določajo jezik: *plemeniti, koristni, sveti*. Pohlin torej združi dvojnost funkcionalnega (koristni) in simbolnega (plemeniti, sveti), ki v jeziko(slo)vni ideologijah igrata glavni vlogi še danes. O zapleteni naravi razmerja med regionalnim in skupnim, knjižnim v slovenščini, ki je tudi eno od pomembnih jezikovnoideoloških žarišč v slovenskem prostoru in ga v uvodu naččenja tudi Pohlin, zaradi pomanjkanja prostora ne bomo razpravljali. Precej nemoderna pa se zdi na prvi pogled v odlomku izjava o drhali, ki s svojim nenadzorovanim govorjenjem kvari jezik. Nemoderna v luči kasnejšega romantičnega idealiziranja preprostega, pristnega govorca, ki naj bi bil edini vir pravega, čistega jezika, ta pa naj bi bil zakladnica posebnih pogledov na svet, miselni inventar neke skupnosti, ki je prav po teh pogledih in inventarju nekaj posebnega, drugačnega od drugih skupnosti.⁷ Tak idealni govorec je prodril tudi v jezikoslovno ideologijo, kar ni nič čudnega, saj se je jezikoslovje takrat šele začelo uveljavljati kot samostojna veda. Idealiziranje prvinskega govorca in na njem temelječo jezikovno ideologijo je satirično obravnaval France Prešeren v pesnitvi *Nova pisarija* (1831). To je, posplošeno rečeno, počel z nasprotnega jezikovnoideološkega stališča, ki ga morda lahko označimo s prisposodobom, da jezik ni ruda, ki se izkopava iz govorcev, temveč dobrina, ki se oblikuje v rabi.

2.4.3 Ni vse jezik, kar se govori

V drugi polovici 19. stoletja, ko je politična potreba po javnem uveljavljanju slovenščine (s ciljem oblikovati slovensko narodno skupnost in njeno javno enojezičnost) prinašala tudi izrazitejšo potrebo po standardiziranosti slovenščine in javnega diskurza v njej, sta v prevladujočem delu jezikoslovne ideologije kot verodostojna vira jezikovne standardiziranosti obveljali dve načeli: pristni govor slovenskega ljudstva in preverjeni zgodovinski rodovnik jezikovnih izrazil. Ponazorimo to

⁷ Jezik postane s tem »živ organizem« (kar je še danes priljubljena metajezikovna metafora), preprosti, pristni govorci so zdrave celice organizma, razni večjezični govorci pa vsaj divje meso, če že ne rakavo tkivo tega organizma.

z dvema primeroma. Prvi je iz znamenite Levstikove feljtonske razprave *Napake slovenskega pisanja* (1858).⁸ V uvodu Levstik zatrdi: »Ni še dospelo naše slovstvo do tiste stopinje, da bi se človek do dobrega izučil jezika iz golih knjig; zaklad slovenščini je zmirom še kmet in ljudstvo zunaj mesta.« Toda v tem zakladu nikakor ni vse zlato, kot vidimo v nadaljevanju:

Kolikokrat smo užé slišali in brali, da: »*znam*« se pravi »*sciou*«, pa ne: »*possum*«; vender si tega ne moremo vtepti v glavo; enaki smo otrokom, ki se učé slovnice. **Vem, da slišiš tudi kmeta časi: »To ti zna škodovati.« Ali vprašam: kaj moramo pobrati vso sodergo po vsih kotih?** (Okrepil M. S.)⁹

Za razsojanje, kaj je torej pri kmetu in ljudstvu zunaj mesta vredno in kaj ne, je potrebno imeti neka zunanja merila. Katera so, jasno dokazuje drugi primer iz uvoda v prvo veliko slovensko leksikografsko delo 19. stoletja, Cigaletov nemško-slovenski slovar (1860: X):

Pri svojem delu sem izhajal iz primerjave vseh slovanskih narečij, kar je po mojem prepričanju edino pravo izhodišče. Po eni strani omogoča spoznati resnične značilnosti vsakega izmed njih, po drugi strani pa nas obvaruje pred prezrtjem ali celo občudovanjem nekaterih poganjkov, ki so posledica tujega vpliva in jih je treba iztrebiti, čeprav jih ljudstvo uporablja, saj nasprotujejo slovanskim jezikovnim zakonom. (Prevedel M. S.)

Tukaj že lahko slutimo povratek v izrazit dvom glede načelne verodostojnosti ljudske rabe jezika – bolj ko se je razvijalo primerjalno zgodovinsko (slovansko in indoevropsko) jezikoslovje, bolj je ljudski jezik postajal le sekundarni vir, namenjen predvsem raziskovanju in utemeljevanju zgodovinskega razvoja jezikovnih oblik, ni pa bil samostojni predmet preučevanja ali vir normativnih rešitev. Tako nas ne čudi izjava Antona Breznika iz uvoda v šolsko *Slovensko slovnico* (1916: 6):

Glasove in oblike, ki se ločijo od žive govorice v narečjih, določa **pravopis**, pravopis pa določa **občaraba**; pisati se smejo samo taki glasovi in take oblike, katere je sprejela večina pisateljev. Pravopis ni plod znanstvenih raziskav, zato je nedosleden in pomanjkljiv. [...] K pravopisu pa ne spada raba jezika v širšem smislu, t. j. skladnja, stavčni ustroj, slog, besede in rečenice. To se ne ravna po občni rabi ali večini pisateljev, temveč po jezikovni znanosti, ki preiskuje, kaj je dobro slovensko in kaj ni. [...] Glasovni in oblikovni sestav ter skladnja (= **slovnica** v ožjem pomenu) je nekako ogrodje jezika in ga pisatelji ne morejo spreminjati. Spreminjati in bogatiti pa se dadó besede in rečenice. Pisatelj jih rabi lahko v takem pomenu, kakor se splošno rabijo med narodom ali pa jih rabi v prenesenem pomenu.

Tu torej vidimo, da je bila jezikoslovna znanstvena ideologija na začetku 20. stoletja utemeljena na potrebi po vrednostni sodbi – »znanost preiskuje, kaj je dobro slovensko in kaj ni« (pustimo ob strani posredno sklepanje, da torej obstaja tudi slabo slovensko, čeprav prinaša zelo zanimive vidike). Vidimo tudi, da imajo nekaj malega pravic do preoblikovanja jezika kvečjemu pisatelji, do razsojanja, kaj je prav in kaj ne, pa edino znanstveniki jezikoslovci.

⁸ Navajam po Wikiviru (http://sl.wikisource.org/wiki/Napake_slovenskega_pisanja).

⁹ Zanimiva je večpomenskost besede sodrga. Sodeč po Pleteršnikovem slovarju (in z uporabo pomenskih definicij v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*) pomeni 1) padavino (= sodra), 2) navlako oz. šaro, 3) ničvredne, malovredne ljudi. Levstikovo uporabo besede sodrga lahko torej razumemo kot igro navidezne depersonifikacije, označuje šaro po kotih, hkrati pa negativno označuje tudi tiste, ki to šaro pri govoru uporabljajo.

2.5 Jezikoslovec vodnik

Zaradi vsega povedanega se je izoblikovala še ena izrazita jezikovnoideološka poteza v slovenski jezikovni skupnosti: zamišljena inštitucija *jezikoslovca vodnika*. Avtor besedne zveze je menda Jože Toporišič, ki je v svojo *Enciklopedijo slovenskega jezika* (1992: 74) vključil geslo *jezikoslovci vodniki*: »To so jezikoslovci, ki ustvarjajo trajna dela na raznih jezikoslovnih področjih«. A inštitucija ima širši pomen od enciklopedijske definicije – sklepamo lahko, da jo je skušal Toporišič omejiti na poklicne znanstvene jezikoslovce in tako odreči pravico do jezikovnega vodništva raznim nejezikoslovnim levstikom (gradišnikom, modrom in podobnim), ki so imeli (in še imajo) v slovenski jezikovni skupnosti s svojimi jezikovnimi ideologijami in domnevnimi praktičnimi jezikovnimi nasveti velik odmev (prim. Kalin Golob 1996); v istem viru jih imenuje Toporišič kot predstavnike jezikoslovnega ljubiteljstva. Toporišičevo definicijo jezikoslovcev vodnikov je pred kratkim pomensko razširil in jo natančno ubesedil Marko Jesenšek (2012: platnice):

Iz preteklosti se učimo za prihodnost. Slovensko jezikoslovje je imelo v vsakem obdobju jezikoslovca vodnika, ki je znal in zmogel pozitivno usmerjati razvoj slovenskega jezika, imelo pa je tudi ljudi, ki so tem vodnikom sledili in skrbeli, da se je slovenistično jezikoslovno vedenje pravilno in na razumljiv način posredovalo učencem, študentom in vsem zainteresiranim. Ne enih ne drugih med Slovenci nikoli ni bilo v izobilju, pa vendar dovolj, da se je slovenski jezik razvijal dobro in v pravo smer.

Jezikoslovci vodniki naj bi torej vodili slovenski jezik v pravo, pozitivno smer, in pri tem naj bi imeli svoje zveste slednike. Kje je pri vsem tem vloga jezikovne skupnosti, pa tudi družbe v širšem smislu? Moramo tudi vsi govorci in govorke slovenskega jezika slepo slediti vodniku in njegovim pomočnikom, če hočemo biti dobri, pravi pripadniki skupnosti? Smo le pripadniki ali morda celo podaniki? Tudi standardni jezik v takem okviru ni nekaj pretežno dogovornega, funkcionalnega, koristnega, temveč nekaj dogmatičnega. Dogmatična opredelitev jezikovne skupnosti pa v sodobnih razmerah ni dobra popotnica za njeno vitalnost, saj se ljudje v njej ne počutimo kompetentno in svobodno. Kljub temu so s težko doumljivo dogmatičnostjo, skoraj enigmatičnostjo zaznamovani tudi sodobni kritični razmisleki o problematiki slovenske jezikovne skupnosti, npr. Vidovič Muha (1999: 20):

V čem vidim danes bistveni problem slovenščine? Predvsem v dejstvu, da mnogi ne znajo ali celo nočejo biti v svojem jeziku, da svojega jezika ne sprejemajo kot samoumevno, naravno danost, da bežijo iz svojega jezika. Kam? Koliko jih je, ki so res lahko svobodni zunaj njega? Skrajni čas je, da se otroci v šoli najprej učijo povedati, biti v svojem jeziku resnični, to kar so; menim, da če bi se zgodil ta kakovostni premik, bi bilo veliko manj begov iz jezika in iskanja samopotrditev v kateremkoli tujem jeziku, ki daje občutek trenutne svobode.

3 Sklep (tudi mora biti): ideologija ali teologija?

Predstava jezikoslovca vodnika s svojimi učenci seveda neposredno spominja na Kristusa in apostole. Ali tudi pripadnost jeziku in jezikovni skupnosti deluje podobno kot verska pripadnost? Če je cilj krščanske vere odrešenje, zveličanje in večno življenje, se vprašamo, ali ima tudi zvesta pripadnost jezikovni skupnosti kak podoben cilj? Je to večno življenje jezika in jezikovne skupnosti?

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ta cilj zgodovinsko gledano zaenkrat še ni uspel nobenemu jeziku; torej je jezikovnoideološka skrb za jezikovno skupnost bolj podobna človekovemu posvetnemu prizadevanju za čim daljše in čim bolj polno življenje, z zavedanjem umrljivosti? Jesenškov navedek lahko v tej luči beremo kot pomirjujočo optimistično napoved: če bomo tudi v prihodnosti sledili jezikoslovcem vodnikom, bo z jezikom in z nami še dolgo vse v redu. Najdemo pa tudi zelo drugačne, črnoglede napovedi; jezikoslovec Janez Orešnik, akademik in zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, je že pred dvema letoma oznanil bližnji konec slovenskega jezika, slovenskega naroda, slovenske države – in najbrž posredno tudi jezikovnih ideologij na Slovenskem (Orešnik 2010: 147):

Moj žalostni sklep je, da se je razpadanje slovenščine v javni rabi že začelo. Nobene resnične poti ne vidim, po kateri bi tak razvoj preprečili. Slovenščina je že v odhajanju in z njo začenja žal odhajati v preteklost tudi slovenski narod. Slovenskega naroda čez 100–150 let ne bo več in tako bo izginil tudi konstitutivni razlog za obstoj države, v kateri bi bila slovenščina državni jezik. Moja bolečina je velika. Uboga naša materinščina.

Morda gre res za bolečino – morda za provokacijo. Vsekakor tudi ta navedek posredno dokazuje, da jezikovne in jezikoslovne ideologije so, da jih je vredno raziskovati, bodisi zaradi globljega razumevanja človeškega bivanja v skupnosti bodisi zaradi takega ali drugačnega uporabnega cilja, recimo izboljševanja ali podaljševanja življenja neke jezikovne skupnosti. Tale spis je pri tem le droben kamenček v čevlju ideološkega.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BLOMMAERT, Jan, 2010: *The Sociolinguistics of Globalisation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Ljubljana.
- DULAR, Janez, 1974: Zvrstnost slovenskega jezika. Tine Logar (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura. Informativni zbornik*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 57–74.
- JESENŠEK, Marko (ur.), 2012: *Večno mladi Htinj. Ob 80-letnici Janka Čara*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni kotički*. Ljubljana: Jutro.
- KIDRIČ, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- OREŠNIK, Janez, 2010: Dvoje iz jezikoslovja. Dušan Nečak (ur.): *Pogledi, Humanistika in družboslovje v prostoru in času*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 130–147.
- PETRIČ, Tanja, 2006: *Ne tu ne tam. Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Prevedla Maja Đukanović. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- POHLIN, Marko, 2003: *Kraynska grammatika. Bibliotheca carniolae*. Znanstvenokritična izdaja. Prevedla Jože Stabej in Luka Vidmar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠKILJAN, Dubravko, 2002: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VIDMAR, Josip, 1932: *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1999: Mnogi danes ne znajo ali nočejo biti v svojem jeziku. *Delo, Književni listi*, 15. 4. 1999. Intervju, spraševal Peter Kolšek.

Nataša Pirih Svetina
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'243:371.3:316.75

Film, ki »mladini dviga kri«, ali kaj je ideološkega v praksi poučevanja jezikov

V prispevku poskušamo na primeru slovenščine kot drugega in tujega jezika opozoriti na dve možni smeri opazovanja ideološkega v praksi poučevanja jezikov. Prva smer vodi v opazovanje različnih jezikovnopoučevalnih praks, kakor se kažejo skozi učna gradiva, v katerih se jasno zrcalijo raznovrstne jezikoslovne teorije, teorije o učenju (jezika) in poučevanju. Druga smer vodi k opazovanju vsebin istih gradiv, ki odražajo vsakokratnega duha časa.

slovenščina kot J2, slovenščina kot TJ, jezikoslovne teorije, metode poučevanja, ideologije

This article uses the case of Slovenian as a second and foreign language to draw attention to two possible orientations of observing ideology in language-teaching practice. The first one leads to the observation of various language-teaching practices as shown through teaching material that clearly reflects various linguistic theories, and (language-)learning and teaching theories. The second one leads to the observation of the content of the same material, which is an ongoing reflection of the spirit of the time.

Slovenian as L2, Slovenian as FL, linguistic theories, teaching methods, ideologies

Uvod

Preskočili bomo kakršnokoli poglobljeno opredeljevanje pojmov ideologija ali ideološkost. Zadovoljili se bomo z zelo osnovnim pojmovanjem ideologije kot skupka prepričanj o mnogočem (iz Uvoda v 48. SSJLK). Zakaj torej ne tudi skupka prepričanj o poučevanju jezikov? Nekoliko bližje našemu razmišljanju o prisotnosti ideološkega v praksi poučevanja jezikov nas pripelje ožja, zdaj že klasična in pogosto citirana definicija jezikovne ideologije Michaela Silversteina (1979). Ta definicija pravi, da je jezikovna ideologija (ang. *language ideology*) sistem predstav o jeziku, ki jih oblikujejo govorci z namenom racionalizirati ali upravičiti načine, na katere sami doživljajo strukturo in rabo jezika. Na področju poučevanja jezikov pa gre, če si pomagamo z analogijo, za opravičevanje določenih postopkov pri poučevanju – npr. metod poučevanja ali zasnove in strukture učbenika – z obstojem teorije o jeziku ali njegovem poučevanju.

V prispevku poskušamo na prisotnost ideološkega pri poučevanju predvsem slovenščine kot drugega in tujega jezika pogledati vsaj z dveh zornih kotov ali v dveh različnih smereh, kar bomo poskusili ilustrirati kar s primerom. Citatni odlomek v naslovu prispevka je del uvodnega dialoga druge enote učbenika *Zakaj ne po slovensko* avtorja Jožeta Toporišiča (1969, ²1992).¹ Celotni dialog, iz katerega smo si sposodili citat, poteka med dvema protagonistoma učbenika, Barbaro in Milošem, in se glasi takole:

¹ Vsi sklici v nadaljevanju se nanašajo na drugo izdajo učbenika iz leta 1992.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Tudi ti si tu, Barbara?

Sem, kot vidiš.

Kaj pa študiraš ta plakat?

Ne vidiš: tisti film.

Slišim, da mladini dviga kri. Kaj pa kultura?

Kultura čaka, Miloš. (Toporišič 1992: 13.)

V drugi enoti, ki jo uvaja zgornji dialog, naj bi se, kot je razvidno iz avtorjevega uvoda (Toporišič 1992: 12),² najprej naučili izgovarjati črki I in U (t-u-d-i-t-i-s-i-t-u), kot se le-ti izgovarjata v knjižni slovenščini. Vedeti pa moramo, da se je v prvi enoti učenec že naučil izgovarjati A, zato je a-jev v predstavitvenem dialogu prve enote kar 29 (od skupno 37 uporabljenih vokalov v tem dialogu):

Kava ali čaj?

Na, Barbara, kava.

Mama, jaz imam raje čaj.

Kaj praviš?

Ali imaš čaja?

Imam. Kam naj ti ga dam?

Kar tja. (Toporišič 1992: 10.)

Postopno uvajanje najprej zgolj posameznih vokalov pri učenju in nasploh gradnja jezikovnega znanja na podlagi segmentiranja »inputa« na tako drobne gradbene delce, kot so fonemi, je ena od tipičnih značilnosti metod poučevanja jezikov, ki so izšle iz strukturalizma. Ta je v praksi poučevanja jezikov obrodil obilo sadov: strukturalistično, lingvistično, armadno, avdiolingvalno (Skela 1998b) in tudi sintetično metodo (Toporišič 1992).

V svoji prvi izdaji iz leta 1969 je bil učbenik *Zakaj ne po slovensko?* v angleškem prevodu naslovljen kot *Slovene by direct method*, kar je kot napačno in zavajajoče ocenila že njegova recenzentka Hermina Jug Kranjec (1971). Direktna metoda, ki sodi med naravne metode, je diametralno nasprotna vsemu, kar prinaša omenjeni učbenik.

Osnovna filozofija naravnih metod v vseh svojih različnih pojavnih oblikah je v tem, da učenje novega jezika ni zaveden oz. racionalen proces, ki bi ga lahko organizirali na »sintetičen« način (tj. temelječ na učnem načrtu, ki razbija jezik v sestavne dele – slovnico, besedje in fonologijo), na načelu postopnega vpeljevanja in vadbe nove snovi, od lažjega k težjemu. (Skela, Dagarin Fojkar 2009: 56.)

Razloga sicer ne poznamo, vendar je bil v drugi izdaji učbenik angleško naslovljen s *Slovene by synthetic method*, kar je glede na strukturalistični ali zgoraj opisani sintetični način (prav tam: 56) dejansko mnogo bolj ustrezno. Zaradi vplivnosti in moči, ki ju je strukturalizem kot jezikoslovna znanstvena teorija imel (in ju še ima, kot bi lahko pokazali tudi z aktualnimi primeri), bi mu v praksi poučevanja slovenščine kot drugega in tujega jezika lahko pripisali lastnosti ideološkosti.

2 »This lesson is no harder than the first: it will teach you how the letters i and u are pronounced in literary Slovene.« (Toporišič 1992: 12.)

Film, ki mladini dviga kri, pa naj bi bil, vsaj na prvi pogled, iz neke druge zgodbe. Zdi se, da bi lahko s tem citatom ponazorili nekakšnega »duha« časa, ki je nepreklicno minil, z njim pa tudi citirana izjava, ki je danes skoraj ne razumemo in za katero bi si lahko mislili, da je pač preprosto »out«.³ Vendar sočasna recenzija, na katero smo opozorili že zgoraj, daje slutiti, da temu ni tako – recenzentka je izjavo označila kot »prisiljeno« (Jug Kranjec 1971: 201). Čeprav ne vemo čisto dobro, kaj je bilo s tem mišljeno, si lahko predstavljamo, da gre dejansko za izjavo, ki je nikoli ni nihče zares izrekel in za katero si težko predstavljamo, da bi jo sploh lahko kdajkoli kdorkoli kjerkoli izrekel – še najmanj v nekakšnem sproščenem pogovoru pred plakatom, ki naj bi oglaševal nov film.⁴ Če ta citat družbenih okoliščin nastanka besedila ne ilustrira najbolje, kljub temu da zveni precej buditeljsko, kot se je spodobilo v časih socializma, pa dodatno ilustrira znanstveno ideologijo v svojem ozadju. Dialogi v učbeniku niso primeri niti pogojno avtentičnih pogovorov, saj so v bistvu namenjeni ilustraciji idealiziranega jezikovnega sistema: izjava »film mladini dviga kri« nima nobene realne osnove v govorjenju, je ilustracija skoraj idealne distribucije dveh različnih slovenskih vokalov, strnjenega a in razpršenega visokega i. Omenjeni primer bi lahko pojmovali tudi kot primer, pri katerem cilj (spoznavanje jezikovnega sistema) posvečuje sredstva (izmišljeni, nerealni, popolnoma neživljenjski izreki) ali tudi kot primer, ki dokazuje, kako forma popolnoma prevladuje nad vsebino.

S čim smo se torej srečali v uvodu? Z ugotovitvijo, da različne (jezikoslovne) teorije, ki jim zaradi njihove moči in vplivnosti lahko pripišemo tudi lastnosti ideologij, vplivajo na pristope k poučevanju jezikov. Njihove značilnosti se kažejo v učbeniškem gradivu, ki je pogosto edini materialni dokaz preteklih pristopov in metod. Učbenik je danes ena temeljnih kategorij učnega procesa, v zgodovinskem razvoju se je njegova vloga spreminjala, vedno pa je bila odraz stanja v znanosti in obenem izraz določene filozofske usmeritve (Čok, Skela idr. 1999: 194–198). Prvi vidik naše nadaljnje obravnave predstavlja prav zrcaljenje različnih teorij v učbenikih za učenje (slovenščine kot tujega jezika).

V uvodu izpostavljeno ilustrativno gradivo je poleg tega poskušalo pokazati še na to, da se vsakokratne družbeno-politične ideologije močno zrcalijo predvsem v vsebinah učbeniških gradiv. Opazovanje vsebine teh gradiv glede na družbenopolitično dogajanja tako predstavlja drugi pol opazovanja. Prvi vidik, opazovanje odseva različnih znanstvenih teorij, je obširnejši in strokovno zanimivejši ter, vsaj načeloma, vrednostno neopredeljen. Drugi vidik pa je, predvsem ko imamo možnost opazovanja s časovno distanco, anekdotičen. Tudi njemu se bomo na kratko posvetili.

Prvo dejanje: Jezikoslovne teorije, teorije o učenju in teorije o učenju jezikov

Naša prva hipoteza je, da (lahko) vsaka znanstvena jezikoslovna teorija ob prenosu v prakso, torej v postopku nekakšnega »prevoda« v konkretno rabo, na metode poučevanja ali na pisanje učbenikov, postane ideologija oz. nosilka ideološkega. Kot teorija, ki je rezultat znanstvenega

³ Da nekaj komu dviga kri, bi naj najbrž pomenilo, da ga vznemirja. Pri razumevanju bi si lahko morda pomagali z angleškim prevodom omenjene replike: »I hear that young people are enthusiastic about it.« (Toporišič 1992: 13.)

⁴ Google je našel zgolj štiri primere pojavitve zveze »dviga kri«, od katerih je bila ena prav citat obravnavanega dialoga, tri pa so bile citati pesniških verzov.

razmisleka, včasih tudi empiričnega preverjanja, je vplivna in je nosilka moči. Zato se ji, zgodovinsko gledano, vsaj v določenem trenutku verjame in se ji sledi. Celotna zgodovina poučevanja jezikov temelji na spreminjajočih se teorijah in predpostavkah o naravi in ustroju jezikov, o njihovem funkcioniranju in rabi, torej na različnih jezikoslovnih teorijah, na podobno spreminjajočih se psiholoških teorijah o učenju, ki so se jim v določenem trenutku pridružile še teorije o učenju jezikov, t. i. psiholingvistične teorije, ne nazadnje pa tudi na teorijah o poučevanju oziroma pedagoških teorijah. Teorije vseh teh področij so skozi zgodovino ustvarjale vsakokratno didaktiko poučevanja jezikov. V nekaterih obdobjih so bile prevladujoče jezikoslovne teorije, v drugih pa bodisi psihološke ali psiholingvistične teorije.

Če smo z zgoraj navedenim primerom poskusili vsaj delno ilustrirati vpliv jezikoslovne teorije na metodologijo poučevanja jezikov, naj v nadaljevanju pokažemo še na primer vpliva psihološke teorije nanjo. Behaviorizem je psihološka teorija, ki učenje enači z oblikovanjem navad. Te usvojimo s posnemanjem in ponavljanjem dražljaja, ki ga daje model (pri učenju jezika npr. mama ali učitelj) (Skela, Dagarin Fojkar 2009: 32). Behaviorizem je neposredno vplival na avdiolingvalno metodo, pri kateri »se je cikel dražljaj-odziv-podkrepitev uresničeval ob pomoči vadbenih drilov« (prav tam: 33). Za behaviorizem in posledično za avdiolingvalno metodo je značilno prepričanje, da sta posnemanje in vadba ključna dejavnika jezikovnega razvoja. Z vadbo naj bi prišlo do avtomatizacije jezikovnih navad, uporaba prvega jezika pri učenju tujega je bila nezaželena, ker naj bi »vodila k oblikovanju slabih navad« (prav tam), izogibati se je bilo treba tudi napakam. S pojavitvijo diametralno nasprotne teorije o učenju, mentalizma, je behaviorizem skupaj z avdiolingvalno metodo izgubil glavno vlogo v filmu z naslovom *Poučevanje tujih jezikov*. Ker pa so ideologije trdovratne, se kot stranski igralci v istem filmu še kar naprej pojavljajo nekateri njuni dosežki. Med njimi so prepričanje, da so napake pri učenju jezika nekaj slabega, prav tako prepričanje, da je pri učenju tujega jezika slaba oziroma negativna raba materinščine, kakor tudi, »da je jezikovno učenje mogoče znanstveno programirati v kratkih, postopno naraščajočih korakih« (prav tam: 33). Lep primer tovrstnega pristopa zaznamo iz uvoda v učbenik *Povejmo slovensko* (Andoljšek, Jevšenak, Korošec 1973, ²1984):

Jezik je predvsem navada, pravijo učitelji jezikov, »ne samo znanje«. Torej, če se hočemo nečesa »navaditi«, potem samo razumevanje ni dovolj, čeprav je potrebno. To osnovno spoznanje nas je vodilo pri sestavljanju tega učbenika, ki ga imate pred seboj. Vplivalo je tako na vsebino kakor tudi na obliko knjige.

Sklenili bi lahko, da je cela vrsta teorij z vseh omenjenih področij odzvanjala v konkretnih poučevalnih metodah ali celo, da so se metode pojavljale kot ogledalo vsakokratnih teorij ali teoretičnih predpostavk: o jeziku, o učenju in specifično o učenju jezikov. (Začarani) krog se hitro sklene: metoda je utemeljena z znanstveno teorijo oziroma pogosto celo z več njih, pozitivni rezultati (če so) uporabe metode dodatno podkrepijo teorijo in ji s tem dajejo novo moč, nov zagon – ideologija je tako rojena. Če rezultatov ni, je čas za novo teorijo, posledično pa tudi za novo didaktiko:

Z malo hudobije bi lahko rekli, da se v preteklosti metode jezikovnega poučevanja in iz njih izhajajoči učbeniki niso prilagajali učencem, ampak so učence poskušali prilagoditi metodam in učbenikom, šlo je za nekakšne »laboratorijske dosežke«, na katere se učenci niso odzivali po pričakovanjih. (Skela 1999: 156.)

Misel o ideološkosti na področju poučevanja jezikov ni naša in ni nova. Stern (1992: 6) govori celo o »ideološki klimi« na področju jezikovne pedagogike, ki jo od leta 1880 dalje oblikujejo »trije razvojni tokovi, ki predstavljajo tri načine, na katere se je jezikovna pedagogika poskušala obnoviti oz. izboljšati« (Skela 1998: 48 v: Stern 1992: 6). Ti trije načini so: a) izboljšava preko sprememb na področju metod poučevanja, b) izboljšave preko z jezikom povezanih znanosti in raziskav, c) tehnološke izboljšave (Stern 1992: 6).

Najbrž ni naključje, da so na prvo mesto postavljene prav metode poučevanja, saj so svojevrstni pokazatelj celotne jezikovne pedagogike in andragogike, po drugi strani pa lahko spet na celotno zgodovino poučevanja jezikov gledamo kot na zgodovino iskanja »prave metode« (Skela 1998a). Zato so v strokovni literaturi pregledi različnih metod, ki so se skozi zgodovino pojavljale v praksi poučevanja tujih jezikov, zelo pogosti (Skela 1998a, 1998b, 2009; še posebej ilustrativen in didaktično privlačen je pregled v Skela 2008). Vse tisto, kar velja za didaktiko poučevanja jezikov na splošno, velja tudi za poučevanje slovenščine. Zaradi specifičnih družbenozgodovinskih okoliščin je pri implementaciji različnih predvsem jezikoslovnih teorij na področju slovenščine kot neprvega jezika prihajalo do precejšnjih zakasnitev. Pregled različnih metod, ki so se v zgodovinskem razvoju uporabljale na področju poučevanja slovenščine kot neprvega jezika, je skozi analizo ohranjenih priročnikov opravila Jana Zemljarič Miklavčič (1999, 2004; tudi v Zemljarič Miklavčič, Pirih Svetina 2008).

Četudi je skozi zgodovino prihajalo do pravih borb med različnimi skrajnimi prepričanji glede učenja jezika in je zgodovina učenja jezikov imela marsikdaj tudi zelo kratek spomin ter se je na tem področju zato pogosto odkrivalo toplo vodo, pa je do danes prevladalo prepričanje, da učenje jezika vsebuje spoznavno, čustveno in vedenjsko komponento. Zato se danes pri jezikovnem pouku uporabljajo različni pristopi celo na nekakšni mikro ravni poučevanja – »za učenje izgovarjave behavioristični pristop, za učenje slovničnih struktur kognitivni ali behavioristični, za učenje učenja kognitivni itn.« (Skela, Dagarin Fojkar 2009: 50). Kot posledica vseh dosedanjih dobrih in slabih teorij, ideologij in praks se je rodil eklektičen pristop, ki ga poimenujemo s krovnim terminom komunikacijski pristop. Glede na to, da so prakse poučevanja znotraj komunikacijskega pristopa dejansko zelo različne, velja, »da se komunikacijsko poučevanje jezikov pogosto opisuje bolj kot *filozofija* jezikovnega poučevanja kot pa *metoda*« (Skela, Dagarin Fojkar 2009: 53).

Čeprav je komunikacijsko poučevanje jezikov danes splošno sprejeta norma, je imelo že ob svojem nastanku precej kritikov zaradi raznorodnosti virov, iz katerih črpa. Morda bi komunikacijskemu pristopu zaradi njegove eklektičnosti lahko pripisali tudi pomanjkanje ideološkosti, kajti: »There is no single text or authority on it, nor any single model that is universally accepted as authoritative.« (Richards, Rodgers 1986: 66.) To pa so vsekakor značilnosti, ki za ideologije ne veljajo.

Za celo preteklo stoletje velja, da so bile zamisli o »najboljših« načinih poučevanja in učenja tujih jezikov zelo raznolike (Skela 1998: 62). Kot so se spreminjala znanstvena načela lingvistike, psihologije, pedagogike in drugih ved, so tudi metode jezikovnega poučevanja – kot praktične aplikacije in hkrati sooblikovalke teoretičnih izsledkov – prihajale in izginjale. »V tej kratki zgodovini se kaže izjemna pestrost teh aplikacij, pogosto takšnih, ki so si v popolnem filozofskem nasprotju, kar je imelo za posledico obilo raznovrstnih dihotomij, pogosto nesmiselnih in neproduktivnih.« (Skela 1998: 62.)

Drugo dejanje: V katerem TOZD-u delate?

V tem delu se, kot kaže naslov, selimo v obdobje socializma, samoupravljanja in posebnih oblik delavske organiziranosti. V didaktičnem kompletu *Slovenščina. Slovene. A Self-Study Course*, ki je izšel l. 1983 in bil primarno namenjen samoučenju, najdemo na tretji strani drugega dela priročnika naslednjo razlago (Škrubej 1983: 3):

If you are ever going to speak about the organization of Yugoslav enterprises, you will certainly come across the abbreviations OZD and TOZD. We have got so used to these abbreviations, that they mean more than just that to us, and so carry much deeper significance. We consider them as fully developed words and not mere abbreviations. So, in speaking, we ask: V katerem TOZD-u delate?

OZD-i in TOZD-i so bili v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja prisotni v tistih učbeniških enotah, v katerih bi danes nastopali: s. p. (samostojni podjetniki), d. d. (delniške družbe) ali d. o. o. (družbe z omejeno odgovornostjo). Bili so del danes preživetega sistema socialističnega samoupravljanja, za katerega se je leta 1983 zdelo, da bo skupaj z OZD-i, SOZD-i in TOZD-i večer. Vanje, še bolj pa v neprebavljive angleške prevode poimenovanj zanje, smo mogli podvomiti slovenski srednješolci tistega časa, ki smo se pri angleščini poleg tega, kaj sodi k tradicionalnemu angleškemu čaju ob petih, nujno morali naučiti še poimenovanj Composite Organisation of Associated Labour (za SOZD oz. Sestavljeno organizacijo združenega dela), Basic Organisation of Associated Labour (za TOZD oz. Temeljno organizacijo združenega dela).⁵

Da smo v obravnavo pritegnili še učbenike, ki so se v približno istem času v slovenskem prostoru uporabljali za učenje angleščine, ni naključje. Opozorili bi radi na razlike v predstavljanju takratne stvarnosti oziroma na elemente, ki kažejo na prisotnost sočasnih družbenopolitičnih ideologij v učbenikih, namenjenih Slovencem (za učenje angleščine) in tujcem (za učenje slovenščine). Glede na različne naslovnike je različna tudi raven (ne)eksplicitnosti podajanja ideoloških vsebin. Govorca slovenščine, ki se je učil angleščino, je bilo treba »do zob oborožiti«, da bi lahko v tujem jeziku širil in promoviral vrednote takratne skupne države. Učečemu se slovenščine pa je bilo treba te sestavine (bodisi v angleščini kot v posredovalnem jeziku bodisi v slovenščini kot v ciljnem jeziku) ustrezno dozirati glede na to, kdo je bil in kje se je loteval učenja slovenščine. Izseljencu v ZDA in v Avstraliji, političnemu ali ekonomskemu, je bilo bolj varno ponuditi tradicionalne slovenske vrednote in naravne lepote, partijo in druge pridobitve revolucije pa zgolj omeniti (*Zakaj ne po slovensko*). Govorcu, ki se je zaradi kakršnegakoli privatnega ali poslovnega razloga znašel v Sloveniji in se lotil učenja slovenščine, se je TOZD-e in SOZD-e ponudilo bolj mimogrede, kot smo nakazali z zgornjim primerom, saj je obstajala precejšnja verjetnost, da se bo z njimi res srečal (*Slovenščina. Slovene*). Tovariši in tovarišice ter opisovanje trdega, a nadvse zadovoljujočega življenja v komunizmu je bilo prepuščeno »pripadnikom

5 Trideseta enota v učbeniku *Angleščina za vsakogar* (Blaganje 1987) ima naslov Some Facts about Yugoslavia. V njej beremo: »All authority in Yugoslavia belongs to working people. The social order in Yugoslavia is based on workers' and social self-managment. Working people exercise self-managment in organizations of associated labour, local communities, self-managing communities of interest and other self-managing organizations and communities. An organization of associated labour is a technological, economic and self-managment entity in a specific sphere of activity.« Nedvomno angleške besede, ki so zaradi prenehanja obstoja poimenovane stvarnosti postale nerazumljive.

jugoslovanskih narodnosti in drugih narodov, ki se žele naučiti našega jezika.« (Andoljšek idr. 1973, ²1984.)⁶

Kot smo dejali na začetku, gre v primeru opazovanja ideološko zaznamovanih vsebin bolj za anekdotična opazanja, ne pa za poglobljeno analizo. Bi pa verjetno taka analiza odgovorila na vprašanje, kateri so razlogi, da so bili nekateri omenjeni učbeniki zgolj muhe enodnevnice ali dejanske poti vstran, nekateri pa so živeli dolgo in bogato življenje. Do takrat pa ostajamo zgolj pri opazanju, da se je zares dolgo in dobro na sceni poučevanja slovenščine kot neprvega jezika iz tistega časa držal in funkcioniral le učbenik Hermine Jug Kranjec *Učimo se slovenščino* (1978, ¹⁰1999). Čeprav še vedno slovničarsko strukturalističen in nekomunikativen je bil vsebinsko dovolj pester in ideološko dovolj nekontaminiran ter hkrati še akademsko odmaknjen, da je mimogrede preživel tudi zamenjavo tovarišev v gospode.⁷

Sklep ...

... ne more mimo še nekaterih ponazoritev ideološkega na področju poučevanja slovenščine kot neprvega jezika. Druga izdaja učbenika *Zakaj ne po slovensko* nosi letnico 1992; izdala ga je Filozofska fakulteta, Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah.⁸ Predgovor (namenjen bralcu, uporabniku knjige) je zapisan v angleščini. V njem izvemo, da je bila knjiga napisana na pobudo Slovenske izseljenske matice in je namenjena angleško-govorečim, ki se želijo (samostojno) učiti slovenščino. Še bolj eksplicitno pa takoj v naslednjem odstavku: ciljni naslovnik je slovenski emigrant in njegovi potomci v Združenih državah Amerike, v Avstraliji in drugod, kjer se govori angleško. V nadaljevanju se podučimo, da bo knjiga s štirimi kasetami pomagala pri ohranjanju živosti jezika tistih govorcev, katerih znanje slovenščine je veliko; če pa je znanje majhno, bo gradivo poživilo njihov slovenski idiom, ki bo spet zvenel perfektno in lepo kot pri Slovencih, ki jim ni bilo treba zapustiti rodne slovenske govorne skupnosti.⁹

Blagor torej nam, ki smo lahko ostali doma in zato govorimo perfektno in lepo slovensko. A pozor! Običajni smrtniki očitno ne govorimo tega idioma tako zelo perfektno in lepo, da bi se nas smelo slišati. V skladu z metodo (avdiolingvalna) in ideološko teoretskim ozadjem (strukturalizem) se na zvočnih posnetkih ne predstavlja običajnega govora in običajnih govorcev slovenščine. Cilj jezikovnega učenja je nekakšno posnemanje idealnega govorca.¹⁰ Zato na posnetkih »nastopajo« takrat najbolj znani in uveljavljeni slovenski igralci ter radijski in tv-napovedovalci (med njimi Stane Sever, Štefka Drolc, Boris Kralj) – tako rekoč idealni govorci idealnega jezika.¹¹ Pomembnost podatka, kdo

⁶ Pobuda za knjigo je prišla s Komande vojne pošte Ljubljana in Doma JLA v Ljubljani, izvemo na koncu učbenika.

⁷ Učbenik je doživel vsaj 10 izdaj oz. različnih natisov. Prvič je izšel l. 1978, zadnjič l. 1999. Najbolj korenite spremembe je doživel v svojem 8. natisu l. 1992, kar sovpada s spremembo družbenopolitičnega sistema v državi.

⁸ Omenjena komisija je bila predhodnica današnjega programa STU, ki deluje v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, www.centerslo.net.

⁹ »If their knowledge of the Slovene language is already great, the book with audio-cassettes will keep this knowledge alive, if it is, however, small, then it will enliven the Slovene idiom for them, so that it will again sound perfect and beautiful, as if spoken by a Slovene who was not forced to leave his native Slovene speech community.« (Toporišič 1992: 3.)

¹⁰ O strukturalističnem vzpostavljanju norme iz jezika reprezentativnih uporabnikov glej v Stabej (2008: 95–97).

¹¹ V že citirani recenziji so pretirane gledališke interpretacije besedil označene kot moteče (Jug Kranjec 1971).

in kaj so ti govorniki, je bila tako velika, da so se njihova imena znašla na notranjih platnicah knjige. V nobeni od nadaljnjih avtorici znanih edicij, namenjenih učečim se slovenščine kot tujega jezika, podatkov o govornikih na posnetkih ni mogoče zaslediti, saj so ti dosledno anonimizirani.

Ob bežni omembi nekaterih primerov iz učbenikov za učenje slovenščine kot neprvega jezika smo poskušali pokazati na prisotnost različnih ideoloških prvin tako na ravni uporabljenega metodološkega pristopa h gradivu kot na ravni vsebine. Če je vsebina, opazovana s časovno distanco, le še zabavna anekdota ali popoln nesmisel, pa na drugi strani metodični pristopi in načini obravnave gradiva v učbenikih kažejo tendenco konvertiranja posameznih znanstvenih teorij v prave ideologije.

Viri in literatura

- ANDOLJŠEK, Ema, JEVŠENAK, Ludvik, KOROŠEC, Tomo, 1973, ²1984: *Povejmo slovensko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ČOK, Lucija, SKELA, Janez, KOGOJ, Berta, RAZDEVŠEK - PUČKO, Cveta, 1999: *Učenje in poučevanje tujega jezika: smernice za učitelje v drugem triletnem osnovne šole*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta; Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- JUG KRANJEC, Hermina, 1971: Zakaj ne po slovensko? *Jezik in slovstvo* 17/6. 200–202.
- JUG KRANJEC, Hermina, 1978, ¹⁰1999: *Učimo se slovenščino*. Ljubljana: FF UL.
- RICHARDS, Jack C., RODGERS, Theodore S., 1986: *Approaches and methods in language teaching: A description and analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKELA, Janez, 1998a: Komunikacijska metodologija poučevanja jezikov: (r)evolucija? *Uporabno jezikoslovje* 5. 142–159.
- SKELA, Janez, 1998b: Metoda kot način zasnovanja (tuje)jezikovnega poučevanja in učenja. *Vestnik Društva za tuje jezike in književnosti Slovenije*. 32/1–2. 47–65.
- SKELA, Janez, 2008: Insights from the past: the communicative approach – a revolution or a logical evolution. *Strani jezici* 37/4. 385–410.
- SKELA, Janez, DAGARIN FOJKAR, Mateja, 2009: Presek teorij učenja in poučevanja drugega/tujega jezika v otroštvu. Karmen Pižorn (ur.): *Učenje in poučevanje dodatnih jezikov v otroštvu*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 26–62.
- SILVERSTEIN, Michael, 1979: Language structure and linguistic ideology. R. Cline, W. Hanks C. Hofbauer (ur.): *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš!? (Spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- STERN, H. H. David, 1992: *Issues and Options in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- ŠKRUBEJ, Manja, 1983: *Slovenščina. Slovene. A Self-Study Course*. Ljubljana: RTV Ljubljana, Založba kaset in plošč.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Zakaj ne po slovensko. Slovene by synthetic method*. Ljubljana: FF, Komisija za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 1999: Slovenščina kot drugi/tuji jezik. Zgodovina: od začetkov do 1850. *Slavistična revija*. 47/2. 245–260.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: »Ali se učite slovenski? Kakó vam dopade slovenščina?« Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 188–192.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, PIRIH SVETINA, Nataša, 2008: In še slovenščina: kot drugi in kot tuji jezik. Janez Skela (ur.): *Učenje in poučevanje tujih jezikov na Slovenskem: pregled sodobne teorije in prakse*. Ljubljana: Tangram. 707–715.

Mojca Stritar

Vrhnika

UDK 811.163.6'272:81'246.3

UDK 329(497.4):316.75

Med ohranjanjem slovenščine in podporo večjezičnosti: Jezikovne ideologije v programih parlamentarnih strank

V prispevku so predstavljena stališča slovenskih političnih strank o slovenščini in drugih jezikih v njihovih programih iz obdobja 1991–2011. Liberalnejše stranke so bolj odprte in zagovarjajo predvsem pravice manjšinskih jezikov ter učenje tujih jezikov, medtem ko se konservativnejše osredotočajo na zaščito slovenščine. Pri strankah obeh jezikovnoideoloških polov pa je opazno spreminjanje stališč zaradi vpliva evropskih smernic in položaja v vladi oz. opoziciji.

politične stranke, politični programi, ogroženost slovenščine, manjšinski jeziki, učenje tujih jezikov

This article presents the language attitudes of Slovenian political parties regarding Slovenian and other languages in their programs from 1991 to 2011. The more liberal parties are more open and especially defend the rights of minority languages and foreign-language teaching, whereas the conservative parties focus more on protecting Slovenian. However, a change of stance can be observed in parties of both linguistic poles due to the influence of EU guidelines and the position in the governing coalition and the opposition.

political parties, political programs, threat to Slovenian, minority languages, foreign language instruction

1 Uvod

Je slovenščina ogrožena ali dobro usidrana v množici svetovnih jezikov? So jeziki, ki jo obdajajo, njeni sovražniki ali nujna pomagala za preživetje Slovencev v globaliziranem svetu? So pripadniki drugih narodov, ki živijo na slovenskem ozemlju, za slovensko kulturo obogatitev ali prikrita nevarnost? Na ta in druga podobna vprašanja je težko najti enotne odgovore, kajti v vsakršna utemeljevanja se prej ali slej vpletejo jezikovne ideologije, sociokulturno motivirane ideje, percepcije in pričakovanja glede jezika (Blommaert 1999: 1).

Jezik je posebej ideološko obremenjen v enonacionalnih državah, v katerih ni samo sredstvo za komunikacijo, pač pa tudi simbolno sredstvo za identifikacijo naroda. Kot v večini Evrope se je tudi v Sloveniji v drugi polovici 19. stoletja oblikovala podoba enojezičnega naroda, ki je pripeljala do romantične oz. puristične ideologije (Kalin Golob 2009: 144). Po njej je jezik aksiomatična vrednota, pogosto razumljena kot ogrožena tako zaradi maloštevilnosti ali malomarnosti njegovih lastnih govorcev kot zaradi škodljivih vplivov tujih jezikov. Ukrepi, ki jih zagovorniki te ideologije predvidevajo za ohranjanje slovenščine, sežejo od zahtev po ostrejši pravni zaščiti do predpisovanja kvalitativne podobe jezika in normativnih posegov proti tujejezičnim vplivom – v 19. stoletju nemškimi, v času Jugoslavije srbohrvaškimi, v sodobnosti pa predvsem angleškimi.

Nasprotje temu konceptu, ki jezike neslovensko govorečih skupnosti na slovenskem ozemlju pušča ob strani, je bolj odprta, a v javnosti manj prisotna realistična oz. anarhistična ideologija, po kateri so vsi jeziki razumljeni kot družbeni pojav, ki zdravo razvitemu jeziku sami po sebi ne morejo

škodovati, zato naj ne bi predpisovali, kakšna naj bi bila slovenščina ali kako naj bi se razvijala. Sodobni zagovorniki te ideologije so usmerjeni predvsem v čim širši razvoj jezika. Zavzemajo se za kakovostnejše jezikovno izobraževanje in jezikovno politiko, ki bi podpirala raziskave ter krepila samozavest jezikovnih uporabnikov.

Obe ideologiji sta na Slovenskem prepoznavni v vsaki razpravi o jezikovnopolitičnih, pa tudi drugih vprašanjih. Kažeta se tudi v političnem diskurzu, ki je praviloma ključen za ustvarjanje in reprodukcijo ideologij, zato je zanimiv pregled jezikovnih ideologij političnih strank kot enega osrednjih političnih akterjev. Med drugim jih je mogoče prepoznati v njihovih jezikovnih stališčih, torej stališčih o jeziku, o njihovem statusu, govorcih in jezikovnem načrtovanju.

2 Okvir raziskave

Dostop do eksplicitnih, avtoritativnih stališč strank je razmeroma enostaven in neposreden, saj so dokumentirana v volilnih in drugih programih, sprejetih na kongresih strank. Programi, v katerih stranka definira svoje vrednote, cilje, prioritete in strategije (Podmenik 1993: 53), so namenjeni tudi nestranskarskemu občinstvu, zato morajo loviti spolzko ravnotežje. Biti morajo dovolj specifični in prepričljivi, da stranko notranje združujejo in pritegujejo volivce, po drugi strani pa morajo upoštevati splošno uveljavljeno retoriko tolerantnosti in se držati posrednejšega, politično korektnejšega diskurza. V okviru volilne kampanje imajo programi svojstven položaj. Medtem ko so na ostalih področjih političnega marketinga izpostavljeni elementi, po katerih se stranka loči od konkurence, so v programih opisana njena stališča do celotnega spektra političnih področij, tudi do slovenščine in drugih jezikov, ki do zdaj niso bila izpostavljena v predvolilnih bojih.

Predstavljena analiza¹ je bila vezana na programe in sorodne javno dostopne dokumente strank, ki so nastali v Republiki Sloveniji od leta 1992 do vključno zadnjih volitev jeseni 2011. Omejena je bila na stranke, ki so bile stalne konstitutivne članice vladnih koalicij na nacionalni ravni in so bile do konca leta 2011 v vsaj enem od mandатов v Državnem zboru Republike Slovenije (tabela 1).

Tabela 1: Število poslancev v Državnem zboru po strankah in mandatih²

Stranka	Število poslancev				
	1992–1996	1996–2000	2000–2004	2004–2008	2008–2011
Demokratska stranka upokojencev Slovenije (DeSUS)	/	5	4	4	7
Liberalna demokracija Slovenije (LDS)	22	25	34	23	5

¹ Raziskava je bila del integriranega projekta DYLAN: Language Dynamics and Management of Diversity, ki je v letih 2005–2011 potekal znotraj 6. okvirnega programa Evropske komisije. Prim. <<http://www.dylan-project.org>>.

² Stranka SD je bila do leta 2005 imenovana Združena lista socialnih demokratov (ZLSD), SDS pa do leta 2003 Socialdemokratska stranka Slovenije (SDSS). SLS se je leta 2000 združila z SKD in postala SLS + SKD, na volitvah 2008 pa je nastopala skupaj z SMS, ki se od leta 2009 imenuje Stranka mladih – Zeleni Evrope.

Stranka	Število poslancev				
	1992–1996	1996–2000	2000–2004	2004–2008	2008–2011
Nova Slovenija (NSi)	/	/	8	9	/
Socialni demokrati (SD)	14	9	11	10	29
Slovenska demokratska stranka (SDS)	4	16	14	29	28
Slovenski krščanski demokrati (SKD)	15	9	/	/	/
Slovenska ljudska stranka (SLS)	10	19	/	/	/
SLS + SKD	/	/	9	7	5
Stranka mladih Slovenije (SMS)	/	/	4	/	/
Slovenska nacionalna stranka (SNS)	12	4	4	6	5
ZARES	/	/	/	/	9

Raziskanih je bilo 53 dokumentov strank,³ v katerih so bile prepoznane in vsebinsko klasificirane vse izjave, ki izražajo stališča, povezana z jeziki. Na tej osnovi so bile stranke umeščene na jezikovnoideološkem kontinuumu na dva osnovna pola, liberalnega oziroma bolj odprtega in konservativnega oziroma bolj zaščitniškega. Ker je bil ob tem ocenjen vpliv spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin, je bila posebna pozornost posvečena dvema kontekstualnima spremembama. V letih 2004–2008 je Slovenijo prvič cel mandat vodila desno usmerjena, konservativna vlada. Še pomembnejši pa je bil vstop Slovenije v Evropsko unijo leta 2004. Ta se v jezikovnem smislu utemeljuje na raznolikosti in večjezičnosti. Ker pa konkretno jezikovno politiko prepušča posameznim državam članicam, bi bile nove nadnacionalne okoliščine v perspektivi strank lahko podlaga za dve, delno nasprotujoči si mnenji: da je slovenščina zaradi evropske podpore večjezičnosti v ugodnejšem položaju ali pa da je v družbi drugih, močnejših evropskih jezikov bolj ogrožena. Zato je bilo posebej zanimivo analizirati, kako sta se ti dve mnenji uveljavili na obeh jezikovnoideoloških polih.

³ Nezanemarljivo težavo je pri tem predstavljala nedosegljivost starejših programov, ki jih stranke večinoma niso želele posredovati. Nekaj je zbranih v zbornikih (*Volilni programi političnih strank*, Celina, 1992; *Volitve 2000: Volilni programi slovenskih političnih strank*, FDV, Inštitut za družbene vede, Center za politološke raziskave, 2000), nekaj pa jih je bilo dosegljivih v Registru političnih strank na Ministrstvu za notranje zadeve RS.

3 Rezultati

Jezikovne teme so bile v programih strank večinoma samo omenjene v poglavjih o kulturi, šolstvu in manjšinah oziroma zunanji politiki. Kljub temu pa ni mogoče spregledati razlik med liberalnimi in konservativnimi strankami. Prve so se usmerjale navzven, v podporo večjezičnosti in večkulturnosti, druge pa navznoter, v slovensko kulturo in ohranjanje slovenščine. Njihova stališča so si zato nasprotovala celo ob sicer skupnih temah. Tako je liberalna SD slovenščino kot temeljni element slovenskega naroda omenila skupaj z večkulturnostjo in večjezičnostjo, konservativna SLS pa je nanjo navezala nujnost ohranjanja jezika:

Kakšna naj bo socialdemokratska Slovenija jutrišnjega dne? [...] SLOVENIJA slovenskega jezika in kulture, multikulturna in večnacionalna, v sozvočju z drugimi jeziki in kulturami Evrope in sveta. (SD 95: 4.)⁴

Naša prihodnost v EU je odvisna od tega, kolikor bomo znali razvijati lastno ustvarjalnost in skrbeti za materni jezik. Slovenski jezik nas definira kot narod, zato smo ga dolžni ohranjati in razvijati. (SLS 04: 31.)

3.1 Liberalne stranke: manjšinski in tuji jeziki

Stranke levega političnega pola so imele v večini mandatov več sedežev v Državnem zboru, v zadnjih volilnih obdobjih pa jim je podpora padala. Najbolj tipični predstavniki liberalne jezikovne ideologije sta bili LDS in ZARES. SD je bila do slovenščine nekoliko bolj zaščitniška, SMS pa je kot manjša stranka v programih nastopala bolj napadalno.

Odprtost teh strank se je kazala v podpori večkulturnosti in pravicam manjšinskih jezikov v Sloveniji: italijanske in madžarske narodne skupnosti ter Romov, ki se jim je najbolj posvetil ZARES s številnimi predlogi za večjo vključenost v izobraževalni proces. Vse so podprle ohranjanje etnične identitete priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, npr. prek kulturnega udejstvovanja v njihovih maternih jezikih (SMS) ali podpore društveni dejavnosti (SD). Ko sta bili v Sloveniji aktualni vprašanja pravic beguncev in azilantov, pa so se zavzemale tudi zanje.

Precej pozornosti v njihovih programih je bilo namenjene učenju tujih jezikov. Večinoma niso definirale, katere naj bi se učili, vendar je LDS po priporočilih EU⁵ predlagala dva tuja jezika in sosedske jezike, ZARES pa tudi romščino. Učili naj bi se jih vsi od vrtca do najstarejših generacij (LDS) in težje zaposljivih delavcev (SMS, ZARES).

Tudi v visokem šolstvu so zagovarjale mednarodno odprtost (LDS, SMS), ZARES je želel omogočiti celo odpiranje oddelkov tujih univerz. Ob tem pa so se izogibale vprašanja rabe jezikov na univerzah. LDS je predlagala le načelno rešitev:

[O]hranjati slovenščino in razvijati njen znanstveni jezik, zaradi internacionalizacije znanja in vključevanja tujih strokovnjakov v izvajanje študija pa v visokošolskih zavodih uvesti kot učni tudi tuji jezik. (LDS 08: 20.)

⁴ Zaradi ekonomičnosti so v prispevku navedene kratice programov z letnicami objave, razvezane v seznamu citiranih virov (prim. poglavje 5).

⁵ Prim. sklepe zasedanja Evropskega sveta, Barcelona, 15. in 16. marec 2002, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025.pdf>.

Precej manj so se ukvarjale s slovenščino. Manj poudarjeno so jo izpostavljale kot vrednoto (LDS je prvič to storila šele leta 2000) in problem njene ogroženosti, če so ga sploh omenile, rešile na kratko, npr. z uveljavitvijo narodne identitete in jezika prek svetovnega spleta (SD). Za razvoj slovenščine so predlagale različne, načeloma precej splošne ukrepe:

- osveščanje govorcev (LDS),
- kakovostno izobraževanje (LDS),
- dvig funkcionalne oz. bralne pismenosti (SMS, SD),
- skrb za jezik v medijih (LDS),
- dosledna javna raba slovenščine (SD),
- spodbudna kulturna politika, dostopnost knjig in prevodov (LDS, SMS, SD),
- razvoj slovenskega trga e-vsebin (SD), subvencioniranje elektronskih izdaj slovarjev, enciklopedij, učnih gradiv ipd. (SMS),
- promocija slovenščine na tujih univerzah (SD).

Le redko so navedle konkretnije predloge, npr. sprejetje resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko (SD), pripravo novega sodobnega slovarja slovenskega jezika (ZARES) ali zagotovitev 2,5–3 % BDP-ja za razvoj kulture, umetnosti in jezika (LDS). Tudi pri podpori slovenskim zamejcem in izseljencem so bile liberalne stranke razmeroma splošne (SMS, ZARES). Nekoliko podrobnejša je bila le SD, ki je želela okrepiti »vlogo dopolnilnega izobraževanja v slovenskem jeziku« (SD 11: 40).

3.2 Konservativne stranke: zaščita slovenščine

Po jezikovnih stališčih so med konservativne stranke spadale NSi, SLS in SNS, ki so bile v večini mandatov v opoziciji ali pa so imele manjši delež parlamentarnih glasov. Prvi dve sta bili opredeljeni kot desni oziroma desnosedinski stranki (Toš idr. 2004: 194), SNS pa kot skrajno desničarska in nacionalistična.

Te stranke so večkulturnosti in tujim jezikom namenjale manj pozornosti. Jezikovnoideološko so bile usmerjene predvsem v Slovenijo, na slovensko kulturo in jezik kot ogrožena temelja nacionalne identitete:

Ob sicer upravičenem poudarjanju učenja tujih jezikov, odprtosti v svet in medkulturnem dialogu se je treba zavedati, da imamo v čedalje bolj globalizirani informacijski družbi možnost za obstanek ter za enakovredno uveljavljanje svojih kulturnih pa tudi gospodarskih in političnih interesov samo, če smo hkrati trdno vraščeni v lastno okolje in njegovo kulturno izročilo ter če znamo ceniti in izrabiti njegove prednosti. (NSi 08: 35.)

NSi, ki je nastala s podporo katoliške Cerkve, se je osredotočala na narodnost, domoljubje in krščanstvo. Podobno je poudarjala SLS, a je bila še bolj usmerjena v podeželje in ohranjanje slovenstva. Obe sta o slovenščini precej razpravljali, medtem ko SNS, čeprav je bila edina pomembnejša evroskeptična stranka (Kustec Lipicer 2005: 39), v svojih kratkih, skopih programih jezikov skoraj ni omenjala. Kot edina pa se je sklicevala na tezo o venetskem izvoru Slovencev.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Za ohranjanje in razvoj slovenščine, ki naj bi jo ogrožali globalizacija in malomarnost govorcev slovenščine, sta SLS in NSi navedli bistveno več ukrepov kot liberalne stranke. V zgodnejših programih so bili bolj načelni, npr. zahteva po lepem, pristnem, enostavnem in vsakomur razumljivem jeziku v javnem delovanju (SKD 92). Kasneje je SLS svoja stališča glede ohranjanja slovenščine zaostila, pri NSi pa so postala podrobnejša in bolje argumentirana:

- aktivnejše vključevanje Slovenije v jezikovno politiko EU (NSi),
- izboljšanje in večje uveljavljanje zakonodaje glede jezika (NSi, SLS),
- ustanovitev varuha slovenskega jezika (SLS),
- razvoj gradiv in programov za učenje slovenščine (NSi),
- financiranje raziskav jezika (NSi),
- razvoj novih izrazov (NSi), leksike, slovarjev, topografije (SLS),
- spodbujanje kakovostnih domačih in tujih literarnih del (NSi),
- sinhronizacija tujejezičnih filmov (NSi), višje kvote predvajanja slovenske glasbe (SLS), podnaslavljanje vseh, tudi manjšinskih medijev (SLS),
- večja priljubljenost učnega predmeta slovenščina (NSi),
- zgodnejše opismenjevanje (NSi),
- dvig funkcionalne pismenosti odraslih (SLS),
- večja pozornost branju in izražanju pri pouku drugih predmetov (NSi).

Tudi v visokem šolstvu in znanosti so konservativne stranke izpostavljale nujnost rabe slovenščine. Posebej ostra, a vendarle splošna je bila SLS, ki je zaradi razvoja slovenske znanstvene terminologije zahtevala »spoštovanje 11. člena Ustave RS, ki določa, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina, kar mora veljati tudi za slovenske univerze, kjer se v zadnjem času pospešeno v delu uvajajo tuji jeziki, s čimer se močno omejuje razvoj slovenske znanstvene terminologije« (SLS 08: 19).

Tuji jeziki naj bi glede na stališča konservativnih strank predvsem ogrožali status slovenščine. Da se jih je pomembno učiti, sta le v zadnjih programih, nedvomno zaradi evropskih vplivov, navedli NSi in SNS. Obe sta omenili predšolsko učenje tujega jezika in učenje dveh tujih jezikov v osnovni šoli, NSi pa še poučevanje izbranih predmetov v tujem jeziku in nekoliko liberalnejši razvoj znanja maternega jezika etničnih skupin.

O Slovencih v zamejstvu in izseljenstvu pa so konservativne stranke govorile precej več kot liberalne. Že od svojega programa leta 1994 je najbolj izstopala SLS, ki je med drugim zahtevala zadostno financiranje iz proračuna, vključevanje v slovenske šole, brezplačen dostop do slovenskih časopisov in versko vzgojo v slovenščini. V predvolilnem boju leta 2004 je bila posebej ostra v svojih stališčih do slovenske manjšine na Hrvaškem, ki jo je omenila tudi NSi, in nerešenega mejnega vprašanja.

Precej manj natančne pa so bile glede manjšin v Sloveniji. Pri italijanski in madžarski narodni skupnosti so se sklicevale na upoštevanje načela recipročnosti (SLS, SNS), kar je od liberalnih strank naredila le LDS leta 2011. Podpora Romom je bila nakazana (NSi) ali pospremljena z zadržki (SLS). O neavtohtonih manjšinah in priseljencih v Sloveniji pa so konservativne stranke v glavnem govorile negativno, posebej SNS, in zahtevale omejevanje priseljevanja držav izven EU ob

čim hitrejši integraciji (NSi) ter potrdilo o znanju slovenščine (SNS, NSi) kot obvezni pogoj za pridobitev državljanstva.

3.3 DeSUS in SDS: med obema poloma

Iz jasne jezikovnoideološke razdelitve slovenskih političnih strank nekoliko izstopata DeSUS in SDS. Prvi je bil v svojih kratkih programih tako nedoločen in pomensko prazen, da ga je bilo težko umestiti, kar se je skladalo z njegovo široko samoopredelitvijo in z dejstvom, da je deloval tako v levo- kot v desnosredinskih vladnih koalicijah. Liberalnemu polu je bil blizu z nasprotovanjem nacionalizmu in načelno podporo večkulturnosti, konservativnejši strani pa se je bližal z zahtevo po domoljubni vzgoji v osnovnih šolah in z nekoliko bolj čustvenim zavzemanjem za slovenske manjšine.

SDS pa je bila najzanimivejša zaradi spreminjanja svoje jezikovne ideologije. V prvih mandatih se je uvrščala med desne stranke (Vreg 2001: 187), pred volitvami leta 2004 pa se je pomaknila proti politični sredini (Fink-Hafner, Ramet 2006: 36). Podobno so se njena jezikovna stališča preusmerila od zaščitništva slovenščine k promociji večjezičnosti. V 90. letih je namreč poudarjala ohranjanje slovenskega jezika ter skrb za Slovence v zamejstvu in po svetu. Posebej puristična je bila kratka, izrazito ideološka *Resolucija o varovanju slovenskega jezika*, po kateri naj bi slovenščino ogrožali raba tujih jezikov v gospodarstvu, tuje besede, mediji in pasivnost jezikoslovcev, zato bi bilo nujno sprejeti zaščitno zakonodajo in ustanoviti urad za jezik:

Na zunaj se to najbolj vidi v nezadržnem vdiranju tujih besed, ki jih jezikovno slabo izobraženi in nezavedni ljudje stalno uporabljajo in pačijo slovenski jezik. (SDS 99.)

Poleg tega je SDS nasprotovala sprejemanju večjega števila beguncev, zahtevala omejeno zaposlovanje tujcev in predlagala ostrejšše pogoje za pridobitev slovenskega državljanstva. Od leta 2000 pa v njenih programih ni bilo več tako ostrih mnenj in celo potreba po zaščiti jezika je ostala le nakazana, precej več pa je bilo govora o evropski raznolikosti in manjšinah v Sloveniji:

Pazljivo bomo ohranjali stoletne meje svoje etnične in kulturne identitete, hkrati pa bomo ohranjali tudi evropske raznolikosti, v katerih smo združeni. (SDS 08.)

Domoljubnosti sta bila dodana varovanje interesov manjšin ter podpora migrantov, Romov in drugih deprivilegiranih skupin. Tuje jezike bi se morali učiti že v vrtcu, učitelji pa naj bi bili deležni več tujejezičnega usposabljanja. Univerze naj bi bile mednarodno odprte, visokošolski zavodi naj bi »samostojno izbirali, katere programe ali njihove dele bodo izvedli izključno v angleškem jeziku« (SDS 11: 99), tujcem na univerzah pa naj bi država financirala učenje slovenščine. Nekoliko manj liberalna so ostala stališča stranke le v zunanjih odnosih, predvsem v zvezi s Hrvaško.

Ker program SDS iz leta 2004 ni bil dostopen, je težko z gotovostjo poiskati vzroke za takšen jezikovnoideološki preobrat. Verjetno pa je nanj vplivala spremenjena vloga stranke med prvim mandatom Slovenije v EU, saj je kot osrednja v vladi morala zagovarjati stališča nove nadnacionalne skupnosti.

4 Sklep

Kakšen je torej sodobni položaj slovenščine in ostalih jezikov v Sloveniji? Na to vprašanje slovenske politične stranke v svojih programih ne dajo enoznačnega odgovora, saj so njihova stališča zaznamovana bodisi z odprto, liberalno bodisi z zaščitniško, konservativno ideologijo.

Morda politični odgovor na ta in druga vprašanja o jezikih niti ni bistven. Njihovi programi so le eden od korakov v procesu političnega odločanja, ki ni neposredno povezan z rezultati na volitvah, njihova vsebina pa postaja vedno manj pomembna (Kustec Lipicer 2005: 39). Stranke v njih pogosto kopirajo iz svojih starejših programov ali celo iz besedil drugih strank, kar ustvarja občutek, da je pomembnejše, da programi so, kot pa, kakšni so. Večinoma gre v njih zgolj za splošna načela, ki ne pomenijo oprijemljivih predlogov. Tako so denimo glede učnega jezika visokega šolstva kot enega najpomembnejših problemov sodobne jezikovne politike v Sloveniji (Kalin Golob, Stabej 2007: 89) liberalne stranke zagovarjale uporabo tujih jezikov ob hkratnem razvoju slovenščine, medtem ko so konservativne zahtevale zgolj uporabo slovenščine, ne ene ne druge pa niso opredelile, kako njihove načelne predloge konkretno izpeljati.

Ne glede na navedene omejitve pa so mnenja političnih strank v njihovih programih relevantna. Gre namreč za jasno deklarirana uradna stališča najpomembnejšega akterja v političnem sistemu (Vreg 2000: 79), za izhodišče, ki se ob ugodnih aktualnopolitičnih in drugih dejavnikih lahko uveljavi v konkretni jezikovni politiki, za pokazatelja stanja ideološkega duha v medijski in širši družbeni sferi in ne nazadnje za pokazatelja nadnacionalnih vplivov v slovenski politiki. Ob spreminjanju širše slovenske politične situacije je bilo zato zanimivo opazovati, kako so stranke tradicionalne poglede na slovenščino kot temelj nacionalne identitete na volivcem všečen način skušale prilagoditi promociji večjezičnosti, ki jo je spodbujal novi evropski okvir.

Pokazalo se je, da evropska vloga v slovenskih jezikovnih stališčih še zdaleč ni bila zanemarljiva. Večkulturna in večjezična ideologija EU je najbolj vplivala na liberalne stranke, posebej LDS, ki je po vstopu Slovenije v EU podrobneje opredelila potrebo po znanju dveh tujih oziroma sosedskih jezikov. Na vlogo položaja moči pa opozarja dejstvo, da so bile podobne spremembe zaznane tudi pri konservativnejših strankah. SDS je bila v opoziciji do leta 2000 izrazito konservativna, zaradi naraščanja podpore, osrednjega položaja v vladi in s tem povezanega zagovarjanja smernic Evropske unije pa so njena stališča postala precej liberalnejša. Podobno, a v manjši meri, je bilo opazno tudi pri puristični NSi in nacionalistični SNS. Zato bi bila bolj kot stališča največjih strank v Sloveniji zanimiva mnenja neparlamentarnih strank, ki so manj odvisna od razporeditve glasov in na nek način torej bolj iskrena, v tem prispevku pa niso bila predstavljena.

Po splošnem pregledu pa zaključimo z osebnejšo platjo programov strank, z delčki, ki izstopajo iz razmeroma jasne ideološke umestitve. Kolektivno avtorstvo, značilno za večino programov, namreč mestoma relativizirajo osamljene, nepričakovane trditve. Take so denimo jezikovne ovire, zaradi katerih se »naša policija veliko raje loteva pregledovati slovenske tovornjake« (ZARES 11: 51). Tovrstne eksotične izjave kažejo na to, da so ne glede na abstraktne, delno celo razčlovečene politične stranke v ozadju nastanka vsakega programa vendarle posamezniki s svojimi osebnimi idejami, težavami, izkušnjami in ideologijami.

Viri

- LDS 2008: *Prihodnost je v dobrih ljudeh in mladih očeh: Program Liberalne demokracije Slovenije za obdobje 2008–2012*.
- NSi 2008: *Cilji 2008–2012*.
- SD 1995: *Socialdemokratski program za Slovenijo*. Slovenj Gradec, 26. november 1995.
- SD 2011: *Naprej! Volilni program Socialnih demokratov*.
- SDS 1999: Resolucija o varovanju slovenskega jezika. *Resolucije, sprejete na 1. konferenci SDS v Mariboru*.
- SDS 2008: *Program*.
- SKD 1992: Slovenski krščanski demokrati – SKD. *Volilni programi političnih strank*. Ljubljana: Celina. 58–74.
- SLS 2004: *Ohranimo Slovenijo! Volilni program Slovenske ljudske stranke*.
- SLS 2008: *Volilni program Slovenske ljudske stranke SLS*. Ljubljana, avgust 2008.
- SMS 2004: *Program Stranke mladih Slovenije*. Nova Gorica, 2004.
- ZARES 2011: *Programski dokument stranke Zares za obdobje 2011–2015*.

Literatura

- BLACKLEDGE, Adrian, 2005: *Discourse and Power in a Multilingual World*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- BLOMMAERT, Jan, 1999: The debate is open. Jan Blommaert (ur.): *Language Ideological Debates*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1–38.
- FASOLD, Ralph, 1996: *The Sociolinguistics of Society. Introduction to Sociolinguistics Volume I*. Oxford, Cambridge: Basil Blackwell.
- FINK-HAFNER, Danica, RAMET, Sabrina P., 2006: Slovenia since 1988. Building Democracy and Liberalism. *Democratic Transition in Slovenia: value transformation, education, and media*. College Station: Texas A&M University Press. 30–51.
- KALIN GOLOB, Monika, 2009: Linguistic Purism in Slovene Language. From Trubar to the Present. Jagoda Granič (ur.): *Jezična politika i jezična stvarnost. Language Policy and Language Reality*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL. 137–146.
- KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, 2007: Sporazumevanje v znanosti in na univerzi. Uboga slovenščina ali uboga jezikovna politika? *Jezik in slovstvo* 52/5: 87–90.
- KUSTEC LIPICER, Simona, 2005: Pomen strankarskih programov na volitvah v Evropski parlament. Simona Kustec Lipicer (ur.): *Politološki vidiki volilne kampanje. Analiza volilne kampanje za volitve v Evropski parlament 2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 37–54.
- PODMENIK, Darka, 1993: Programska identiteta slovenskih parlamentarnih strank in volilne odločitve 1990/1992. Frane Adam (ur.): *Volitve in politika po slovensko. Ocene, razprave, napovedi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 53–72.
- STABEJ, Marko, 2010: Slovnica in ideologija. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča. Konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 45–56.
- TOŠ, Niko, MALNAR, Brina, HAFNER-FINK, Mitja, UHAN, Samo, KURDIJA, Slavko, MIHELJAK, Vlado, ŠTEBE, Janez, BERNIK, Ivan, 2004: *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV.
- VREG, France, 2000: *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- VREG, France, 2001: Volitve 2000 in predvolilna kampanja. Volilne strategije, politični marketing in volilno izbiranje. *Teorija in praksa* 38/2. 181–200.

Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'272:316.75

Ideologija heteronormativnosti, prevodna in jezikovna norma¹

Jezikovna norma standardnega jezika nastaja kot rezultat nenehnega prilagajanja socio-kulturnemu okolju, kot rezultat prilagajanja trenutnemu družbenemu idealu, kar pomeni, da je posledično vsak jezikovni opis tako ali drugače ideološki. Ker je opis slovenske jezikovne norme v veliki meri temeljil na realnem gradivu, predvsem leposlovnem, jezikovni opisi še danes v veliki meri temeljijo na prevodnih normah, kot so se oblikovale predvsem pri prevodih klasične literature v prvi polovici 20. stoletja.

heteronormativnost, jezikovna norma, prevodna norma, jezikovni opis

The standard language norm comes about as a result of continuous adaptation to a social and cultural environment, as a result of adapting to the current social ideal. Consequently, any description of a language is ideologically marked in one way or another. Because the description of the Slovenian linguistic norm is largely based on real-life material, above all on literary texts, many linguistic descriptions of Slovene are still based on translation norms that emerged from translations of the classics from the first half of the twentieth century.

heteronormativity, linguistic norm, translation norm, linguistic description

1 Uvod

Ko je leta 2005 v slovenske kinematografe prišel film *Beneški trgovec*,² smo gledalci v Sloveniji gledali filmsko adaptacijo Shakespearjevega besedila s podnapisi iz Župančičevega prevoda z začetka 20. stoletja.³ Pred seboj smo imeli filmsko adaptacijo literarnega dela, ki eksplicitno tematizira homoerotiko, podnapisi pa ne le da niso omogočali večpomenske interpretacije, ampak so homoerotično razmerje glede na prevodne rešitve izpred skoraj stoletja interpretirali nedvoumno heteronormativno, v smislu prijateljskega razmerja, kot je to razvidno iz spodnjega prevoda v slovenščino (Shakespeare 1921, vrstice 270–273 izvirnega besedila).

Tell her the process of Antonio's end,
Say how I loved you, speak me fair in death,
And when the tale is told, bid her be judge
Whether Bassanio had not one a love.

Ženi me svoji blagi priporoči:
povej, kako Antonio je končal,
kako sem ljubil te; lepo spominjaj
se me po smrti; potlej naj presodi,
je li Bassanio imel prijatelja.

¹ Rezultati obsežnejše raziskave o kodiranju heteronormativnosti v ciljni kulturi so objavljeni v Gorjanc (2011). Za namen seminarske predstavitve smo se tokrat osredotočili zgolj na slovanske opise, nastale na podlagi prevodnih norm in prevajalskih ideologij.

² *The Merchant of Venice*, 2004. Režija Michael Radford. Hollywood: Sony Pictures Classics.

³ Prvi prevod Otona Župančiča v slovenščino dobimo leta 1905 (Shakespeare 1905), z nekaj drobnimi spremembami je prevod ponovno objavljen leta 1921 (Shakespeare 1921).

Ker smo se z vprašanji jezikovnih opisov, povezanih s homoseksualnostjo, že ukvarjali (Gorjanc 2004, 2005), je bila to dodatna motivacija, da si natančneje ogledamo razmerje med prevodnimi in jezikovnimi normami. Zanimalo nas je, v kolikšni meri slovarski opisi temeljijo na prevodnih rešitvah. Jezikovno-kulturna okolja s sorazmerno majhnim številom govorcev jezika, kakršno je tudi slovensko, namreč večinoma zaznamuje intenziven medkulturni stik prek prevoda, ki tako postane pomemben element knjižnojezikovne norme.

2 Jezikovna in prevodna norma

Prevodna norma se oblikuje med prevajalci glede na socio-kulturne okoliščine, pričakovanja in prilagajanja tem pričakovanjem v določenem času, pri čemer se s prevodom konfrontirajo izhodiščne norme z normami ciljne kulture (Toury 1995). Tudi jezikovna norma standardnega jezika, torej tistega segmenta jezika, ki je družbeno uravnavan, nastaja kot rezultat nenehnega oblikovanja govornega in pisnega diskurza v soodvisnosti od socio-kulturnega okolja (Nebeská 1996). Pri tem za jezikovno normo standardnega jezika velja, da jo poleg tega zaznamuje tudi jezikovna intervencija s pozicije moči uravnavanja jezika, kjer posamezniki v določenem trenutku prevzamejo vlogo interpretiranja jezikovnih fenomenov in razsojanja o njih. Ker je opis slovenske leksikalne norme v veliki meri temeljil na realnem gradivu, predvsem leposlovnem, med katerim je bil tudi ves repertoar prevodov klasične literature, leksikalni opisi še danes v veliki meri temeljijo na prevodnih normah, ki so se tvorile pri prevodih klasične literature v prvi polovici dvajsetega stoletja. Tako se je tudi s prevodno aktivnostjo oblikovala norma slovenskega standardnega jezika. Velik del prevodne aktivnosti v 20. stoletju je obsegal prevod literature, ki je posledično glede na zajetje literature v gradivo za izdelavo osrednjega slovarskega priročnika, tj. *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), pomembno oblikoval leksikalni opis slovenskega jezika. V referenčni jezikovni vir za nastanek temeljnega slovarskega priročnika so bili namreč vključeni domala vsi prevodi klasične literature, nastali v 20. stoletju (Seznam 1965).⁴

3 Objektivizacija jezikovnega opisa na podlagi heteronormativnih besedil

Z analizo jezikovnega vira, ki je bil osnova za slovarske opise v referenčnem SSKJ, in analizo samih slovarskih opisov želimo ugotoviti, v kolikšni meri so stališča prevajalcev in prevodne rešitve vplivala na slovarske opise ter ali slovarski opisi, nastali na tej podlagi, kodirajo heteronormativnost – institucionalizirano ideologijo univerzalnosti heteroseksualnosti in niz kulturnih vzorcev, družbenih in tudi pravnih⁵ norm, ki vzpostavljajo hegemonijo heteroseksualnosti (Yep et al. 2003, Lovaas et al. 2007) – v slovenskem kulturnem prostoru. Pri analizi smo se osredotočili na leksiko, povezano s homoseksualnostjo in homoerotiko.

4 Zahvaljujem se prof. dr. Andreji Žele, ki mi je za namene tega članka omogočila dostop do popolnega seznama del, ki so bila vključena v referenčni jezikovni vir za izdelavo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991), prav tako pa tudi dostop do samega jezikovnega vira. Ta je začel nastajati kot listkovna kartoteka leta 1945 in obsega nad 3,4 milijone kartotečnih listkov: <http://isjfr.zrc-sazu.si/index.php?q=sl/node/30> (dostop 3. 6. 2012).

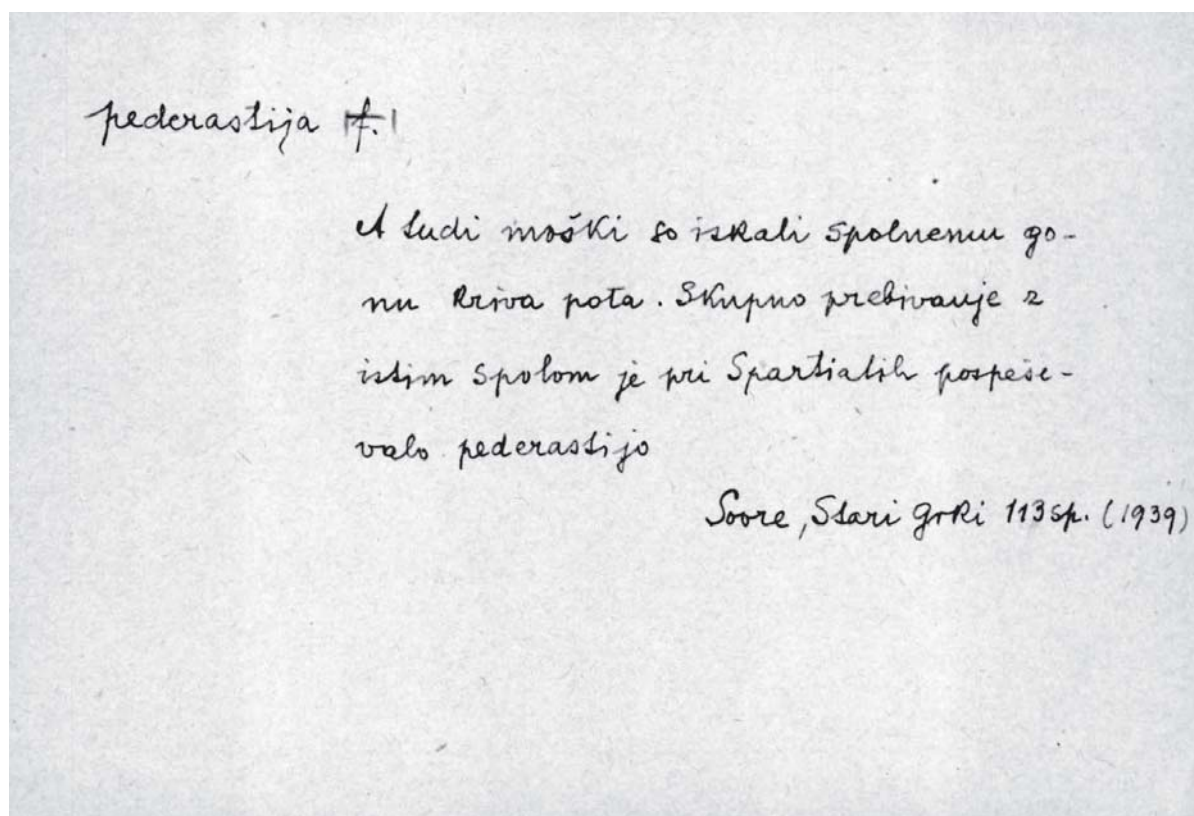
5 Homoseksualnost je bila v Sloveniji dekriminalizirana leta 1997. O tem npr. v pogovoru z Ljubom Bavconom, predlagateljem dekriminalizacije homoseksualnosti pri nas: O ceni demokracije, *Narobe* 21, maj 2012, 9–11.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Analiza listkovne kartoteke za izdelavo SSKJ je pri teh leksikalnih elementih razkrila, da:

- za posamezne lekseme primerov rabe ni veliko;
- je večina virov leposlovnih oz. spremnih besed in predgovorov k leposlovnim delom, ob tem pa je dovolj zgledov tudi s področja medicine in iz publicistike;
- so zgledi različnih avtorjev, a hkrati lahko sorazmerno hitro prepoznamo avtorja, ki je najbolj eksplicitno ideološki;
- se homoseksualnost pojavlja večinoma v negativnih kontekstih, a ne izključno negativnih;
- eksplicitno kažejo na takratni družbeni koncept heteronormativnosti.

Analiza kartoteke je vodila v natančnejši pregled besedil, pri katerih so ekscerpirani zgledi kazali na izrazito ideološkost.

Slika 1: Kartotečni listek iz kartoteke za SSKJ

Ves čas se je pri tem pojavljalo ime Antona Sovrèta. Analiza kaže na to, kako pomembno vlogo ima lahko v manjši jezikovni skupnosti en sam avtor oz. prevajalec, še posebej, ko je ta v kulturnem kontekstu prepoznan kot nesporna avtoriteta. Anton Sovrè je namreč med obema vojnama veljal za največjega poznavalca antike pri nas, prav tako pa mu je bila zaupana naloga napisati monografijo o starih Grkih v veliki meri tudi zaradi njegovih prevodnih izkušenj, saj je do takrat prevedel vrsto antičnih pesniških in filozofskih besedil (Gantar 2002). V svoji monografiji o starih Grkih pod naslovom *Erotične zablude* Anton Sovrè eksplicitno vzpostavi odnos do homoerotike, ki ves čas

zaznamuje njegovo pisanje v zvezi s homoerotiko pri prevajanju grške klasične literature. Kot smo videli, je prav ta del besedila tudi del kartoteke za SSKJ.

Skupno prebivanje z istim spolom je pri Spartiatih pospeševalo pederastijo,⁶ ki so jo imeli Grki sploh v krvi. Reč je normalnemu človeku ogabna, pa naj jo poklicani ali nepoklicani moralni tapetniki še tako ovešajo z etično pobarvanimi krpami. [...] Pederastija je ena od redkih odurnosti, ki človeka od Grkov odbija, posebno ko vidi, da niti moške kakor Sofokles in Sokrates niso bili povsem brez tega nečednega nagnjenja (Sovrè 1939: 113–114).

V razmerju do prevodnih del pa so ta stališča bistveno zaznamovala njegov odnos do homoerotike, ki je najbolj eksplicitno izražen v predgovoru k prevodu Platonovega *Simpozija in Georgisa* (Sovrè 1960). Anton Sovrè se opredeljuje do vsakega segmenta antične literature posebej, ob tem pa navaja tudi prevode grške epike, lirike in dramatike. Gre za diskurz, ki z izbiro ekspresivnih jezikovnih sredstev vzpostavlja izjemno negativen odnos do homoerotike v grški klasični literaturi in seveda homoerotike sploh.

[V] liriki je bila homoerotika važen faktor. [...] Do malega vsi liriki so bili seksualno invertirani [...]. Grška lirika vsebuje brez dvoma prvine večnostne lepote, le da je, žal, tako prepojena s homoerotičnimi izlivi, da imaš neugoden občutek, ko da držiš v roki lepo rožo, ki ji je polž oslinil lističe (Sovrè 1960: 12–13).

V dramskem slovstvu so bili homoerotični motivi tako pogostni, da so nekateri stari kritiki tragedijo imenovali gojišče pederastije. Naravnost dominantno vlogo pa je igrala v grški komediji (Sovrè 1960: 14).

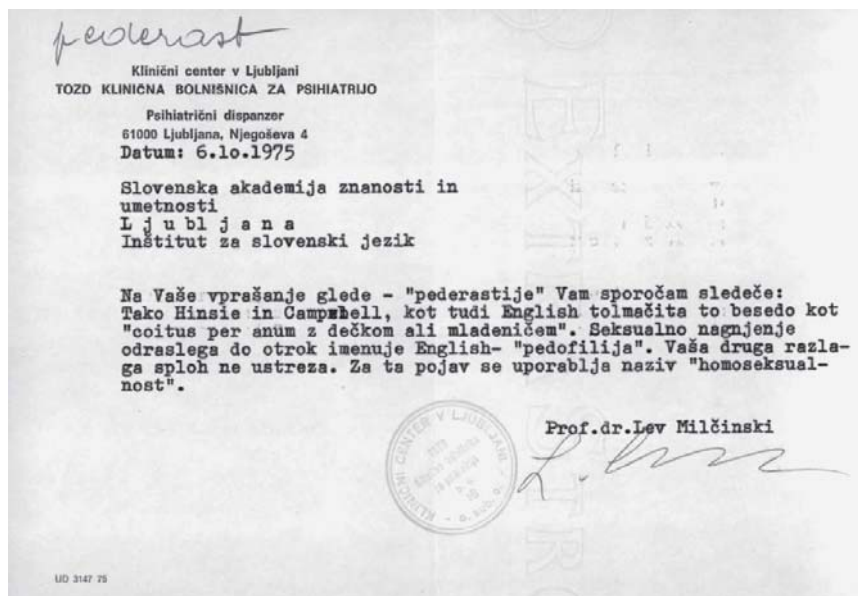
[V]se ali domalega vse kulturne stvaritve Grkov [...] stojijo na etičnem vrednotenju moškosti, zato modernemu človeku mnogokrat ne zbuja čistega ugodja (Sovrè 1960: 22).

Pederastija je bila Grku etično neoporečna, kakor je zamorcu etično neoporečno, če svojega očeta poje, oče pa je srečen, da najde grob v sinovem želodcu (Sovrè 1960: 30).

Zanimivo je, da so bili prav podatki iz izvirne literature in prevodov pri leksikalnih elementih *pederast* in *pederastija* tisti, pri katerih se je med leksikografi očitno postavljalo vprašanje o pomenu obeh leksemov. Pomenu, ki je bil izražen v neliterarnih besedilih, *pederast* 'moški, ki čuti spolno nagnjenje do otrok in mladostnikov' oz. *pederastija* 'spolna nagnjenost moškega do otrok in mladostnikov', je bil na podlagi literarnih del dodan še pomen, sinonimen s pomenom besede *homoseksualec* in *homoseksualnost*. Leksikografi so pridobili celo mnenje Klinične bolnišnice za psihiatrijo v Ljubljani.

6 Anton Sovrè pojasni poimenovanje takole: »Grški izraz za moško homoerotiko je bil samostalni *paiderastia* [...]. Beseda pederastija v grškem jeziku ni imela peiorativnega prizvoka, kakor ga ima danes [...]. Poleg besede pederastija je bil v rabi tudi izraz paidofilija v enakem pomenu. Jaz delam v slovenščini razliko med [...] izrazoma: pederastija mi pomeni grobo telesno, paidofilija pa etično neoporečno duhovno ljubezen« (Sovrè 1960: 7–8).

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

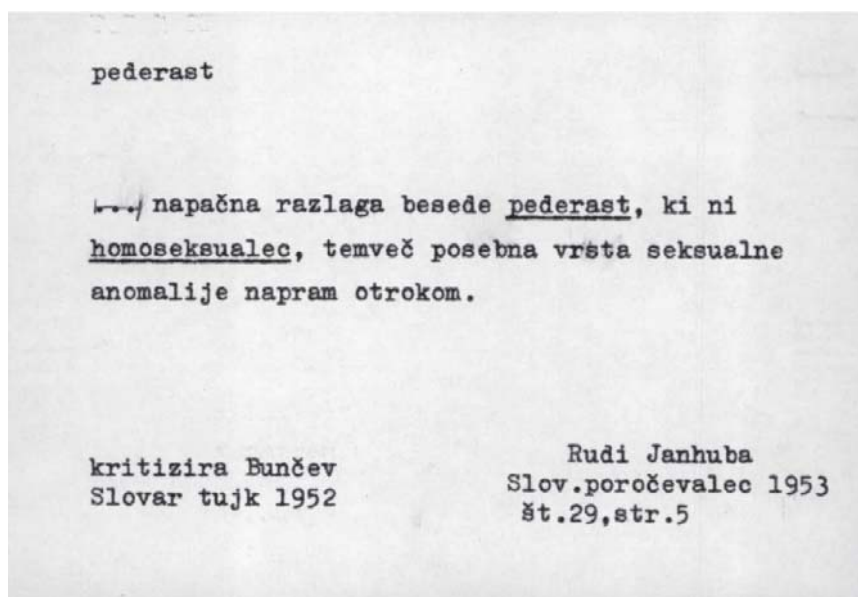
Slika 2: Kartotečni listek iz kartoteke za SSKJ

Kljub temu je v opis v SSKJ takle:

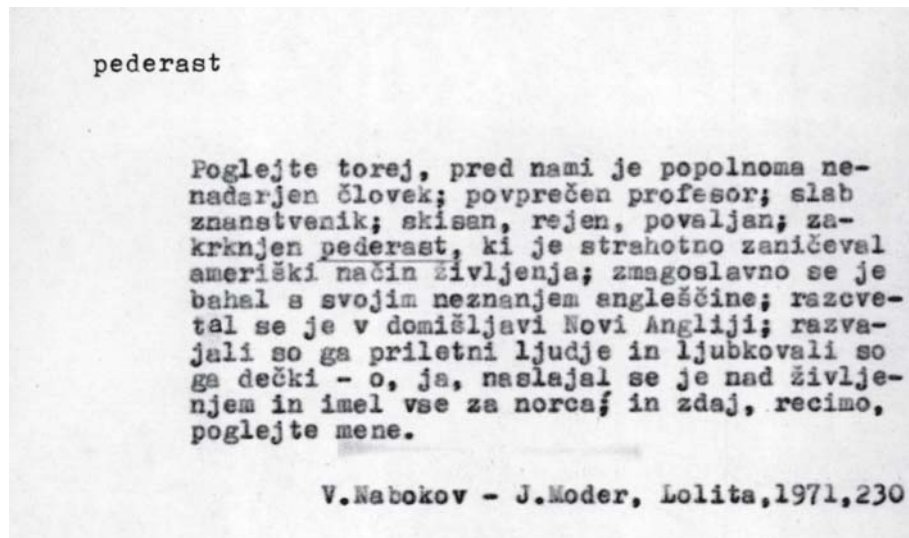
pederást

-a m (â) moški, ki čuti spolno nagnjenje do dečkov: biti pederast // knjiž. homoseksualec

Avtorji SSKJ so bili metodološko dosledni, saj so se odločili za opis, ki temelji na realnih besedilnih podatkih, pri čemer so ena besedila odigrala večjo težo kot druga, tudi besedila, ki govorijo o slovarskem diskurzu, so imela pri opisu očitno manjšo težo od literarnih, večinoma prevodnih.

Slika 3: Kartotečni listek iz kartoteke za SSKJ

Slika 4: Kartotečni listek iz kartoteke za SSKJ

Definiranje in zgledi rabe so elementi slovarja, pri katerih ideologija pride do izraza na dva izrazito drugačna načina. Pri definiranju so leksikografi veliko bolj strogo zamejeni z definicijskim jezikom, zato je prostora za ideologijo manj, izbor zgledov rabe pa je veliko svobodnejši; namenjeni so v glavnem ilustriranju skladenjskih lastnosti, kolokacijskih omejitev ali dajejo nekatere dodatne pomenske informacije (Gorjanc 2005). Uporaba zgledov rabe je velikokrat družbena resničnost, kot jo vidijo leksikografi. Na ta način se izpostavi preferenčnost v opisu, ki je leksikograf ne more uresničiti skozi definicijo, zato je prav analiza zgledov rabe eden najzanimivejših predmetov raziskav, ko gre za vprašanje ideološkosti pri slovarskih opisih (Béjoint 2000).

Čeprav je bilo besedil o homoseksualnosti v času nastajanja SSKJ na voljo zelo malo, še v sedemdesetih so bile namreč medijske reprezentacije homoseksualnosti redke (Kuhar 2003), je v jezikovnem viru, ki je služil za slovarske opise v SSKJ, vendarle dovolj takih, ki homoseksualce in homoseksualnost prikazujejo v nevtralnem kontekstu. Kljub temu so zgledi rabe v SSKJ izbrani takole:

Iztočnica	Zgled rabe
ekshibicionist	homoseksualci in ekshibicionisti
onanist	zašel je v družbo homoseksualcev in onanistov
perverzija	ekshibicionizem, fetišizem, homoseksualnost in druge perversije
perverznej	homoseksualci, ekshibicionisti in drugi spolni perverznej
perverznost	homoseksualnost, ekshibicionizem in druge perverzности
sprevrženec	homoseksualci in drugi sprevrženci

Ob sorazmerno korektnem opisu na ravni slovarske definicije se s preferenco pri zgledih rabe in njihovo osredotočenostjo na praktično en sam besedilni vir avtorji SSKJ do homoseksualnosti eksplicitno opredeljujejo prav skozi zgled rabe (Gorjanc 2004, 2005).

Vključenost prevodnih besedil, v našem primeru pa tudi stališč prevajalcev (izraženih predvsem v predgovorih in spremnih besedah) v jezikovni vir, na podlagi katerega se oblikuje opis jezikovne

norme, pomembno sooblikuje slovensko leksikalno normo in posledično zakodira splošne kulturne in družbene norme kot neke vrste družbeni ideal. Pri leksikalnih elementih, povezanih s homoseksualnostjo, rešitve v SSKJ ne le institucionalizirajo ideologijo univerzalnosti heteroseksualnosti, ampak heteroseksualnost postavljajo kot normo, homoseksualnost pa ne samo kot odklik od nje, ampak celo kot deviantnost.

4 Sklep

Tako kot se prevodne norme oblikujejo v določenem času in prostoru med prevajalci in drugimi akterji v prevodnem polju v skladu z obstoječimi družbenimi in kulturnimi normami, se na enak način oblikujejo tudi jezikovne norme. Z družbenimi spremembami se spreminja prevodno polje in posledično prevodne norme, prav tako lahko skozi čas opazujemo evolucijo jezikovnih norm. Težava nastane v trenutku, ko v določenem prostoru ostajajo vplivni jezikovni opisi na eni in prevodi na drugi strani, ki so nastali v nekem drugem prostoru in času, hkrati pa danes dajejo vtis aktualnosti, v resnici pa kodirajo vrednote nekega drugega časa, tolerantno obnašanje nekega drugega časa, težnje in sprejemljivost nekega drugega časa. Odsotnost novih prevodov klasičnih literarnih del s homoerotično tematiko in jezikovni opisi, ki so v veliki meri nastali na podlagi besedil, izvirnih in prevodnih, za katere velja, da so nastala v času netoleriranja in nesprejemljivosti homoseksualnosti, v slovenskem prostoru institucionalizirajo ideologijo univerzalnosti heteroseksualnosti.

Literatura

- BÉJOINT, Henri, 1994: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- GANTAR, Kajetan, 2002: Anton Sovrè in njegova monografija o Starih Grkih. Anton Sovrè: *Stari Grki*. Reprint from 1939. Ljubljana: Slovenska matica.
- GORJANC, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 153–161.
- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.
- GORJANC, Vojko, 2011: Encoding heteronormativity in the target culture. Slovenian Translations of »The Merchant of Venice«. *META* 56/4. V tisku.
- KUHAR, Roman, 2003: *Medijske podobe homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LOVAAS, Karen E., JENKINS, Marcielee M. (ur.), 2007: *Sexualities and Communication in Everyday Life: A Reader*. London: Sage Publications.
- NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Prague: Univerzita Karlova.
- SCHUTZ, Rik, 2002: Indirect Offensive Language in Dictionaries. Anna Braasch, Claus Povlsen (ur.): *Proceedings of the 10th EURALEX International Congress*. Copenhagen: Center for Sprogteknologi. 637–641.
- Seznam ekscerpiranih del*, 1965: Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU. Leksikološka sekcija.
- SHAKESPEARE, William, 1905: *Beneški trgovec*. Poslovenil Oton Župančič. Ljubljana: Slovenska matica.
- SHAKESPEARE, William, 1921: *Beneški trgovec*. Poslovenil Oton Župančič. Ljubljana: Nova založba.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991: Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Državna založba Slovenije.
- SOVRÈ, Anton, 1939: *Stari Grki*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- SOVRÈ, Anton, 1960: Uranizem pri Starih Grkih. Platon: *Simposion in Gorgias*. Ljubljana: Slovenska Matica. 7–22.
- STANOVNIK, Majda, 2005: *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TOURY, Gideon, 1995: The Nature and Role of Norms in Translation. Gideon Toury: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins. 53–69.
- YEP, Gust A, LOVAAS, Karen E., ELIA, John P. (ur.), 2003: *Queer Theory and Communication: From Disciplining Queers to Queering the Discipline(s)*. New York: Harrington Park Press.

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6–3.09:913(497.4–16)

Gorenjska v slovenski književnosti

Zaradi sorazmerne premožnosti (h kateri je prispevala tudi prislovična varčnost) so bili Gorenjci literarno dejavnejši od rojakov v sosednjih pokrajinah, vendar ne tako, da bi lahko govorili o posebnem pokrajinskem tipu književnosti. Od pripovednih žanrov je za Gorenjsko specifična planinska povest (Josip Vandot, Janez Jalen), znameniti Gorenjci Jernej Kopitar, France Prešeren, Janez Bleiweis, Simon Jenko, Jakob Aljaž idr. pa so bili predmet biografskih romanov.

deželna identiteta, pokrajinska pripadnost, kmečka povest, zgodovinski roman, planinska povest, biografski roman

Because of their relative wealth (which was also due to their proverbial frugality), Upper Carniolans were more literarily active than their fellow countrymen in neighboring provinces, although not to the extent that one could speak of a special regional type of literature. Among the narrative genres, Upper Carniola is specifically characterized by the Alpine story (Josip Vandot and Janez Jalen), and prominent Upper Carniolans such as Jernej Kopitar, France Prešeren, Janez Bleiweis, Simon Jenko, and Jakob Aljaž have been the subject of biographical novels.

provincial identity, regional affiliation, rural story, historical novel, Alpine story, biographical novel

Predavanje naj bi bilo nekakšna priprava na ekskurzijo na Gorenjsko, obenem pa želi ostati znotraj letošnje seminarske teme ideologije. Kateri pojem najbolje povezuje Gorenjsko in ideologijo? Deklarirani pripadnosti določeni geografski entiteti in njeni skupnosti rečemo patriotizem, kadar gre za relativno omejen prostor, kar Gorenjska s svojimi 2000 kvadratnimi kilometri in 200.000 prebivalci je, pa lokalpatriotizem. Predstavljati se za Gorenjca ali za Gorenjko je stvar identitete, ta pa se najpogosteje določa od zunaj in v razmerju do drugih identitet. Na popularni ravni se kažejo Gorenjci v šalah. Drugi Slovenci vidijo s pozicije meddeželnega rivalstva Gorenjce najprej kot skopuhe, kar lepo ilustrira naslednji dovtip:

Star Gorenjec leži na smrtni postelji, okoli njega pa je zbrana cela družina.

»Žena, ali si tukaj?« vpraša umirajoči.

»Tukaj sem, pri tebi.«

»Otroci, ali ste pri meni?«

»Tukaj smo,« se oglasiyo otroci.

»Kje so pa vnuki?«

»Tudi vnuki tukaj pri postelji, oča.«

»Zakaj pa potem v veži luč gori?«¹

¹ Še dve šali:

Gorenjec sanjari, da bo zadel glavni dobiček na loteriji. Dva dni pred žrebom od jutra do večera ponavlja: »Ljubi bog, pomagaj mi, da bom zadel glavni dobiček!« Ljubi bog ga nekaj časa potrpežljivo posluša, nazadnje pa reče: »Saj ti bom pomagal, ampak srečko moraš pa le kupiti!«

Nekoliko manj grobe in bolj naklonjene oznake prebivalcev te severne slovenske pokrajine napaberujemo po elektronskih besedilnih repozitorijih, kakršna sta Digitalna knjižnica Slovenije ali Wikivir. Ob podpori Ministrstva za kulturo RS pri gradnji teh besedilnih zbirk krepko sodelujejo tudi naši študenti. Citate lahko povzamemo v stereotipno izjavo: Gorenjska je zaradi gora lepša in slikovitejša od drugih slovenskih pokrajin (tak status ji potrjujejo tudi cene nepremičnin, ki se po višini primerjajo s tistimi za Ljubljano in Primorsko), ljudje pa so pridni kot mravlje in zato bogati. Po značaju so navzven trdi kot grče, skopi in trmasti, navznoter pa mehki. Največ kritičnih oznak so bili deležni od dolenjskih pisateljev. V Levstikovem delu *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858) beremo, da se Gorenjci trdoglavo držijo starih reči, da so rezki, neprijazni in neradodarni, pri Jurčiču (*Spomini starega Slovenca*, 1865), da so premožni in ošabni. Trdina je bil sicer Gorenjec, vendar je živel med Dolenjci in je svoje rojake opazoval iz njihove perspektive kot bogatine, ki bi lahko pokupili veliko dolenjskega vina. Gorenjci so po njegovem tako zdravi in močni, ker namesto vina pijejo mleko (*Vinska modrost*, 1884). V spolnem pogledu so veliko bolj zadržani kot promiskuitetni Dolenjci, zlasti pa je bil nejevoljen zaradi gorenjskih izraznih nesposobnosti: Gorenjci pripovedujejo nerodno in nerazumljivo (*Pri pastirjih na Žabjeku*, 1955).

Kadar so avtorji izjav Gorenjci sami, je njihova podoba blažja:

Gorenjci ljudje smo veseli dežele premile, ljube; zakaj ne bi vriskali, peli, saj ponos nam dviga srce. Kje take planjave, kje take višave, kje čar je prirodni tako razodet? Nikjer! Le gorenjski ima vse to svet! Gorenjci sinovi udani dežele smo krasne, svetle; ljubezen do doma naj brani na veke vsaktero srce. Kje take lepote in toli krasote, kje čar je prirodni tako razodet? Nikjer! Le gorenjski ima vse to svet! (Luiza Pesjak, *Gorenjski slavček*, 1872.)

Kar je Dolenjcu vinograd z zidanico, je Gorenjcu rovt s svislimi. Dolenjec hrani v zidanici vino, Gorenjec v svislih seno. Dolenjec pije v zidanici vino, Gorenjec solnce in božjo luč in vonjave posušenih rož in trav. Vrskata pa oba ves dan in prepevata, da odgovarja vrisk vrisku in pesem pesmi. Predno pa ležeta, eden v svisli na dehteče seno, drugi v zidanico na trdo posteljo, pa molita oba k istemu Očetu, ki je obema dal: enemu od ognja in opojnosti vina, drugemu od ognja in sladkosti in opojnosti luči in cvetja. (Slavko Savinšek, *V goliških plazovih*, 1928.)

Tudi rahlo zajedljive izjave na račun Gorenjcev so v temelju humorne. Zapisane so bile namreč iz duha prizadevanja za zedinjeno slovenstvo, ki je z deželno različnostjo le hotelo dokumentirati bogastvo slovenskih nravi, nikakor pa ne eno pokrajino postavljati nad drugo, jih med sabo spreti ali hujskati drugo proti drugi. Vse prežemajoča ideologija zedinjenega slovenstva si je podrejela gorenjske lokalpatriotske izjave tako, da sta pokrajinska oziroma deželna identiteta le obarvali osnovno nacionalno identiteto in jo napravili bolj pisano, slikovito in zanimivo. Parcialna pokrajinska pripadnost ni bila v rivalskem ali konfliktnem razmerju s sosednjimi in s centralno slovensko, temveč se je s sosednjimi tvorno vključevala v vseslovenski identitetni model in nadomeščala starejše deželne kolektivne identitete.

Gorenjec končno pregovori lepo deklico, da sede v njegov avto in se zapelje z njim. Na primernem mestu se ustavi, jo prime za roke in jo globoko pogleda. Ona vzdrhti in srce ji začne hitreje utripati, ko ji zašepeta: »Ni mi lahko, toda nekaj te moram vprašati.« Deklica vsa v pričakovanju odgovori: »Naj ti ne bo nerodno, Janez, kar vprašaj me.« — »Ali boš za bencin kaj prispevala?«

Gorenjska statistično

Slovenija ima 12 statističnih regij, ki se deloma pokrivajo z zgodovinskimi upravnimi enotami oziroma deželami. Današnja statistična regija Gorenjska je manjša od zgodovinske Gorenjske, ki je obsegala severni del dežele Kranjske (Oberkrain), ker je vzhodni del pokrajine (Kamnik, Medvode, Domžale) danes statistično priključen osrednji Sloveniji. Gorenjska statistično izstopa po naslednjih kazalcih: ima najvišji delež mladega prebivalstva (15 %), ima največ gora (40 % površine je več kot 1000 m nad morjem), 60 % površine pokriva gozd, kmetijskega prebivalstva je 5 % in spada v bolj razvito polovico Slovenije. Vsaka pokrajina ima svoj značilni priimek, najpogostejši in za Gorenjsko specifičen priimek je Zupan. Najpogostejše osebno ime v Sloveniji je Franc, na Gorenjskem pa skupaj z osrednjo Slovenijo Janez.

Zadetki v spletnih brskalnikih pokažejo, da je pojem gorenjski v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinskimi oznakami visoko v javni zavesti, na drugem oz. tretjem mestu takoj za Koroško (in Primorsko). V zvezi s književnostjo se pridevnik gorenjski ne uporablja, tako kot obstaja npr. za Prekmurje prekmurska književnost, ker Gorenjska pač nikoli ni oblikovala svoje lastne književne tradicije, ampak je bila vseskozi sestavni del vseslovenske književnosti. Zaradi uporabe narečja lahko kot izrecno gorenjske naštejemo samo nekatere knjige iz novejšega časa: Joža Bertonec, *Kroparske zgodbe* (2001), Stanko Košir, *S padstrèšnê: Iz podstrešja* (2008) in *Námara sma pa rès'n = Mogoče smo pa res* (2010).

Gorenjsko bomo v nadaljevanju pregledali z dveh vidikov, najprej kot prostor literarne dejavnosti, potem pa še kot literarno dogajališče.

Gorenjska kot prostor literarne produkcije

Vtis o pisateljskem deležu Gorenjske dobimo, če se ozremo na zemljevid rojstnih krajev 637 slovenskih pesnikov in pisateljev, kolikor jih je do zdaj na Geopedijo v sloj Rojstni kraji slovenskih literatov vpisala podjetna anonimna roka. Koncentrirani so v večjih krajih, mlajši praviloma v Kranji in Jesenice, kjer sta locirani obe gorenjski porodnišnici, in po krajih vzdolž prometnic po dolinah: Škofja Loka, Kamnik, blejski konec.

Provenienco avtorjev primerjajmo še za žanrska korpusa kmečke in zgodovinske povesti.² Pokrajinsko poreklo pisateljev zgodovinskih povesti je pomenljivo drugačno od porekla pisateljev kmečke povesti. Pri kmečki povesti so s tretjinskim deležem med Slovenci prednjačili Gorenjci, pri zgodovinski povesti pa so na prvem mestu Štajerci, medtem ko se je na Gorenjskem rodilo samo 15 % vseh pisateljev tega žanra. Še drugače povedano: gorenjski pisatelji so imeli kmečko povest dvakrat rajši od zgodovinskega romana. Od kod odpor Gorenjcev do zgodovinskih tem? So gledali na iste zgodovinske dogodke drugače, z večjim nelagodjem kot Štajerci ali so govorili o drugih zgodovinskih dogodkih? Se slovenska zgodovina ni dogajala po njihovi meri ali se je dogajala celo proti političnim predstavam gorenjskega dela Kranjske? Prepričljivega, nešpekulativnega odgovora na to vprašanje mi še ni uspelo najti.

Sicer pa sta v žanru zgodovinskega pripovedništva med vsemi avtorji najbolj produktivna prav dva Gorenjca, nedavno umrla Mimi Malenšek (rodila se je sicer v Dobrli vasi na Koroškem, vendar

² Za zgodovinske romanopisce v sloju Zgodovinski romanopisci na Geopediji, za avtorje kmečke povesti na zemljevidu na platnicah moje monografije *Slovenska kmečka povest* (1990).

mladost preživela v Podbrezjah)³ in Ivan Sivec iz Mengša, oba po zaslugi biografskega romana. Naslednji Gorenjec v žanru, Janez Jalen z Rodin, je šele na 16. mestu. Jalen je pripovedoval kulturnozgodovinske zgodbe iz okolice Žirovnice, Otoka, Podbrezij in Ljubnega v 18. in 19. stoletju, npr. o slikarju Leopoldu Layerju, ki je zastonj naslikal Marijo v kapeli romarske cerkve na Brezjah za pokoro, ker je ponarejal denar.

Gorenjski zgodovinski romanopisci z manj pripovedne kondicije, vendar ne nepomembni, so še: pravnik Ivan Tavčar in Vladimir Kavčič iz Poljanske doline, duhovnika Peter Bohinjec iz Dupelj in Josip Lavtižar iz Rateč, železniški uradnik Josip Vandot iz Kranjske Gore, emigranta Karel Mauser z Bleda in Lojze Ilija s Spodnjega Brnika, Fran Saleški Finžgar iz Doslovč, Fran Detela iz Moravč, Anton Koder in Jakob Bedenek iz okolice Cerkelj, Gustav Strniša in Valentin Mandelc iz Kranja, Stanko Lapuh iz Radovljice, Josip Podmilšak, Josip Ogrinec in Janko Kersnik iz domžalskega oz. kamniškega konca.

V kmečkem pripovedništvu ima Gorenjska svoja prva predstavnika, Frana Detelo in Janeza Jalna, šele na tretjem in četrtem mestu, druge (Jana Plestenjaka, Frana Saleškega Finžgarja, Joža Lovrenčiča in Ivana Tavčarja) pa še nižje na lestvici produktivnosti. H kmečki tematiki Gorenjska ni prispevala toliko s prepoznavnimi avtorskimi opusi kot z množico tekstov manj poznanih avtorjev.

Gorenjsko literarno produktivnost bomo izmerili še v slovenskem bibliografskem servisu Cobiss, ki zna prešteti knjige, ki so izšle v tem koncu. Kranj in druga gorenjska mesta so sicer imela posamezne domače knjigoveze in tiskarje, ki so se občasno ukvarjali tudi z založništvom (Ignac Kremžar, Pavel Bizjak, Viljem Požgaj, Ivan Primož Lampret), tiskali so svoje časopise (*Gorenjec*, *Gorenjski glas*) in knjižne serije (Gorenjska knjižnica), vendar je treba priznati, da kranjsko založništvo obsega komaj 0,7 % tega, kar je knjig do 1950 izšlo v Ljubljani, oz. komaj 0,3 % vseh slovenskih knjig, upošteva še druga gorenjska mesta pa le malenkost več. Gorenjska knjižna produkcija je bila v razmerju do druge slovenske marginalna. Stregla je lokalnim političnim, turističnim, šolskim in gospodarskim potrebam in literarnim ambicijam redkih posameznikov, ki so si prizadevali za oživitev domače leposlovne scene in so se odločali za samozaložbo. Gorenjska leposlovna produkcija je bila v splošnem iz prevodov, neambiciozna (veselje je imela zlasti s pustolovsko literaturo) in količinsko zanemarljiva. Ob Kranju so se s knjižnim založništvom ukvarjali še v krajih z industrijo in s turistično (versko in topliško) dejavnostjo: na Jesenicah, Bledu, v Škofji Loki, Trzinu in na Brezjah – tiskali so razglednice, vodnike in zemljevide. Šole v industrijskih krajih so izdajale učbenike za domače gospodarske panoge in šolska poročila, verski tiski so prihajali iz romarskih centrov in samostanov.

Gorenjska v književnosti

Samo od sebe se ponuja, da gorenjska dogajališča najprej poiščemo v žanru, ki je za to pokrajino najbolj specifičen, to je v planinski povesti, potem pa še v podatkovnih zbirkah, ki sta dogajališča daljše slovenske proze popisali za žanra kmečke in zgodovinske povesti oziroma romana.

3 Že kot 18-letna dijakinja je tematizirala gorenjsko zgodovino, zlasti jeseniško in kroparsko železarstvo (*Pod Triglavom: Zgodovinska povest iz l. 1415 v dobi kmetских uporov na Gorenjskem*, 1937–1939, *V starodavnih časih: Povest iz zgodovine gorenjskega železarstva*, 1939), pozneje v romanih *Vigenci* (1957) in *Skobci nad dolino* (1985).

Planinska povest

Največ gorenjske pokrajinske specifičnosti bomo našli v žanru planinske povesti, katere korpus se zdi skromen glede na splošno prepričanje, da so Slovenci alpski narod, ki se s hribi identificira in bi torej morale gore v večji meri določati slovensko književnost. Bolj kot za pripovedništvo so gore spodbudne za nastajanje reportažnih, potopisnih, filozofskih in fotografskih knjig, ki jih spravljamo pod širšo oznako planinska literatura. Med avtorji planinske povesti najdemo tudi Negorenjce. Od leposlovnih klasikov ima neizgledljiv naslov konverzijski roman *Moja hoja na Triglav* (1897) Janeza Mencingerja, kjer pa je fabulativnega malo in so gore le za kuliso. Ustreznejše so našim predstavam žanra kratke pripovedi Mateja Tonejca Samostala z Gorij pri Bledu in prva daljša planinska pripoved *Viženčar* (1881) Antona Kodra, iz poznejšega časa pa planinske povesti Janeza Jalna (*Ovčar Marko*, 1929, *Trop brez zvoncev*, 1941), Josipa Vandota z junakom Kekcem, Juša Kozaka (*Beli macesen*, 1926), Ivana Bučerja (*Čez steno*, 1934, *Koča na robu*, 1941), Slavka Savinška (*Izpod Golice: Povest z gorenjskih planin*), Antona Ingoliča (*Pretrgana naveza*, 1971) in Toneta Svetine (*Stena*, 1973).⁴ Zadnji taki deli sta mladinski roman *Zlati zob* Tadeja Goloba (2012) in kratkoprozna zbirka *Čez rob* Vladimirja Habjana (2011). Zgodnejše planinske povesti z motivi divjega lova in planšarstva spadajo v žanr kmečke povesti, poznejše pa se s plezalsko (alpinistično) motiviko vedno bolj uvrščajo v športni roman.

Planinsko dogajališče si je posebej rad izbiral film. Prva dva slovenska celovečerna filma *V kraljestvu Zlatoroga* (1931) in *Triglavske strmine* (1932), narejena po scenarijih pisateljev Juša Kozaka in Janeza Jalna, sta umeščena v Julijske Alpe in v Severno triglavsko steno. Povezavo s planinsko literaturo so ohranjali tudi naslednji slovenski filmski dosežki; prvi slovenski mladinski celovečerni film *Kekec* (1951) in prvi slovenski barvni film *Srečno, Kekec* (1963) sta bila narejena po planinskih pripovedkah Josipa Vandota.

Slika 1: Josip Vandot in njegov junak Kekec

⁴ Starejša od naštetih del lahko prelistamo na Wikiviru. Spravljene so pod kategorijo planinska povest.

Slika 2: Naslovnica Jalnove planinske povesti *Trop brez zvoncev* (1941)

Kmečka povest

Na začetku slovenske književnosti pokrajinske posebnosti niso bile žanrotvorne. Posamezne pesmi Franceta Prešerna sicer opevajo konkretne kraje (O Vrba! srečna, draga vas domača v *Sonetih nesreče*, Bled in Bohinj v *Krstu pri Savici*, 1836),⁵ vendar zato Prešeren še nima statusa

5 Mož in oblakov vojsko je obojno
končala temna noč, kar svetla zarja
zlati z rumenmi žarki glavo trojno
snežnikov kranjskih sivga poglavarja,
Bohinjsko jezero stoji pokojno,
sledu ni več vnanjega viharja;
al somov vojska pod vodó ne mine,
in drugih roparjev v dnu globočine. [...]

Tje na otok z valovami obdani,
v današnjih dnevih božjo pot Marije;
v dnu zad stojé snežnikov velikani,
poljá, ki spred se sprósti, lepotije
ti kaže Bléški grad na levi strani,
na desni griček se za gričam skrije.
Dežela kranjska nima lepš'ga kraja,
ko je z okol'šno ta, podoba raja.

gorenjskega pesnika. Podobno je tudi z Valentinom Vodnikom in četo manj poznanih, kot je npr. Jožef Žemlja, ki je pesnil o prelepih gorenjskih snežnikih in Blejskem jezeru. Zavest o pokrajinski specifikaciji pisanja je v 19. stoletju obstajala samo za nekatere avtorje, npr. za Simona Jenka, ki je bil poznan kot »pesnik Sorškega polja«. Dogajališče je pridobilo na pomenu do te mere, da je zašlo v naslov, najprej v kratki pripovedni prozi, kjer so se inovacije nasploh dogajale prej kot v daljši prozi. Lep zgled je Tavčarjev cikel *Med gorami* s podnaslovom »Slike iz loškega pogorja«, 1876–1888).

V daljši prozi se je regionalna zavest artikulirala v pokrajinski povesti, ki je žanrski tip kmečke povesti in je bila v modi od 20. let 20. stoletja dalje. Takih pokrajinskih povesti, ki so umeščene na Gorenjsko, je v pokrajinskem pripovedništvu dobrih 20 %; s tolikšnim deležem se ponaša le še Primorska. Pokrajini izstopata tudi s presežnim deležem pišočih, torej so dogajališča v korelaciji s številom pisateljev, ki so se v pokrajini rodili in tu stalno prebivali.

Ko je leta 1938 Jakob Šolar našteval lokalno specifične teme, ki bi se jih morali lotiti pisci kmečkih povesti, je pri Gorenjcih omenil alkoholizem. Njegovo programsko željo sta realizirala Janez Jalen v *Cvetkovi Cilki* (1938) in Jan Plestenjak v povesti *Herodež* (1944), kar pa ne zadošča za dokaz alkoholne izpostavljenosti Gorenjske, saj je alkoholizma čez glavo tudi pri avtorjih iz drugih pokrajin. Kako se slovensko pripovedništvo pokrajinsko umešča danes? V lanski romaneskni beri jih med okroglo sto romani kakih deset posega po narečnih izrazih oz. se prepoznavno umešča v kako od slovenskih pokrajin, vendar med njimi ni nobenega z Gorenjske.

Zgodovinska povest

Humanistika je trenutno v fazi t. i. prostorskega obrata, kar je literarno vedo nagovorilo, da je ponovno postala pozorna na prostor kot pomembno determinanto svojega predmeta. Tradicionalna literarna zgodovina se je prostoru posvečala npr. v opombah v zbranih delih slovenskih klasikov. Uredniki so porabili veliko časa za identifikacijo realnih predlog za literarna dogajališča, tako da danes na literarnih ekskurzijah nismo v zadregi pokazati, kje je pesnik stal/sedel/ležal, ko je snoval kako pesem, ali kje sta se njegova junaka prvič poljubila. Zlasti velja to za pedantno literarno-detektivsko delo Marje Boršnik, ki je v tem smislu analizirala Tavčarjev opus.

Ko sem konec 90. let prejšnjega stoletja na splet postavil podatkovno zbirko 310 slovenskih zgodovinskih romanov, sem v zapisih med drugim predvidel popis poglavitnih dogajališč, tako da lahko npr. z iskalnim izrazom *mp:gozd** poiščemo knjige z dogajanjem v gozdu, z izrazom *sp:Kranj* pa romane, ki se dogajajo v Kranju, ali s *sp:Gorenjsk** tiste, ki se godijo na širšem gorenjskem območju. V bližnji prihodnosti se za vzorec 40 romanov obeta privlačna vizualizacija dogajališč na Googlovem spletnem zemljevidu, ki ga v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture načrtujeva z geografijo Jernejo Fridl, nekoč pozneje morda celo dinamičen prikaz poti, ki jo v romanih opravijo junaki. Slovenska Geopedija je za ta namen manj primerna, ker se nezanemarljivi del slovenskih zgodovinskih romanov dogaja zunaj teritorija Slovenije, na katerega je omejeno slovensko spletišče.

Med dogajališči slovenskega zgodovinskega romana je Gorenjska manj zanimiva kot Primorska, Dolenjska in Štajerska. Od gorenjskih krajev se najpogosteje pojavljajo Kranj, Bled in Bohinj. Dogajališča so diktirali kraji, v katerih so delovale znamenite gorenjske osebnosti, ki so bile hvaležen predmet biografskih romanov. O Francetu Prešernu imamo kar štiri biografske romane: *Roman o Prešernu* (1937) Ilke Vašte, *Neiztrohnjeno srce* (1938) Antona Slodnjaka, *Pesnikov*

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

nokturno (1992) Mimi Malenšek in *Ribčev dohtar* (2009) Ivana Sivca. Pesnik Simon Jenko nastopa v Pregljevem romanu *Šmonca* (1924), gospodarsko podjetni duhovnik iz Komende Peter Pavel Glavar, nezakonski sin malteškega viteza in cerkvenega dostojanstvenika Pietra Giacoma Testaferrate pa pri Preglju (1922) in Sivcu (*In večno bodo cvetele lipe*, 1991). Svoj roman ima general Rudolf Maister iz Kamnika (Jože Hudales, *Orel z razprtimi krili*, 1974; *General*, 1981), Anton Janša, cesarski dunajski čebelar iz 18. stoletja, sicer doma iz Žirovnice (Mimi Malenšek, *Zlati roj*, 1988), živinozdravnik in narodni prebuditelj, urednik prvega časopisa 19. stoletja *Kme-tijskih in rokodelskih Novic*, Janez Bleiweis, rojen v Kranju (Tita Kovač Artemis, *Slovenski oratar*

Slika 3: Znameniti Gorenjci, predmet biografskih romanov: France Prešeren, Simon Jenko, Anton Janša, Rudolf Maister, Jakob Aljaž, brezjanska Marija, Peter Pavel Glavar, Jernej Kopitar, Janez Bleiweis

dr. Janez Bleiweis, 1990), Adam Ravbar, graščak s Krumperka pri Domžalah, ki je pomagal zmagati Avstrijcem v bitki pri Sisku 23. junija 1593 (Ivan Sivec, *Jutro ob kresu*, 1993), dovški župnik Jakob Aljaž (Ivan Sivec, *Triglavski kralj*, 1994), jezikoslovec Jernej Kopitar iz Repenj pod Šmarno goro (Ivan Sivec, *Kamen nad gladino*, 2007), Prešernov sorodnik škof Anton Volk (Francišek Jerant, *Goreči škof*, 2008) in celo brezjanska Marija (Ivan Sivec, *Kraljica Slovencev: Povest o brezjanski Mariji Pomagaj*, 2009).

Pripovedno zanimive so bile še posebej biografije gorenjskih roparjev. Rokovnjača Velikega Gropa, ki je v 30. letih 19. stoletja deloval v Udinborštu in na Brniku pri Kranju, so vzeli v roman Josip Jurčič in Janko Kersnik (*Rokovnjači*, 1881), Peter Bohinjec (*Pod krivo jelko*, 1923) in kranjski bohemski pisatelj in igralec Gustav Strniša. Veliki Gropa se je na starost pobotal z oblastjo in je do leta 1855, ko je pri petindevetdesetih letih umrl, delal kot cesarsko-kraljevi cestar.

Drugemu znamenitemu gorenjskemu roparju iz okolice Kranja je bilo ime Dimež. Njegovo življenje je nekoč med drugo svetovno vojno v povest *Dimež, strah kranjske dežele: Zgodovinska povest iz preteklega stoletja* pretopil igralec in pisatelj Anton Cerar z umetniškim imenom Danilo (mimogrede: Danilo je kot edini profesionalni gledališki igralec nastopil v filmu *Triglavske strmine*) in s tem zaokrožil literarno pot junaka, ki ga je že konec 19. stoletja posvojila tako nemška kot slovenska ljudska igra.⁶ Njegovo življenje je bilo krajše od Grogovega. Niso ga sicer obesili, tako kot marsikoga od njegovih zajetih 80 tovarišev, ampak se je na begu pred oblastmi v svojem skrivališču po nesreči zadušil z ogljikovimi monoksidom.

Rokovnjači so bili tesno povezani z lokalnimi prebivalci, ki so se nemalokrat tudi sami prelevili v roparje tujih trgovcev in mogočnikov. Najbolj so se razmnožili v drugi četrtini 19. stoletja, ko jih je bilo na Gorenjskem blizu štiristo. Mladi fantje so šli med rokovnjače večinoma zato, da bi se izognili vojaški suknji, saj je vojaščina trajala celih 14 let. V času francoske okupacije so avstrijske oblasti rokovnjače podpirale, da so napadali manjše francoske enote, vendar so rokovnjači ostali tudi še po tem, ko so se Francozi že davno umaknili. Rokovnjači, ti gorenjski robinhoodi, so popularni še danes: lokalno turistično društvo Duplje je prevzelo ime po njihovem shajališču Pod krivo jelko v Udinborštu, ki je dalo ime tudi Bohinjčevemu romanu, v Besnici pa prirejajo »kostanov piknik« v Dimežev spomin. V Lukovici imajo rokovnjača celo v občinskem grbu.

Ker je bila Gorenjska eno izmed legel protestantizma, ni čudno, da se tu odvijajo zgodovinske povesti s protestantsko tematiko, npr. prva nekoliko daljša slovenska zgodovinska povest *Jela* (1858) na temo eksodusa protestantov iz Kranjske leta 1602, ki jo je napisal Kranjčan Valentin Mandelc, Bohinjčeva *Zadnja luteranka* (1915), Budalova povest *Križev pot Petra Kupljenika* (1911, 1923) in Pregljev roman *Bogovec Jernej* (1923) o predikantu Jerneju Knaflju. Peter Kupljenik se je rodil v Radovljici, župnikoval je v Kovorju pri Tržiču, živel skupaj z družino v Kropi in Radovljici ter pridigal v Lescah in v Begunjah. Podpiralo ga je gorenjsko plemstvo, zlasti rodbina Dietrichstein. Nadvojvoda Karel II. ga je začel preganjati in ga po dobrem desetletju, 18. junija 1587, ko se je vračal od bolnika v Železnikih, ujel. Kaj je bilo potem z njim, ni bilo jasno, dokler ni arhivsko gradivo pred leti razkrilo, da so Petra Kupljenika v Rimu leta 1595 zažgali zaradi krivoverstva.

⁶ Ljudsko igro *Sicherl*, vulgo *Dimež, der Schrecken von Krain* je leta 1863/64 napisal Jakob Alešovec; pod naslovom *Dimež, strah kranjske dežele: Ljudska igra s petjem v šestih slikah* je izšla v 17. zvezku *Zbirke ljudskih iger* leta 1911.

Zgodb vojaških beguncev, ki jih je Fran Levstik v literarnem programu *Iz Litije do Čateža* 1858 predvidel za gorenjske pisatelje, ti niso realizirali ravno v veliki meri, še najbolj Fran Detela v romanu *Malo življenje* (1882), ki se godi na vzhodnem koncu Gorenjske.

Za dobro vago naštejmo na koncu še nekaj avtorjev, ki so opazneje umeščali svoje zgodovinske povesti na Gorenjsko. Gregor Žerjav je popularno povest o usodni ciganki Nigani z naslovom *Črna žena* (1910) postavil v okolici Bleda in Kroke, Josip Lavtižar je literariziral lokalno zgodovino tako zvesto virom, da ga komaj še lahko uvrstimo med leposlovce (*Bled in Briksen*, 1931, *Lipniški grad pri Radovljici*, 1939), Stanko Lapuh pa je povest *Žena s Poljan* (1966) postavil nad Jesenice – nobeden od njih nima možnosti postati del šolskih kurikulov.

Literatura in viri

Gorenjci.si: Spletni biografski leksikon znanih Gorenjk in Gorenjcev.

HLADNIK, Miran, 1998: Regionalizem in slovenska književnost. Erika Kržišnik (ur.): *Dežele in mesta v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 34. SSJLK. 1998. Tudi v angleščini: Regionalism in Slovene Rural Prose. *Slovene Studies* 13/2 (1991). 143–153 (oboje tudi na spletu).

HLADNIK, Miran, 1999: *Slovenski zgodovinski roman: Podatkovna zbirka*, 1999– (na spletu).

HLADNIK, Miran, 2000: *Kmečka povest: Podatkovna zbirka*, 2000– (na spletu).

HLADNIK, Miran, 2009: Gorenjska preteklost v zgodovinskem romanu. *Gorenjski glas*, 29. 12. 2009. 12–14. Tudi na spletu.

HLADNIK, Miran, 2011: Gorenjski kraji na slovenski pisateljski poti. [Karel Mauser, Rudi Šeligo, Pavle Zidar; Josip Vandot, Tone Čufar, Tone Svetina]. Željko Kozinc (ur.): *Gorenjski glas – Snovanja*, 2. 11. 2011, 25–27; 27. 12. 2011. 26–27. Tudi na Glasovih spletnih straneh in v pripravi za knjigo *Slovenska pisateljska pot*.

MOŽE, Andreja, 2008: *Knjigi posvečen dan*. Statistični urad Republike Slovenije (na spletu).

PIBERNIK, France, GLOBOČNIK, Damir (ur.), 2008: *Kranjska knjiga: pesmi, zgodbe in pričevanja*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.

Planinska literatura. Planinska povest. Pokrajinska literatura. Pokrajinska povest. *Wikipedija: Prosta enciklopedija*.

SVETLIN KASTELIC, Nadja, 2011: *Založništvo, Slovenija, 2010 – končni podatki*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije (na spletu).

SVETLIN KASTELIC, Nadja, 2011: *Svetovni dan knjige 2011*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije (na spletu).

Nike Kocijančič Pokorn

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.112.2–93.03=163.6:316.75«1945/1955»

Skrita ideologija v prevodih otroške literature

V mnogih družbah, tudi slovenski, so manipulacije, kulturni predsodki, asimilacije in namerna preoblikovanja prevodov pogosti: najbolj razvidni pa so ti posegi v prevodih otroške in mladinske literature. Takšno sistematično poseganje ciljne družbe v prevode bo prikazano na slovenskih prevodih, ki so nastali v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne. Posebna pozornost bo namenjena prevodu dela *Bambi* Felixa Saltena. Splošno bralstvo in strokovna javnost se večinoma ne zavedata, da so bila ta besedila spreminjana, zato ideološko spremenjene prevode še vedno ponatiskujemo in jih uvrščamo v osnovnošolska berila in učbenike za slovenski jezik in književnost.

prevajanje otroške in mladinske literature, socializem, religija, *Bambi*

In many societies, including Slovenian society, manipulations, cultural judgments, assimilations, and intentional reshaping of translations are common: these interventions are most apparent in translations of children's and juvenile literature. Such systematic encroachment of the target society into translations is exemplified through Slovenian translations created in the first decade after the Second World War. Special attention is dedicated to the translation of *Bambi* by Felix Salten. The general public and literature specialists are generally unaware that these texts were changed, and so ideologically altered translations are still being reprinted and included in primary school readers and textbooks for Slovenian language and literature.

translating children's and juvenile literature, Communism, religion, *Bambi*

Prevod ni nikoli posledica nevtralnega in objektivnega prenosa vsebine izvirnika v ciljni jezik. Na eni strani je vsak prevod interpretacija, samosvoja reprodukcija besedila, ki se dovrši ob razumevanju izrečenega v besedilu (Gadamer 2001: 313–317), odraz posebnega razumevanja izvirnika, ki se izmika popolnemu in dokončnemu zajetju (Venuti 1995: 18); na drugi strani pa je prevod obenem tudi odraz vrednot ter ideoloških in poetoloških pozicij ciljne družbe (Lefevere 1992). Prevod tako ne samo ubeseduje izvirno besedilo v drugem jeziku na drugačen način, temveč lahko pogosto tudi izrazi nekaj drugega, kot izvirno besedilo v resnici je (Ricoeur 2004, 2006: 28).

V mnogih družbah, tudi slovenski, so manipulacije, kulturni predsodki, asimilacije in namerna preoblikovanja v prevodih pogosti: najbolj razvidni pa so v prevodih otroške in mladinske literature (Puurtinen 1992; Du-Nour 1995; Fernandez Lopez 2000; Malmkjaer 2003, 2004; Desmidt 2006; Oittinen 2006; Mazi-Leskovar 2011). Prevodi otroške in mladinske literature so namreč tisti žanr, kjer so skrite priredbe pri prevodu dovoljene in so posegi v besedilo pogosto celo zaželeni. Ta odprtost za možnost »popravljanja« besedila po vsej verjetnosti izhaja iz prepričanja, da otroška literatura, in sicer tudi dela, ki niso odkrito didaktična, ne sme škodovati razvoju otroka ali mladostnika v idealnega državljana ali posameznika – ker pa seveda tudi pojem idealnega odraslega človeka ni nespremenljiv, so prevodi otroške literature zelo pogosto odsevi ideologije posamezne kulture ciljnega jezika.

Če se zazremo v slovensko zgodovino, lahko takšno poseganje ciljne družbe najdemo v vseh obdobjih prevajanja otroške literature: najdemo jo v obdobju prvih prevodov, ki so nastajali v 19. stoletju (npr. v močno skrajšanih prevodih *Gulliverjevih popotovanj* Jonathana Swifta nikoli ne najdemo opisa, kako je Gulliver z uriniranjem pogasil požar v palači (Swift 1894), kot tudi v času pred drugo svetovno vojno: na primer prevod *Winnetouja* iz leta 1931, ki ga je naredil teolog Jehart, izpušča vse odlomke, v katerih je Winnetou kritičen do osvajalskih krščanskih misijonarjev, in poudarja odlomke, v katerih je opisana Winnetoujeva spreobrnitev v krščanstvo (May 1931). Tudi danes sodobna družba večkrat popravi v predelanih prevodih elemente, ki se ji zdijo moteči za otroškega bralca. Morda najizrazitejše pa se takšno poseganje ciljne družbe, ki skuša zakriti ali potlačiti vse teme in elemente, ki niso v skladu z ideološkimi imperativi družbe, kaže v slovenskih prevodih otroških in mladinskih del, ki so nastali v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne, torej v času nastajajoče socialistične družbe. V obdobju od 1945 do 1955, ki ga je zaznamovalo izrazito pomanjkanje papirja, črnila in tiskarn (gl. npr. poročilo Komisije za tisk pri SZDLS (Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije) iz leta 1952, AS 531, a.e. 139), je bilo namreč v slovenskem prostoru vseeno ponovno prevedenih 14 mladinskih in otroških besedil, ki jih sodobna stroka označuje kot klasična dela otroškega in mladinskega leposlovja:

1. Harriet Beecher Stowe – *Uncle Tom's Cabin* (prevedeno leta 1853, 1888, 1918, 1932, 1934, ponovno prevedeno leta 1954);
2. Pravljice Hansa Christiana Andersena (prevedeno leta 1863, 1869, 1923, 1928, 1940, 1944, ponovno prevedeno leta 1950);
3. Daniel Defoe – *Robinson Crusoe* (prevedeno leta 1876, 1904, 1915, 1920, 1923, 1924, 1925, 1936, 1945, ponovno prevedeno leta 1946);
4. Pravljice bratov Grimm (prevedeno leta 1880, 1887, 1903, 1930, 1932, 1935, 1938, 1944; ponovno prevedeno leta 1953–1958);
5. Jonathan Swift – *Gulliver's Travels* (prevedeno leta 1894, 1907, 1926, 1942, ponovno prevedeno leta 1951);
6. Mark Twain – *The Prince and the Pauper* (prevedeno leta 1910, ponovno prevedeno 1953);
7. Robert Louis Stevenson – *Treasure Island* (prevedeno leta 1920, ponovno prevedeno leta 1950);
8. Mark Twain – *Adventures of Tom Sawyer* (prevedeno leta 1921, ponovno prevedeno leta 1947);
9. Jules Verne – *Michel Strogoff* (prevedeno leta 1923, ponovno prevedeno leta 1955);
10. Carlo Collodi – *Pinocchio* (prevedeno leta 1926, 1943, ponovno prevedeno leta 1951);
11. Karl May – *Winnetou* (prevedeno leta 1931, ponovno prevedeno leta 1952);
12. Erich Kästner – *Pünktchen und Anton* (prevedeno leta 1937, ponovno prevedeno leta 1955);
13. Felix Salten – *Bambi* (prevedeno leta 1938, ponovno prevedeno leta 1953);
14. Rudyard Kipling – *The Second Jungle Book* (prevedeno leta 1943, ponovno prevedeno leta 1951).

Pri pregledu teh prevodov sta bili izločeni deli *Kraljevič in berač* in *Gulliverjeva popotovanja*, saj so bili vsi predvojni prevodi tako radikalno okrajšani in predelani, da besedilna primerjava s kasnejšimi prevodi ni bila mogoča. Tako je ostalo le 12 del: od teh dvanajstih je bilo ugotovljeno, da le pri treh prevodih ni prišlo do ideoloških premikov – pri Kiplingu, Twainu in Collodiju. Predsocialistična Kiplingova *Knjiga o džungli* je bila okorno prevedena, polna hrvatizmov, medtem ko so povojni prevodi te odmike od jezikovne norme odpravljali. Ponovna prevoda *Toma Sawyerja* in *Ostržka* pa sta nastala zaradi popolnoma drugih razlogov: v obeh primerih se zdi, da sta bila problematična za novo socialistično družbo predvsem prevajalca.

Poglejmo si najprej primer *Ostržka*, ki sta ga pred letom 1945 prevedla dva prevajalca: prvi je delo prevedel leta 1926 – Joža Lovrenčič (1890–1952), znan predvojni katoliški pesnik, ki se ni odzval na pozive OF po kulturnem molku in je v očeh nove oblasti tudi kolaboriral z okupatorjem, ker je med vojno postal ravnatelj gimnazije v Gorici. Leta 1946 so ga prisilno upokojili in obsodili na dve leti prisilnega dela (Lovrenčič 2010). Drugi prevajalec pa je bil selezijanski duhovnik Josip Meze (1882–1951), ki je *Ostržka* prevedel leta 1943. Nobenega od teh prevodov po vojni niso ponatisnili, temveč so leta 1951 naredili novega: ustvaril ga je Albert Širok¹ (1895–1985), ki je po vojni deloval v okviru Ministrstva za šolstvo in kasneje postal eden izmed urednikov v na novo ustanovljeni Mladinski knjigi v Ljubljani.

Pri *Tomu Sawyerju* je zgodba še malce bolj zapletena: prvi prevod tega klasičnega besedila Marka Twaina je nastal leta 1921, vendar je bil prevod poln arhaizmov. Ponovno je bil preveden leta 1947, tik po zaključku vojne. Prevedla ga je Milena Mohorič, predvojna pisateljica, komunistka, članica OF in partizanka. Kljub bleščeči politični karieri po osvoboditvi, ko je postala namestnica ministra v prvi povojni vladi, so jo leta 1949 obsodili kot informburojevko in jo zaprli. Po tem dogodku so Mileno Mohorič izbrisali iz javnega življenja: njena prozna dela se nikoli ne omenjajo v zgodovinah slovenskega slovstva, ne najdemo je v antologijah iz tega časa (Sturm Schnabl 1997/1998; Kralj 2010: 160–169) in celo njen prevod *Toma Sawyerja*, ki je jezikovno tekoč in zvest izvirniku, se nikoli več ne ponatisne. Na novo ga prevede Janez Gradišnik leta 1960 in ta nov prevod se potem ponatisne kar devetkrat med letoma 1960 in 1994.

Pri pregledu ostalih devetih del (tj. pravljice bratov Grimm in Hansa Christiana Andersena, *Bambi*, *Koča strica Toma*, *Robinson Crusoe*, *Otok zakladov*, dela Karla Maya, Ericha Kästnerja in Jules Verna) pa se izkazalo, da so bili vsi ti prevodi ideološko popravljeni v besedilu samem. In prav pri vseh se je izkazal za problematičen en sam vidik izvirnih besedil.

V prvih letih po vojni se je namreč na Slovenskem ideološka bitka vodila predvsem na področju dialektičnomaterialistične indoktrinacije mladine in je potekala večinoma prek šolskega sistema in založniške politike. Arhivsko gradivo različnih partijskih komisij in komisij SZDL – od ideološke, prek komisije za tisk in agitacijo, za idejna vprašanja kulture, za družbeno-politične odnose in idejno-politične probleme, za politično in idejno vzgojno delo, za politično propagando in informativno dejavnost do komisije za založniško dejavnost in tisk pri CK ZKS (Centralni komite zveze komunistov Slovenije) in SZDLS – kaže, da je bila ost ideološkega boja desetletja, vendar pa

¹ Če ni drugače navedno, so vsi biografski podatki o prevajalcih povzeti po leksikonih *Osebnosti: Veliki slovenski biografski leksikon* (2008) in *Slovenski biografski leksikon* (1925–1991).

najodločnejše v prvih dvajsetih letih po koncu vojne, naperjena skoraj izključno proti religioznemu, krščanskemu pogledu na svet. Socialistično obdobje na Slovenskem se je v skladu z Marxovim prepričanjem, da ukinitve religije kot iluzorne sreče ljudstva zahteva njegova resnična sreča (Marx 1843), zavezalo k temu, da bo pomagalo ljudstvu pri odrekanju tem iluzijam. Tedanje vodstvo je bilo mnenja, da se mora partija sistematično truditi in odtegniti mladino od vpliva cerkve, zato so na seji Politbiroja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) leta 1950 zapisali sklep: »Vera je najvažnejše vprašanje ZMS,² s starimi ne bomo veliko dosegli, razen v partiji.« (Seja Politbiroja CK KPS, 20. 11. 1950.)

Tako lahko prav v vseh teh povojnih ponovnih prevodih najdemo sistematično izločanje krščanskih elementov, in sicer v besedilih, kjer je teh elementov komaj kaj ter tudi v tistih, ki jih krščanstvo bistveno zaznamuje.

Vzemimo za primer *Bambi* avstrijsko-judovskega pisatelja Felixa Saltena. Izvirnik vsebuje malo religioznih elementov, najdemo pa odlomke, ki poudarjajo trpljenje in krutost življenja v gozdu:

V gozdu je tiho, toda vsak dan se pripeti kaj strašnega. Nekoč so napadle vrane mladega sina prijatelja zajca, ki je ležal bolan, in ga okrutno umorile. Dolgo so poslušali, kako je otožno jokal. Prijatelj zajec je bil ravno na poti in ko je zvedel za žalostno novico, se ni in ni mogel potolažiti.

Drugič spet je pribežala veverica z zevajočo rano na vratu. Ugriznila jo je kuna. Po čudni sreči ji je veverica ušla. Od bolečine ni mogla govoriti, le drvela je skozi gozd z veje na vejo. Vsakdo jo je lahko videl. Drvela je, kakor bi pobesnela. Včasih se je za hip ustavila in sedla, obupano je dvignila prednji šapici, v strahu in bolesti se je prijela za glavico in tedaj se ji je po belih prsih ulila rdeča kri. Celo uro je tako begala, nato se je naenkrat zgrudila, udarila topo ob vejo in padla mrtva na sneg. Takoj so priletele srake in začele svojo gostijo. (Salten 1953: 66.)

Takšni opisi krutosti so bili sprejemljivi za otroško književnost v času socializma, najdemo jih tudi v prevodih pravljic bratov Grimm, kjer golobčki kljujejo oči in mačehe plešejo v razbeljenih železnih coklih (npr. v prevodih *Pepelke* in *Sneguljčice*), tako v prevodu *Bambija* kot Grimmovih pravljic pa se prevajalci v prevodih izogibajo prisotnosti religioznega pogleda na svet. Pri *Bambiju* je religioznost prisotna na koncu povesti, ko skuša stari srnjak svojemu sinu Bambiju razkriti poslednjo skrivnost življenja. Živali v gozdu in na kmetijah namreč malikujejo človeka in mu pripisujejo Božje značilnosti. Starec pa pokaže Bambiju mrtvega divjega lovca na tleh in ga spodbudi k naslednjemu spoznanju:

»Bambi,« fuhr der Alte fort, »erinnerst du dich an das, was Gobo gesagt hat, an das, was der Hund gesagt hat, an das, was sie alle glauben ... erinnerst du dich?«

Bambi vermochte nicht zu antworten.

»Siehst du wohl, Bambi,« sprach der Alte weiter, »siehst du nun, daß Er daliegt, wie einer von uns? Höre, Bambi, Er ist nicht allmächtig, wie sie sagen. Er ist es nicht, von dem alles kommt, was da wächst und lebt, Er ist nicht über uns! Neben uns ist Er und ist wie wir selber, und Er kennt wie wir die Angst, die Not und das Leid. Er kann überwältigt werden gleich uns, und dann liegt Er hilflos am Boden, so wie wir

2 ZMS – Zveza mladine Slovenije (op. avtorice).

anderen, so wie du ihn jetzt vor dir siehst.«

Eine Stille war.

»Verstehst du mich, Bambi?« fragte der Alte.

Bambi erwiderte flüsternd: »Ich glaube ...«

Der Alte gebot: »So sprich!«

Bambi erglühte und sprach bebend: »**Ein anderer ist über uns allen ... über uns und über ihm.**«

»Dann kann ich gehen,« sagte der Alte. (Salten [1923] 1930: 246–247, poudarek dodan.)

V slovenskem prevodu Kristine Brenk iz leta 1953, ki je drugače zelo zvesto preveden, pa lahko naletimo, na prvi pogled, na zelo majhen izpust:

»Bambi,« nadaljuje Starec, »ali se spominjaš, kaj je dejal Gobo, ali se spominjaš, kaj je dejal pes in kar vi vsi verjamete? Ali se spominjaš?«

Bambi ne more odgovoriti.

»Poglej, Bambi,« nadaljuje Starec, »poglej, da leži Človek prav tako na tleh kakor kdo izmed naših. Poslušaj, Bambi! Človek ni vseomogočen, kakor pravijo. Iz Človeka ne izhaja vse, kar raste in živi. Človek ni nad nami. Človek je poleg nas in je tak, kakršni smo mi, kajti Človek pozna prav tako kakor mi, strah, stisko in trpljenje. Človek je lahko premagan kakor mi in tedaj leži, prav tako kakor mi, nebogljen na tleh, leži tako, kakor ga zdajle vidiš pred seboj.«

Dolgo molčita.

»Ali me razumeš?« povpraša Starec.

Šepetaje odgovori Bambi: »Razmem ...«

Starec ukaže: »Tedaj govori!«

Bambi se razvname in strastno odgovori: »**Človek ni nad nami ... Človek ni vseomogočen ...**«

»Potem lahko odidem,« reče Starec. (Salten 1953: 145–146, poudarek dodan.)

S tem izpustom v prevodu se poslednji nauk Bambijevega očeta spremeni: namesto da bi mu prenesel spoznanje o relativnosti vsega bivajočega nasproti transcendentni navzočnosti, podrejenosti vsega stvarstva, vključno s človekom, presežnemu in nedosegljivemu Bogu, v slovenskem prevodu Bambi spozna le, da je človek, tako kot vsa ostala živa bitja, zapisan smrti in končnosti. Bambijevo spoznanje v slovenščini je torej demistifikacija človeka in spoznanje o njegovi končnosti, v izvirniku pa Bambi poleg demistifikacije obenem prizna tudi obstoj nekoga, ki presega tako živali kot človeka.

Ta politika izločevanja verskih izrazov iz literature (in tudi filma) je bila uradno preklicana šele leta 1983 (AS 1589, a.e. 697), ko se je praksa izpuščanja religioznih elementov na Komisiji predsedstva CK ZKS za informativno in propagandno dejavnost označila za moralno in pravno nesprejemljivo ter škodljivo, ker načenja vprašanja integritete varstva avtorskega dela in avtorske pravice. Kljub tej načelni sodbi so ideološko prečiščeni prevodi za otroke in mladino nastajali še po tem datumu, še pogostejše pa se je nekritično ponatisnjevalo zgodnejše, cenzurirane prevode. Ker imamo zelo malo kritičnih analiz socialističnih prevodov in se javnost ne zaveda premikov, ki so se načrtno dogajali v tem obdobju, besedila, ki so bila prevedena v tem obdobju, še vedno krožijo v Sloveniji.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Na primer za šolsko leto 2010/2011 je za pouk književnosti v okviru predmeta Slovenščina potrjenih 36 učbenikov. Čisto vsi od teh 36 učbenikov vsebujejo prevode in skoraj polovica izmed njih, tj. 16 učbenikov, uporablja odlomke iz del, ki so bila v povojnem času cenzurirana (Pokorn 2010). Pri tem štetju nisem upoštevala prevodov tistih del, v katerih bi lahko prevodne premike šteli tudi med kulturne ustreznice, npr. prevode, v katerih je praznovanje božiča zamenjano s praznovanjem novega leta, božične počitnice pa z zimskimi počitnicami (kar na primer najdemo v *Piki Nogavički* (Pokorn 2008), ali pa tista dela, ki jih imamo v slovenščini le v enem samem prevodu. Torej, če izločimo takšne prevode, vseeno še vedno najdemo 16 učbenikov z ideološko predelanimi prevodi, čeprav zdaj v slovenskem prostoru obstajajo tudi novejši prevodi, ki odpravljajo te ideološke premike. Splošno bralstvo in strokovna javnost se večinoma ne zavedata, da so bila ta besedila spreminjana, še posebej zaradi tega, ker takšnega sistematičnega ideološkega poseganja v prevode ne zasledimo istočasno tudi pri prevodih literature za odrasle. Čeprav so na tržišču dostopni tudi ideološko nespremenjeni prevodi teh istih besedil, je to nezavedanje ideoloških posegov po vsej verjetnosti poglavitni razlog, da prevode, ki so ideološko spremenjeni in ki so nastali v povojnem obdobju, še vedno ponatiskujemo, beremo, izposojamo in jih uvrščamo v osnovnošolska berila in učbenike za slovenski jezik in književnost.

Doslednost izločanja in premeščanja religioznih elementov v prevodih otroške literature (gl. tudi Mazi-Leskovar 2011; Orel Kos 2007) kot tudi v ponovnih ponatisih izvirne slovenske mladinske literature (Svetina 2009a, 2009b, 2011a, 2011b) je bila odraz jasno izražene, čeprav javnosti skrite, usmeritve politike povojnega vodstva Slovenije in Jugoslavije, ki se je izrazila na primer na seji Politbiroja CK KPS leta 1950 v naslednjem sklepu: »sistematično [se] truditi, da odtegnemo mladino vplivu cerkve.« (Seja Politbiroja CK KPS, 20. 11. 1950; Drnovšek 2000: 253.) Kako je politiki uspelo zagotoviti takšno uniformnost pri ideoloških posegih v prevode, pa je drugo vprašanje, ki zahteva pogled predvsem v uredniško politiko v socialističnem obdobju v osrednjih založniških hišah na Slovenskem.

Viri

MAY, Karl, 1931: *Winnetou*. Prevedel dr. Anton Jehart. Maribor: Tiskarna sv. Cirila.
SALTEN, Felix, 1931: *Bambi: Eine Lebensgeschichte aus dem Walde*. Berlin, Vienna, Leipzig: Paul Zsolnay Verlag.
SALTEN, Felix, 1938: *Bambek*. Prevedel Vinko Lavrič. Celje: Družba sv. Mohorja.
SALTEN, Felix, [1953] 1970: *Bambi*. Prevedla Kristina Brenkova. Ljubljana: Mladinska knjiga.
SWIFT, Jonathan, 1894: *Potovanje v Liliput*. Prevedel Vinkoregar. Ljubljana: Janez Giontini.

Arhivsko gradivo

Arhivi Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (Zveze komunistov Slovenije)
AS 1589, a.e. 697
Arhivi SZDLS
AS 537, a.e. 139

Literatura

CANKAR, Izidor idr. (ur.), 1925–1991: *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Elektronska verzija <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:header/VIEW/>.

- DESMIDT, Isabelle, 2006: A Prototypical Approach within Descriptive Translation Studies? Colliding Norms in Translated Children's Literature. Jan van Coillie, Walter P. Verschueren (ur.): *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*. Manchester, New York: St Jerome. 79–96.
- DRNOVŠEK, Darinka, DOLINAR, France (ur.), 2000: *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS (1945–1954)*. Viri, Objava arhivskih virov, 15. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- DU-NOUR, Miryam, 1995: Retranslation of Children's Books as Evidence of Changes of Norms. *Target* 7/2. 327–346.
- FERNANDEZ LOPEZ, Marisa, 2000: Translation Studies in contemporary children's literature: comparison of intercultural ideological factors. *Children's literature association quarterly*. 29–37.
- FILIPČIČ, Vicenc (ur.), 2010: *Katalog učbenikov za šolsko leto 2010/2011, Osnovna šola*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- GADAMER, Hans-Georg, 2001: *Resnica in metoda*. Prevedel Tomo Virk. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Labirinti).
- KOCIJANČIČ POKORN, Nike, 2010: »Pravljice brez nezdravih primesi osladnega pobožnjakarstva: (ob bok potrjevanju izbora učbenikov v osnovni šoli).« *Literatura* 22/231–232. 1–13.
- KRALJ, Lado, 2010: Danes so njene kratke zgodbe pozabljene. Milena Mohorič: *Zgodbe iz tridesetih let*. Ljubljana: Beletrina. 154–169.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina idr., 2005: *Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja: Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- LEFEVERE, André, 1992: *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London, New York: Routledge.
- LOVRENČIČ, Jože, 2010: *Ves vaš ljubeči očka: pisma hčerki Nini*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- MALMKJAEER, Kirsten, 2003: What happened to God and the angels? An exercise in translational stylistics. *Target* 15/1. 37–58.
- MALMKJAEER, Kirsten, 2004: Censorship or error: Mary Howitt and a problem in descriptive TS. Gyde Hansen, Kirsten Malmkjaer, Daniel Gile (ur.): *Claims, changes, and challenges in translation studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 141–156.
- MARX, Karl, 1843: *Introduction to A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right. Karl Marx in Deutsch-Französische Jahrbücher, February, 1844*. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm>
- MAZI-LESKOVAR, Darja, 2011: *Mladinska proza na tej in oni strani Atlantika* (Zora 78). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- OITTINEN, Riitta, 2006: No Innocent Act: On the Ethics of Translating for Children. Jan van Coillie, Walter P. Verschueren (ur.): *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*. Manchester, New York: St. Jerome. 35–45.
- OREL KOS, Silvana, 2001: Let divjih labodov med nebese in peklom. Martina Ožbot (ur.): *Prevajanje Prešerena, prevajanje pravljic*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 289–309.
- PUURTINEN, Tiina, 1992: Dynamic style as a parameter of acceptability in translated children's books. Klaus Kaindl, Franz Pöchhacker, Mary Snell-Hornby (ur.): *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 83–90.
- RICOEUR, Paul, 2004: *Sur la traduction*. Paris: Bayard.
- RICOEUR, Paul, 2006: *On Translation*. London, New York: Routledge.
- ŠIRCELJ, Martina, 1961: *Bibliografija slovenskih mladinskih del od 1945–1958*. Manuscript, available in Bibliographical division of the National and University Library in Ljubljana, Slovenia.
- STANONIK, Tončka, BRENK, Lan (ur.), 2008: *Osebnosti: Veliki slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- STURM SCHNABL, Katja, 1997/98: Ženska kot avtorica in lik v novejši slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo* 43. <http://www.ff.uni-lj.si/publikacije/jis/lat1/043/33c03.htm>
- SVETINA, Peter, 2009a: Mladinska književnost med meščanstvom in socializmom: dve zgodbi ene Bratovščine Sinjega galeba. *Jezik in slovstvo* 54/5.15–31.
- SVETINA, Peter, 2009b: Še pomnite, tovariši ali pogled na slovensko mladinsko literaturo. *Literatura* 21/222. 1–8.
- SVETINA, Peter, 2011a: Mladinska književnost in socializem: strukturne spremembe v mladinskem romanu na Slovenskem v letih 1945–1955. *Otrok in knjiga* 38/80. 22–29.
- SVETINA, Peter, 2011b: Pionirji na promenadi: slovenska mladinska književnost med obema vojnama in oblikovanje literarnega kanona po drugi svetovni vojni. Peter Svetina (ur.): *Pionirji na promenadi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 551–598.
- VENUTI, Lawrence, 1995: *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London, New York: Routledge.

Mladen Dolar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 94(497.4):316.647.8:316.75

Ideologija in slovenstvo

Pojem ideologije je večpomenski in problematičen, v vsakdanji rabi pa se uporablja bolj ali manj kot zmerljivka. Tekst poskuša podati nekaj zelo grobih historičnih napotil, opozarja na nastanek tega pojma pri Destutt de Tracyju in na njegovo kritično rabo pri Marxu. V nadaljevanju si vzame pod lupo pojma narod in kultura, preiskuje njune ideološke podmene in podaja nekaj historičnih ključnih primerov iz slovenske zgodovine, ki govorijo proti ustaljenemu klišeju o bistveni povezavi slovenske nacionalne identitete in kulture.

ideologija, narod, identiteta, kultura, slovenstvo

The concept of ideology is polysemous and problematic, and in everyday practice it is used more or less as a term of reproach. This text offers some very rough historical indicators, and draws attention to the origin of this concept with Destutt de Tracy and to its critical use by Marx. It continues by scrutinizing the concepts of nation and culture, investigating their ideological assumptions, and offering some historical key examples from the Slovenian past that speak against the established cliché about the fundamental connection between Slovenian national identity and culture.

ideology, nation, identity, culture, Slovenian character

Ideologija je nadvse široko uporabljan pojem, a v svoji splošni razširjenosti mnogoznačen in problematičen. Težko bi našli kakšno slovarsko definicijo, ki bi bila splošno sprejemljiva in ki bi ustrezno zajela najrazličnejše pomenske plasti in raznolikost uporabe. Sociologi so v neki raziskavi našli 35 različnih pomenov, v katerih se uporablja ideologija. Stvar je videti brezupna.

Nekaj nam lahko o tem pojmu pove njegov historiat. Pojem se je začel uporabljati konec 18. stoletja in je dosegel splošno razširjenost z določeno šolo francoskih mislecev, ki se jih je prijel oznaka »ideologi«. Med njimi je bil najpomembnejši Destutt de Tracy (v ta krog so spadali še Cabanis, J. B. Say, Volney, Sieyès itn.). Tracy je bil tudi avtor najpomembnejše monografije o tem pojmu, *Éléments d'idéologie* (Elementi ideologije), ki je izhajala v več delih v letih 1801–1815. Ideologija naj bi bila v tem projektu nova znanost o idejah, ki naj bi znanstveno preučevala človeški um kot naravni objekt, človekove intelektualne zmožnosti, njihove zakonitosti pri oblikovanju in izražanju idej. Tracy se je močno opiral na tradicijo razsvetljenstva 18. stoletja, na njen senzualizem, torej na oporo idej v čutnih zaznavah. Ideologija naj bi bila veda, ki preučuje nastanek idej iz materialnega sveta. Ideologi so bili kot šola mišljenja republikansko in antiklerikalno usmerjeni, politično so pomagali, da je Napoleon prišel na oblast. Videti je bilo, da mu bodo nudili idejno oporo, a so se z njim kmalu razšli. V tem prvem pomenu, ob njenem nastanku, je bila torej ideologija uporabljena v nevtralnem pomenu, z znanstvenim očesom je preučevala vse ideje, tako da je sam pojem ideologije sovpadel s pojmom znanosti, znanosti o idejah.

Odločilni prelom v uporabi tega pojma sta vnesla Marx in Engels, ki sta v letih 1845–1847 napisala dolg rokopis z naslovom *Nemška ideologija* (rokopis je bil objavljen šele veliko kasneje,

v 20. stoletju). Pri njiju je pojem izgubil svojo nevtralnost in dobil kritični ter slabšalni pomen. Zanju je ideologija pomenila sprevrnjeno zavest (*verkehrtes Bewusstsein*), torej neko napačno, zlagano, zaslepljeno obliko zavesti. Če za nekoga rečemo, da tiči v ideologiji, to pomeni, da je na določen bistveni način zaslepljen in da ne more videti preko meja te zaslepitve. Toda pri tem ne gre za kakšno subjektivno napako v mišljenju, posameznikovo omejenost, temveč so oblike sprevrnjene zavesti nujne, zaslepitve nujno nastajajo, ker gre pri ideologiji kot sprevrnjeni zavesti za izraz sprevrnjenega sveta. Kar je torej narobe, niso individualne napačne ideje, temveč je nekaj bistvenega narobe s svetom, iz katerega te napačne ideje izhajajo. Ker živimo v odtujenem svetu, je ideologija izraz tega odtujenega sveta, še več, s svojo zaslepljenostjo takšen svet omogočajo in perpetuirajo. Problem ni v idejah, ki jih imajo ljudje v glavi, naj so še tako napačne, problem je v napačnem svetu, ki poraja takšne ideje, a če hočemo takšen svet spremeniti, je treba spremeniti tudi napačne ideje v glavah ljudi, saj so vpete v nastanek in ohranjanje takšnega sveta. Eno od slovitih Marxovih gesel o ideologiji se glasi, da so vladajoče ideje ideje vladajočega razreda. To geslo pomeni, da so najbolj ideološke prav tiste ideje, ki so prevladujoče in so zato videti najbolj sprejemljive, samoumevne, tiste ideje, ki predstavljajo tako rekoč nevtralni okvir našega dojemanja sveta. Prav v te ideje je vpisan interes vladajočih proti vladanim in ker vladani sprejemajo določene ideje kot vladajoče in splošno sprejete, je njihova zavest soudeležena pri ohranjanju njihovega podrejenega položaja. Od tod sledi pomembna posledica, da se moramo pri analizi ideologije najbolj osredotočiti prav na tisto, kar je na videz videti najbolj samoumevno in splošno privzeto, tisto, kar se kaže vsem skupno in neproblematično. Prav izza teh skupnih idej je treba razbrati antagonizem, ki ga skušajo prikriti.

Če pri Tracyju in pri Marxu vzamemo samo ti dve izhodišči, lahko vidimo, da je raba pojma ideologija še vedno razpeta med dva pola. Na eni strani je raba nevtralna, na drugi kritična. Za nevtralno rabo ideologija pomeni, denimo, skupek določenih idej, predstav, prepričanj in verovanj, ki so skupna določeni družbeni skupini, sloju, razredu, narodu itn. Ta raba se ne opredeljuje do teh idej, temveč jih skuša le objektivno opisati in nemara razložiti njihovo funkcijo na družbenem prizorišču. Na drugi strani je, precej bolj pogosta, kritična raba, po kateri je ideologija vselej močno zaznamovan pojem, zaznamovan z zaslepljenostjo, omejenostjo, zgrešenostjo, sprevidom. V skladu s to rabo v ideologiji vselej tičijo drugi, ne pa jaz sam. Drugi so omejeni in zaslepljeni, jaz sam, uporabnik tega pojma, pa lahko razberem njihovo omejenost in zaslepljenost, kritično vidim tisto, česar drugi ne morejo. Ta kritična raba pojma ideologija tako vselej postavlja problem: kako to, da so drugi zaslepljeni, jaz pa ne? Kaj mi omogoča, da vidim več kot drugi? Moje večje intelektualne sposobnosti, ki me dvigajo nad neumnost drugih? Moj poseben družbeni položaj? Hitro lahko vidimo, da ima ta raba pojma ideologija številne pasti. Od govorca terja, da se ne postavi na vzvišeni položaj in z lahkotno etiketo obsoja druge, temveč da je zmožen pojasniti tudi pogojenost svojega lastnega mišljenja, vpetost svojega lastnega stališča v družbene procese. Tu je pogosto spregledana plat hitre in lahke uporabe pojma ideologija: namreč da opis drugih kot tistih, ki tičijo v ideologiji, opiše tudi samega opisovalca in da ni mogoče razporejati drugih, ne da bi bili tudi sami razporejeni.

V nadaljevanju se bom osredotočil na dva pojma, ki sta še posebej izpostavljena ideologiji in ideološkim kontroverzam. To sta pojma naroda, nacionalnosti, nacionalne identitete, nacionalne

substance na eni strani in na drugi strani pojem kulture. Pojma si delita skupno lastnost, da sta videti kot samoumeven in nevtralen okvir, ki sega preko siceršnjih družbenih delitev, delitev po družbenem položaju, po spolu, religiji, prepričanju, pripadnosti takim ali drugačnim nazorskim opredelitvam. Videti je, da sta narod in kultura tisto, kar nas povezuje, spaja, tvori skupni okvir določenega družbenega dojemanja in kot taka predstavljata vrednoto. Prav pri pojmi, ki se samoumevno in nevprašljivo nalagajo kot okvir, je treba biti posebej pozoren. Narod pomeni skupnost, ki sega preko razrednih, slojnih, spolnih, nazorskih delitev, preko družbenih antagonizmov. Njegova povezovalna vloga je v skupnem teritoriju, jeziku in tradiciji. Ne glede na vse ostale ločitve je to tisto, kar nas povezuje v skupnost. Na drugi strani je kultura videti kot povezovalni dejavnik, kjer se lahko srečamo in povezujemo ne glede na vse družbene delitve in razcepe, srečujemo se kot duhovna bitja, torej kot bitja kulture. Zlahka nastopi kot ideološka tvorba, navidezno mesto srečanja in estetskega doživljanja, ki presega siceršnje družbene konflikte – zdi se, kakor da se v kulturi vsi srečujemo onkraj ideoloških pregrad in meja, a prav tu je seveda na delu ideološka operacija. Ideologija zase nikoli ne trdi, da je ideologija, ampak je njen osnovni trik v tem, da se ponuja kot območje onkraj ideologij. Čim malo podrobneje pogledamo, kako ta dva pojma delujeta, se takoj soočimo z vrsto konfliktov. Historično ne manjka dokaznega gradiva, kako se je vzpostavitev določenega naroda vselej povezovala s procesi izključevanja in da so določene družbene skupine delovale kot tujek, ki se ga je treba znebiti, če naj se vzpostavi nacionalna skupnost. To deluje ne le historično, temveč še danes, celo čedalje bolj v času, ko se Evropa prebija skozi krizo. Najbolj drastično je to običajno vidno pri priseljencih, torej vsiljivcih, ki so prišli od drugod in ki so videti kot tujek v pravi nacionalni substanci, ali za ljudi drugačnih religij, etnij, nazorov, pripekljanih od drugod. V podaljškju te ideologije je vselej videti, da problemi, s katerimi smo soočeni, prihajajo od drugod, ne od nas samih, in šele ko se bomo znebili tujkov, bomo lahko svobodno zadihali. Nevarnost vzpostavitve naroda kot splošnega okvira je vselej v tem, da vzpostavlja delitev na naše in tuje, in v neki fatalni logiki se vselej kaže, da več ko je našega, bolj ko se krepi naša našost, več je tudi vsiljivih tujkov, s katerimi bi bilo treba obračunati. Na drugi strani tudi povezovalni pojem kulture vselej prečijo notranji konflikti. Videti je, da ni mogoče vzpostaviti nekega kulturnega občestva, da se ob tem ne kažejo določene prakse kot nekulturne, kot nekaj, kar je v nasprotju s kulturno tradicijo in standardi. Čim rečemo kultura, je samo korak do tega, da naredimo delitev na pravo in nepravo kulturo, torej ponovno na takšno ali drugačno delitev na naše in tuje, na pristno in napačno, ponarejeno.

Oba pojma sta bila posebej pomembna v slovenski zgodovini in v njej usodno povezana. Če pogledamo slovensko zgodovino, potem je hitro jasno, da je slovenstvo v zadnjih tisoč letih preživel prav skozi svojo naslonitev na kulturo, ne pa zaradi svoje politične, ekonomske ali vojaške moči; da je kultura nastopila prav na mestu umanjkanja in šibkosti teh drugih moči in postala središče, okoli katerega so se lahko nato tvorili in uveljavljali zametki političnih, ekonomskih in drugih programov. Zveza slovenske nacionalne identitete in kulture je bila tesna in nevrvalgična, saj je narod skozi tisočletje živel v državnih tvorbah, v katerih je bil podrejen, ta podrejeni položaj, ki mu je onemogočal prosti razmah, pa je lahko preživel le v tesni navezanosti na kulturo kot srčiko svoje identitete. A prav zaradi tega je toliko bolj jasno, da ta posebna investicija v zvezo nacionalnosti in kulture ponuja izhodišča za ideološko rabo. Samo korak je do tega, da zdrsne v obrambo slovenske

nacionalne substance in kulture, ki ravno onemogoča tako nacionalni razmah kot kulturo. Ta pogled nazaj vzpostavlja kontinuiteto slovenske identitete in kulture kot merilo, ob katerem bi kazalo meriti sedanje ravnanje v imenu zvestobe določeni tradiciji.

Težava postane razvidna tisti hip, ko skušamo določiti, kaj naj bi prava, pristna, samosvoja identiteta pravzaprav bila. Kaj tvori našo substanco, na čem temelji kontinuiteta slovenstva? Teza: *vse bistvene točke, na katere se opira nacionalna identiteta, so bile ravno točke prekinitev z avtohtonostjo in nacionalno identiteto*. Kar vzpostavlja našo kontinuiteto, je ravno niz rezov, ki so vsakič znova s kontinuiteto prekinili. Tukaj lahko le v nadvse skicirani obliki podam samo nekaj ključnih primerov.

Začelo se je že s krščanstvom: v času pokristjanjevanja te dežele je krščanstvo pomenilo ravno prekinitev z avtohtonostjo poganskih plemenskih zvez, s pisano množico njihovih bogov in avtentičnih mitov kakor tudi z določenimi »samosvojimi« formami njihove politične ureditve. Krščanstvo je nastopilo kot vnana sila, ki se je uveljavila med drugim tudi tako, da se je zvezala s tujo vojaško močjo, zatrla relativno svobodo tedanjega slovenskega občestva in ga podjarmila tuji vladavini, kar je prineslo tudi drastičen konec prvih oblik slovenske državnosti. Po drugi strani pa je prav pokristjanjevanje z *Brižinskimi spomeniki* prineslo prvi slovenski pisani tekst, torej prvi dokument slovenstva, prvi zapis slovenskega jezika. Poleg krvavih in nasilnih plati je prineslo tudi povsem nove duhovne izkušnje in v stoletju ali dveh postavilo povsem nove standarde tega, kaj naj velja za slovensko identiteto.

Vzemimo protestantizem pol tisočletja kasneje: ob svojem času je nastopil natanko kot prekinitev s tedaj večstoletno »avtohtonostjo« srednjeveškega krščanstva, spet kot tuja, od zunaj vnesena ideologija, ki se je oprla na novotarije tiskane besede. Kljub temu, da je bil kratkega daha in da so ga s silo hitro pokončali, je njegova zareza ostala neizbrisna: z idejo, da je treba svete tekste prevajati v nacionalni jezik in v njem nagovarjati vernike, so nam protestanti dali prvo tiskano knjigo, slovenski prevod *Biblije*, prvo slovensko slovnico in v pol stoletja svojega delovanja zasuli deželo s celo knjižnico slovenskih knjig. Tiskana slovenska beseda je popolnoma spremenila vse dotedanje slovensko življenje in omogočila dotlej nezamisljiv vznik slovenske identitete, četudi si je protireformacija s svojim nadaljnjim radikalnim rezom na moč prizadevala zabrisati vse protestantske sledi in je poskrbela, da so protestantske knjige zažgali in da stoletje in pol ni izšla skoraj nobena slovenska knjiga. A naj so protestantsko kulturo še tako pričakali z grmadami, izgoni in z indeksom prepovedanih knjig, je protestantizem vendar spet pomenil zarezo in postavil nove standarde tega, kaj je slovenstvo.

Vzemimo Linhartova stoletja pozneje in z njim razsvetljenski začetek slovenskega gledališča. Še danes je *Matiček se ženi* (1790) praznik slovenstva – a kaj je bil Linhart drugega kot »epigon«, ki je z neizmernim pogumom sledil tujemu vzoru, Beaumarchaisovemu *Figaru*, tedaj najbolj vročemu in konfliktnemu evropskemu delu, ga v samem letu francoske revolucije postavil na naša tla in prav s tem epigonstvom vzpostavil radikalni rez s tem, kar je dotlej veljalo za slovenstvo, za deželo, kakršno je oblikovala protireformacija? Je bil uvoznik tujih idej in idealov, namesto da bi čuval slovensko substanco? Linhartova svoboda je bila v pripoznanju: francoski model, nabit z revolucionarnimi socialnimi idejami in obetajoč drugačne čase, je veljaven tudi v teh pritlehnikih kranjskih okoliščinah. Njegov kraj je kranjsko podeželje prav tako kot Pariz, ta historični trenutek je naš lastni

historični trenutek, ta gesla so naša gesla in naloge, ki jih ta čas postavlja, so naše naloge, v svoji univerzalni veljavi toliko slovenske kot francoske. Toliko je lahko slovenstvo deležno historičnega trenutka razsvetljenstva.

Vzemimo Prešerna in njegovo pogumno uporniško držo zoper zatohlost sočasne slovenske identitete, njegovo prostost, s katero je segal po tujih izraznih formah in si jih vzel za svoje, z rezom razširjajoč meje dotlej možnega. Vsa slovenska identiteta se mu je tedaj postavila po robu, njegovi sodobniki so njegovo neizmerno novost hoteli zabrisati in zamolčati.

Vzemimo slovensko moderno, Ivana Cankarja, polnega tujih dekadentnih idej, tako tujih slovenski nacionalni substanci, da je tedanji škof Mahnič leta 1899 pokupil in dal zažgati celotno naklado njegove *Erotike*. Da ne govorimo o njegovih uvoženih prevratniških socialističnih nazorih, o njegovi ostri kritiki tedanjega katolicizma in njegove zveze z oblastjo in o njegovih novih standardih slovenske besede.

Vzemimo vsa inovativna umetnostna gibanja v dvajsetem stoletju: škandale ob uveljavljanju slovenskega impresionizma, neizmerno svobodo Kosovelovih *Integralov* ali Kogojevih *Črnih mask*, Osterca, Podbevška in Černigoja, po vojni Smoleta, Šalamuna, Perspektive, Pro musica viva, OHO, Štihov teater – primerov je veliko, vselej enaka zgodba o vdoru tujega, ki terja rez z dotodanjjo avtohtonostjo in identiteto.

Če se vzpostavlja galerija velikih slovenskih mož, pogumnih borcev za slovensko identiteto (Trubar – Linhart – Prešeren – Cankar – Kosovel itn.), potem jim je vsem skupno samo to, da so vsak ob svojem času radikalno pretrgali s tem, kar je tedaj veljalo za slovensko identiteto. Ideološka operacija je očitna in bije v oči: vzpostavitev nacionalne identitete in kulturne substance je sestavljena natanko iz primerov, ki dokazujejo nasprotno, da je namreč mogoče napraviti pomembna kulturna dejanja samo tako, da se ob tem postavi pod vprašaj prav tisto, kar velja za slovensko nacionalno identiteto in kulturno tradicijo. Kultura nikoli ni bila preprosto branik slovenske nacionalne identitete, kot se glasi stalni kliše, temveč je bila predvsem njen stalni kritik; da jo je lahko branila in ohranjala samo tako, da jo je nenehno sprevačala in postavljala pod vprašaj. Ideološki pogled pa skuša iz ljudi, ki so bili vsi po vrsti prevratniki, napraviti tihožitje slovenske substancialnosti, nevprašljivi temelj slovenstva.

Če naj ta nagli pogled na slovensko identiteto in kulturo strnem v nekaj enostavnih poant, potem bi lahko rekli takole: za identiteto nikakor ne zadošča naslonitev na tradicijo, prepoznanje v izročilu, postavitev zaščitnih znakov, razmejitev domačega in tujega. Za vsako identiteto, vredno tega imena, je potrebno določeno dejanje, tako na individualni kot na kolektivni ravni, ki terja odmik od dotlej znanega in »našega«, prerezanje niti, ki nas vežejo na korenine, potujitev dotlej domačega. Varno zavetje domačnosti in tradicije zanesljivo vodi v izneverjenje identiteti, nasprotno pa jo lahko drži pri življenju le pogum, da z njo presekamo. Če misel še zaostriamo: zvesti ji lahko ostanemo le tako, da jo v določenem pomenu izdamo, a kdor tega ne mara vzeti nase in s prstom kaže na domnevne izdajalce, ta se ji bo zanesljivo izneveril. Zato je tudi nezadostna vsa retorika ohranjanja (substance, identitete itn.), četudi je seveda potrebna skrb za ohranjanje kulturne dediščine in spomina. A če slovenske kulture nočemo spremeniti v muzej slovenske kulture, potem je za vsako ohranjanje ključno korenito spreminjanje tega, kar naj bi se ohranilo – samo to je drža, ki lahko ohrani zvestobo tradiciji.

Iz tega dalje sledi, da nacionalna identiteta (in kar je še podobnega) lahko dobi svoj smisel le, če ne deluje kot fiksno merilo za odmerjanje domačega in tujega, našega in ogrožajočega, temveč šele z dejanji, ki postavijo pod vprašaj samo dotlej veljavno merilo, ga premestijo in postavijo na novo. Tako je ni stvari, ki bi bolj ogrožala našo identiteto kot prav govorjenje o ogrožanju nacionalne identitete, nič ne preti bolj z izgubo nacionalne substance kot govorjenje o izgubi nacionalne substance.

Tako lahko vidimo, kako pojem ideologije deluje v slovenski praksi, kako je zvezan s samim pojmom nacionalne identitete in kulture. Čim govorimo o narodu in kulturi, nikoli nismo na nekem skupnem, nevtralnem in samoumevnem terenu, temveč sredi konfliktov, v katerih se je treba opredeliti. Izpostavitev konfliktnosti sredi ideoloških pojmov omogoča njihovo razgradnjo v angažiranju, ki mu nikoli ne more biti konca.

Roman Kuhar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'272:173:316.774

Istospolniki in podobna bitja

Prispevek prikazuje, kako so medijske reprezentacije in slovenska leksika prežeti s heteronormativnostjo kot ideologijo, ki vzpostavlja razmerja med heteroseksualnostjo kot naravnim, biološkim in normativnim dejstvom in homoseksualnostjo kot odklonom, ki pa ga je vendarle potrebno tolerirati. Avtor omenjeno razmerje prikazuje z naslonitvijo na slovarske definicije homoseksualnosti in s prikazom geneze razvoja terminologije za opis homoseksualnosti, v zaključnem delu pa vse to aplicira še na reprezentacije homoseksualnosti v slovenskih tiskanih medijih.

homoseksualnost, heteronormativnost, slovenski jezik, medijske reprezentacije

This article shows how media representations and Slovenian vocabulary are replete with heteronormativity as an ideology that establishes the relations between heterosexuality as a natural, biological, and normative fact and homosexuality as a deviation that must nonetheless be tolerated. The author presents this relationship based on dictionary definitions of homosexuality and by presenting the genesis of the development of terminology to describe homosexuality. In the conclusion, all of this is applied to the representation of homosexuality in Slovenian print media.

homosexuality, heteronormativity, Slovenian, media representations

Oprostite, vsega res ne gre zdraviti.

Neki delež nenormalnosti je vendar potreben v vsaki družbi, sicer večina ne bi mogla živeti v iluziji, da je zdrava.

Suzana Tratnik, *Brez bolezni ni zdravja*

Uvodni citat je zaključni del kratkega eseja pisateljice Suzane Tratnik, vodilne slovenske avtorice lezbične literature.¹ V besedilu se sarkastično odziva na situacijo po zavrnitvi novega *Družinskega zakonika*² na referendumu 25. marca 2012, ko so se kar naenkrat ponovno pojavile ideje o zdravljenju homoseksualnosti. Razpravo o tem je zanetilo predavanje »ozdravljenega« geja Luce di Tolveja, ki ga je v Slovenijo povabila koprška škofija. Suzana Tratnik meni, da bi morali po vzoru švedske aktivistične akcije vsi geji in lezbijke v Sloveniji poklicati svojega delodajalca – in prositi za bolniško, ker so pač zboleli za homoseksualnostjo.

Tovrstna aktivistična akcija bi bila dobra vaja v dekonstrukciji tiste ideologije, ki jo bomo v tem besedilu poskušali razkriti (ali nanjo vsaj pokazati) v slovenski leksiki in v reprezentacijah homo-

¹ Suzana Tratnik, 2012: *Brez bolezni ni zdravja*. *Narobe* 21. 48.

² Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je septembra 2009 predstavilo nov predlog *Družinskega zakonika*, ki naj bi nadomestil že nekoliko zastarel *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* iz leta 1976. Ključna točka spora je nastala v povezavi s pravno izenačitvijo heteroseksualnih in homoseksualnih partnerskih zvez, vključujoč pravico do posvojitve, zaradi česar je bil na koncu sklican referendum. Udeležilo se ga je 30 % volilnih upravičencev: 45 % je glasovalo za zakon, 55 % pa proti zakonu. Glej več o zgodovini sprejemanja zakonodaje na tem področju v: Mencin, Kuhar, 2010.

seksualnosti v slovenskih tiskanih medijih. Imenovali jo bomo *heteronormativnost*, z njo pa razumemo vseprisotnost heteroseksualne predpostavke v družbi in njenih institucijah. Hennessy (1995: 146) ugotavlja, da heteroseksualnost ni samo tista družbena institucija, ki organizira področje seksualnosti, pač pa so z njo prežete vse samoumevne norme v družbi, ki oblikujejo tisto, kar »vidimo, rečemo, vrednotimo«. Gre za obliko dominantnega diskurza, ki se predstavlja kot naraven, nevprašljiv in legitimen. Če za ilustracijo navedemo zgolj enega od najbolj banalnih primerov – formularji in obrazci, ki jih izpolnjujemo na različnih uradih in v katere moramo na primer vpisati, ali smo poročeni, ločeni ali samski – potem je povsem jasno, kako v ozadju tovrstnih formularjev deluje samoumevna heteroseksualna predpostavka. A to je le najbolj banalni del heteronormativne ideologije, ki ima svoje korenine v patriarhalni kulturi.

Ideologijo – sledeč marksistični interpretaciji – razumemo kot sistematičen skupek idej, katerih cilj je ohranjanje razmerij moči in *statusa quo*. Funkcija ideologije je torej v tem, da obstoječe družbeno stanje »opravičuje«, normalizira, ga naredi za »naravnega«, ukinja alternative in ohranja razmerja moči med družbenimi skupinami – v našem primeru skozi optiko seksualnosti in spola.

Tovrstno razumevanje heteronormativnosti kot ideologije je okvir našega nadaljnjega razmišljanja. Najprej bomo pogledali, kako se je koncept homoseksualnosti razvil in s kakšnim namenom, nato bomo analizirali, kako so prva besedila o homoseksualnosti v slovenščini obravnavala to vprašanje, kako so se spreminjali izrazi za opis istospolne usmerjenosti in, končno, kako so o tem vprašanju poročali mediji v obdobju od 1970 do 2000.³

Vstop v zgodovino

Ko je madžarski prevajalec Karl Maria Kertbeny leta 1868 poslal pismo nemškemu pravniku Karlu Heinrichu Ulrichsu in v njem predlagal, da človeško seksualnost razdelimo na heteroseksualnost, homoseksualnost in monoseksualnost, si najbrž ni predstavljal, da bosta dva izmed predlaganih treh terminov v zahodnem svetu postala bolj ali manj univerzalni oznaki za spolno, čustveno in družbeno razmerje med dvema osebama nasprotnega oziroma istega spola. Tako heteroseksualnost kot homoseksualnost sta koncepta, ki nastaneta šele konec devetnajstega stoletja, ko novonastala znanost – psihiatrija – človeško seksualnost vzame za predmet svojega proučevanja in kaj hitro postavi mejo med tem, kar naj bi bila zdrava seksualnost, in tistim, kar je njeno nasprotje: nezdrava, sprevržena seksualnost. Kertbeny in Ulrichs sta v pisni korespondenci razpravljala o možnostih ukinitve 175. člena nemškega *Kazenskega zakonika* (KZ), ki je kriminaliziral »nenaravno nečistovanje« med dvema moškima. A ti pionirski dnevni gejevskega gibanja niso bili najlažji: Ulrichs je leta 1876 pripravil referat za simpozij pravnikov v Münchenu in se v njem zavzel za odpravo omenjenega člena KZ, njegov predlog pa se je zbrani srenji pravnikov zdel tako nezaslišen, da so prekinili njegov referat in Ulrichs je moral osramočen oditi z odra.

Tik pred koncem devetnajstega stoletja je v boj za dekriminalizacijo homoseksualnosti v Nemčiji vstopil še Magnus Hirschfeld. Leta 1879 je v Berlinu ustanovil Znanstveno humanitarni komite, katerega moto je bil: pravičnost skozi znanost. Malce naivno je bil prepričan, da bo

³ Avtor se zahvaljuje dr. Vojku Gorjancu, dr. Aleksandru Bjelčeviču in Zali Hriberšek za komentarje k zgodnejšim različicam pričujočega besedila.

znanost osvobodila človeka njegovih strahov in predsodkov pred homoseksualnostjo. Zavzemal se je za izobraževanje o človeški seksualnosti, pa tudi za odpravo 175. člena KZ. V ta namen je celo spisal peticijo, ki jo je podpisala vrsta uglednih osebnosti v tedanji Nemčiji, med drugim Albert Einstein, Hermann Hesse, Thomas Mann, Rainer Maria Rilke, August Bebel, Richard von Krafft-Ebing in drugi, a s peticijo ni uspel. 175. člen je ostal v nemškem KZ in na osnovi tega člena so v času Tretjega rajha homoseksualce zapirali v koncentracijska taborišča.

V Sloveniji, kjer je bila homoseksualnost prav tako kriminalizirana do leta 1977, smo o živahnem prebujanju gibanja za pravice homoseksualcev v Nemčiji lahko brali že zelo zgodaj. Leta 1926 je v samozaložbi izšla prva knjiga v slovenskem jeziku, ki se ukvarja s tem vprašanjem s preprostim naslovom *Homoseksualnost*. Njen avtor Vindex (gre za psevdonim) v njej večinoma povzema ugotovitve Magnusa Hirschfelda, ki trdi, da homoseksualnost ni bolezen in da so težave, s katerimi se soočajo homoseksualci, posledica družbene reakcije nanjo, ne pa homoseksualnosti same. Z izdajo knjige je Vindex seznanil slovensko bralstvo z liberalnimi interpretacijami homoseksualnosti, knjiga pa deluje tudi nekoliko terapevtsko – danes bi rekli, da je to knjiga za samopomoč – saj Vindex tolaži slovenske homoseksualce, naj ne bodo zaradi svoje spolne usmerjenosti nesrečni:

Homoseksualni moške in žene naj se ne počutijo vse nesrečne. Pred najvišjim sodnikom – njih vestjo – stoje nedolžni vsled njihove homoseksualnosti in sicer tembolj nedolžni, čimbolj se jih smatra krivim. Tudi svoj čut osamelosti bodo zgubili, ko bodo videli, kako mnogo ljudi vseh časov in krajev je nosilo isto breme usode. Saj tudi heteroseksualnim ni prihranjeno, da se ne bi v opojni pijači njih ljubezni nahajale tudi grenke kaplje. (Vindex 1926: 8.)

In potem še:

Živi tako, da te ljudje ne bodo zaničevali ali zasmehovali, četudi bodo spoznali tvojo naravo. Mnenje povprečnih, površnih, neizobraženih in surovih ljudi te naj ne moti. Imej voljo in željo nositi več prave luči v to, mnogim še s sedmimi pečati zapečateni knjigo. (Prav tam 1926: 30.)

Vindex v prvi monografiji o homoseksualnosti v slovenskem jeziku ves čas uporablja izraza »homoseksualnost« in »heteroseksualnost«, ki sta do poznih dvajsetih let dvajsetega stoletja postala prevladujoča termina za oznako posameznikove spolne usmerjenosti. V slovenskih besedilih na to temo je moč zaslediti še izraz »homoseksualizem«, ki danes velja za arhaičnega, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in *Slovenski pravopis* pa ga sploh ne omenjata. O homoseksualizmu govori znamenito *Poročilo o prostituciji in homoseksualizmu SNZ LRS* iz leta 1956, ki ga lahko razumemo kot enega od prvih klicev k dekriminalizaciji homoseksualnosti. Avtorji poročila trdijo, da tovrstnih pojavov v Sloveniji ni veliko in da zato zoper njih niso smiselni kazenski ukrepi: »[P]ojavi homoseksualizma niso niti številni, na drugi strani pa je potrebno mnogo truda za njih bolj sistematično odkrivanje. S kazenskimi ukrepi verjetno tudi ne bi uspeli zatreti takih pojavov.« (Kuhar 2001: 74.)

Besede, besede, besede

Ime nemškega znanstvenika Magnusa Hirschfelda s slovenskim prostorom ni povezano zgolj s prvo knjigo o homoseksualnosti v slovenskem jeziku, pač pa tudi z začetkom organiziranega gejevskega in lezbičnega gibanja. Aprila 1984 je bil v Ljubljani organiziran kulturni festival Magnus,

katerega namen je bil slovenski javnosti predstaviti gejevsko (in nekoliko manj tudi lezbično) filmsko, knjižno in revijalno produkcijo z Zahoda. Decembra istega leta je bila v okviru ŠKUC-Foruma ustanovljena posebna sekcija za socializacijo homoseksualnosti – prav tako imenovana Magnus, ki danes velja za prvo gejevsko organizacijo v Sloveniji, tri leta pozneje pa je ustanovljena še lezbična sekcija LL. Magnus, ki je bil del novih družbenih gibanj v osemdesetih letih v Sloveniji (mirovniško gibanje, feministično gibanje, ekološko gibanje ...), je hkrati prva tovrstna organizacija na prostoru nekdanje Jugoslavije in tudi na prostoru celotne vzhodne Evrope.

Politično in kulturno delovanje Magnusa je v slovenski prostor vpeljalo nekaj nove terminologije: čeprav akterji tega gibanja v svojih besedilih uporabljajo izraz *homoseksualnost* – ob nastanku Magnusa na primer izide posebna številka Škučevega glasila *Viks* z naslovom *Homoseksualnost in kultura* – njihovo politično in kulturno delovanje v slovenski prostor vpelje tudi izraz *gay*. Termin so sprva uporabljali predvsem v specializiranih gejevskih in lezbičnih publikacijah, kot sta reviji *Revolver* in *Lesbo*, a počasi je pronical tudi v *mainstreamovske* medije. Do poznih devetdesetih se je uporabljal v obliki izvirnega zapisa v angleškem jeziku, potem pa vse pogosteje v fonetični obliki kot *gej* in iz tega izpeljan pridevnik *gejevski*. Slovenski pravopis ustali fonetični zapis besede *gej* v izdaji leta 2001.

V začetku devetdesetih let so predvsem v reviji *Revolver* poskušali »rehabilitirati« besedo *peder*, ki je v pogovornem jeziku najpogostejša žaljivka za homoseksualca. Pri tem so posnemali nemško gejevsko in lezbično gibanje, ki mu je uspelo »očistiti« besedo *schwule*. Ta danes v nemškem jeziku velja za povsem korektno oznako za istospolno usmerjenega moškega. Do podobnega »očiščenja« je prišlo tudi pri angleški besedi *gay*, ki je kot oznaka za razuzdanost sprva imela negativne konotacije, potem pa je v šestdesetih letih z vzponom gejevskega in lezbičnega gibanja v Ameriki vse bolj dobivala tudi politične konotacije.

Slovenski gejevski in lezbični skupnosti nikoli ni uspelo destigmatizirati izraza *peder*. Čeprav ga še dandanes nekateri uporabljajo kot nadomestek za besedo *gej* in z njo želijo izraziti svojo politično angažiranost (pogosto v povezavi s t. i. queerovskim aktivizmom), vseeno velja, da sta znotraj slovenske gejevske in lezbične skupnosti izraza *gej* in *lezbijka* najobičajnejši oznaki za osebo, ki je istospolno usmerjena. Izvorno sta termina med geji in lezbijkami v Sloveniji imela tudi politične konotacije in sta predstavljala nekakšen upor pred medikalizacijo tega vprašanja, ki ga je predstavljal termin *homoseksualnost*. Ne samo, da je ta termin v gejevski in lezbični skupnosti v Sloveniji razumljen kot tisti, ki njihovo spolno usmerjenost reducira zgolj na vprašanje seksualnosti – pri tem pa so ob stran postavljena vprašanja čustvenih, partnerskih in družinskih razmerij, ki so prav tako povezana s posameznikovo spolno usmerjenostjo – pač pa termin v sebi nosi vrsto medicinskih in psihiatričnih konotacij s preloma stoletja. Oznaka *homoseksualnost* (pa tudi *homoseksualec* in precej redkeje *homoseksualka*⁴) je sicer povsem nežaljiva in politično korektna oznaka za posameznikovo spolno usmerjenost, vendar je gejevsko in lezbično gibanje konec devetdesetih let lansiralo in začelo pogosteje uporabljati izraz *istospolna usmerjenost*, ki je očiščen prej omenjenih medicinskih in psihiatričnih konotacij.

4 Termin *homoseksualka* je tako redko uporabljen, da deluje smešno in nenavadno, govorca pa razkrije kot nekoga, ki ne pozna osnovne terminologije z obravnavanega področja. Kljub temu je res, da *Slovenski pravopis* iz leta 2001 navaja besedo *homoseksualka* kot žensko obliko izraza *homoseksualec*.

Termin istospolna usmerjenost je bil osnova za vrsto izpeljank, ki so se v javnosti začele pogosteje uporabljati predvsem v zadnjih treh letih, ko je v Sloveniji potekala javna razprava o *Družinskem zakoniku*. Iz istospolne usmerjenosti je tako nastal izraz *istospolno usmerjena oseba*, ki pa smo jo v pogovornem jeziku hitro začeli uporabljati eliptično kot *istospola oseba* oz. tvorili izpeljanko *istospolnik*, pa tudi posamostaljeni pridevnik *istospolni* v pomenu homoseksualec. Resda v procesih nastajanja besedišča ne gre iskati logike, vendarle lahko zapišemo, da gejevska in lezbična skupnost v Sloveniji izrazov, kot so istospolni ali istospolnik ne uporablja in jih razume kot odraz nelagodja družbe do homoseksualnosti in s tem povezanega strahu, da bi uporabljala bolj neposredna izraza, kot sta gej in lezbijka. Dovolj povedno izraz istospolnik navaja že *Slovenski pravopis* leta 2001. Gorjanc (2005: 203) ob tem opozarja, da »poimenovanja, ki niso del komunikacijske realnosti, ampak jih za poimenovanje manjšine vsili vplivna večina,« vodijo v nadaljnjo stigmatizacijo te manjšine. V konkretnem primeru to velja še toliko bolj – in ravno v tem je skrita heteronormativna predpostavka – ker *Slovenski pravopis* za heteroseksualce ne vpeljuje enakovrstnih poimenovanj. »Iztočnice *heteroseksualec* v SP sploh ni, tako tudi ne *heteroseksualke* in vzporedno *raznospolnika* in *raznospolnice*« (prav tam 2005: 203).

Nelagodje se jasno kaže tudi v vse pogostejši uporabi besede *drugačen* kot sinonima za homoseksualce. Drugačen na jezikovni ravni jasno vzpostavlja binarno logiko, kjer se govornik postavi na pozicijo norme (seveda heteronorme) in s tega mesta ocenjuje, kdo je drugačen od njega. Prav zaradi tega nekateri opozarjajo, da bi v skladu z vključujočo družbo namesto o drugačnosti morali govoriti o različnosti.

Čeprav se izrazi istospolni (v samostalniški obliki) in podobni zdijo kot novost, ki jo je v širši slovenski prostor prinesla javna razprava o *Družinskem zakoniku*, pa vendarle tovrstne izraze (v pridevniški obliki) lahko najdemo že v slovarjih konec šestdesetih let. V prvi izdaji Verbinčevega slovarja tujk, ki je izšel leta 1968, je termin homoseksualen definiran kot »*istospolen*, na isti spol usmerjen (tj. nenormalen) spolni nagon, nenormalno seksualen« (Verbinc 1968: 274, podčrtal R. K.). Podobno je tudi homoseksualnost opisana kot »spolno nagnjenje do istega spola, nenormalna seksualnost« (prav tam 1968: 274), lezbična ljubezen pa kot »nenaravna ljubezen med ženskami« (prav tam 1968: 411). Če je taka definicija homoseksualnosti v kontekstu časa, v katerem je nastala, lahko razumljiva, pa je zelo povedno dejstvo, da se definicija homoseksualnosti skozi različne izdaje Verbinčevega slovarja ne spreminja. Še v zadnji izdaji tega slovarja iz leta 1997 sta homoseksualnost in lezbična ljubezen definirani s povsem enakimi besedami kot v prvi izdaji leta 1968. To jasno kaže, kako je to področje marginalizirano in kako v njem vztrajajo stare, v znanosti že zdavnaj presežene interpretacije, ki pa so skladne z določeno (patriarhalno, heteronormativno) ideologijo in kulturo (Gorjanc 2005: 200–206).

Bolj kot splošno slovensko besedišče je z izrazi, ki so tako ali drugače povezani z vsakdanjim življenjem gejev in lezbijk v Sloveniji, bogat sleng, ki je zbran (in se kontinuirano dopolnjuje) v spletnem slovarju »lezbičnih, gejevskih, biseksualnih, transspolnih, transseksualnih in queer besed«. ⁵ Sleng je primarno prežet z angleškim jezikom – bodisi gre za uporabo angleških izrazov v slovenščini ali pa za bolj ali manj uspele poskuse prevodov v slovenski jezik. Poznano frazo

5 Glej LGTBQ Slovar: <http://www.kulturnicenterq.org/lgbtqslovar/>.

coming out (of the closet), ki v angleškem jeziku označuje trenutek, ko posameznik razkrije svojo spolno usmerjenost, v slovenskem jeziku jo preprosto prevajamo kot *razkritje*. Ta izraz se pojavlja tako v strokovni literaturi kot tudi v množičnih medijih, medtem ko gejevska in lezbična skupnost pogosteje uporablja kar prirojeno angleško različico »outirati se« ali *biti out* oziroma *biti outiran* in podobno.

Nekoliko bolj vsebinsko poln je prevzem drugega dela omenjene fraze: the closet. V slovenskih znanstvenih besedilih – in bistveno manj v množičnih medijih – se je uveljavil termin *klozet*, ki je uveljavljen tudi v gejevskem in lezbičnem slengu: *biti v klozetu*, *biti zaklozetiran*, *zaklozetiran gej* in podobno. Klozet v arhaični slovenščini pomeni stranišče, v metaforičnem smislu pa podobno kot angleška beseda closet (omara) predstavlja prostor, kjer je posameznik skrit pred zunanjim pogledom in kjer skriva svojo istospolno usmerjenost. Tisto, kar se torej na prvi pogled zdi zgolj kot fonetični zapis angleške besede closet (klozet), v slovenskem jeziku dobi novo, vsebinsko smiselno dimenzijo.

Med ilustrativnimi primeri tega, kako bogat in živ je gejevski in lezbični sleng v Sloveniji, naj omenim še izraze *tetka*, *bučka*, *biskvitek* in *taška*. Tetka je oznaka za feminiziranega geja, bučka je možačasta lezbijka (iz angl. butch), biskvitek označuje biseksualno osebo (zaradi črk *bi* v besedi bi-seksualnost), taška pa je prevod angleške *fag hag* in označuje žensko, najpogosteje samsko, ki se veliko druží z geji.

Angleški jezik ne pronica zgolj v slovensko gejevsko in lezbično skupnost, pač pa je tudi pogovorni jezik mladih pogosto prežet z različnimi izpeljankami iz angleškega jezika, ki se dotikajo vprašanj homoseksualnosti. Razširjen je žaljiv izraz *fegi* ali *feget* (iz ang. faggot), gej pa se vse pogosteje uporablja kot pridevnik, ki določena dejanja ali določene stvari označuje kot slabe, npr. Te kavbojke so preveč gejiš. V bistvu gre za prevod angleške fraze *that's so gay*.

V besedah je moč

Besede niso nedolžne. Ne samo da nas lahko na povsem osebnem nivoju prizadenejo – ali tolažijo in osrečijo – pač pa imajo kot del diskurza moč vzpostavljanja družbenih razmerij med posamezniki in družbenimi skupinami. Michel Foucault (2001) pravi, da diskurzi ustvarjajo »režime resnice«, konstituirajo subjekte (subjekt je diskurzivni učinek) in jim v družbi določijo svoje mesto. Od tega, kako se o določeni družbeni skupini piše, govori in razmišlja, je odvisno, kako to skupino prepoznavajo preostali deli družbe, v kakšne odnose vstopajo z njimi in kako jih razumejo. Še več: od tega je odvisno tudi, kako ta družbena skupina razume samo sebe in kako si izoblikuje svojo lastno identiteto.

S tem seveda ne želimo poenostavljeno trditi, da so na primer mediji izvor zla, potrošniki in potrošnice medijskih diskurzov pa nemočni sprejemniki tega, kar mediji ponujajo. A vendarle, poudarja Luthar (1998), se naša identiteta oblikuje na podlagi diskurzov in reprezentacij, ki smo jim izpostavljeni. Za razumevanje lastne identitete ali družbeno skonstruiranega jaza je zato potrebna interpretacija tekstov, ki jih proizvajamo in v katerih se ogledujemo in samotematiziramo. Če mediji kar naprej reprezentirajo homoseksualce kot ogrožajočo skupino v stigmatiziranih podobah spolnih perverznejšev, ki na primer ogrožajo narod in spodjedajo družbeno moralo, potem je ta podoba za geje in lezbijke resnična predvsem v njenih posledicah, v odzivih publike.

K sreči mediji v Sloveniji niso tako enoznačni. Čeprav študije ugotavljajo, da mediji glede vprašanja homoseksualnosti praviloma nimajo vzpostavljene uredniške politike (Velikonja 2001: 397), kar pomeni, da v istem mediju lahko zasledimo afirmativna in tudi povsem izključujoča ali celo nestrpna besedila, povezana s homoseksualnostjo, se medijske reprezentacije v zadnjem obdobju osredinjajo predvsem okrog tako imenovane normalizacije homoseksualnosti (Kuhar 2006). A to je še le zadnji tip medijskih reprezentacij homoseksualnosti, ki se pojavlja od poznih devetdesetih let naprej. Obsežna kritična diskurzivna analiza časopisnih in revijalnih tekstov o homoseksualnosti, ki so v Sloveniji izšli v letih od 1970 do 2000 (Kuhar 2003) kaže, da poleg normalizacije lahko govorimo vsaj še o štirih drugih tipih medijskih reprezentacij homoseksualnosti: skrivnostnost, medikalizacija, seksualizacija in stereotipizacija.⁶

Skrivnostnost je povezana tako z odsotnostjo medijskih reprezentacij homoseksualnosti (v sedemdesetih letih je v Sloveniji izšlo le 7 člankov, ki so govorili o tej temi, pa še ti so večinoma nastali okoli leta 1977, ko je bila homoseksualnost v Sloveniji dekriminalizirana) kot tudi s tistimi podobami, ki homoseksualnost prikazujejo »brez obraza«, kar pomeni, da se homoseksualnost kot skrivnost pojavlja v obliki anonimnih sogovornikov, v spremenjenih imenih sogovornikov, v medijski reprodukciji klozeta, z izborom fotografskega materiala (tipična ilustracija članka iz sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih je zakrit obraz ali celo samo silhueta človeka) in podobno. Tovrstne reprezentacije homoseksualnosti se vlečejo že s preloma stoletja, ko je bila homoseksualnost razumljena kot »mutasti greh«. V tistem času je bil na primer v angleško zakonodajo vpisan zločin, ki je bil tako neizrekljiv, da mu ni pristajalo niti ime (*a crime not fit to be named*).

Kadar se homoseksualnost v sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih vendarle pojavi v množičnih medijih v Sloveniji, je tema zreducirana na vprašanje medicinskega ali psihiatričnega problema, bolezni, ki jo je treba zdraviti. Elemente medikalizacije homoseksualnosti je pravzaprav mogoče najti v vseh obravnavanih tridesetih, saj se zdi, kot da so psihiatri alfa in omega teh reprezentacij: v sedemdesetih potrjujejo, da gre za duševno motnjo, v devetdesetih pa, prav nasprotno, zagotavljajo, da homoseksualnost ni bolezen. Čeprav se je vsebina njihovih sporočil spremenila, se konotativni nivo teh reprezentacij ni spremenil: o homoseksualnosti (kot problemu) je treba vprašati psihiatre.

Blizu medikalizacije je tudi tretji tip prikazovanja homoseksualnosti: seksualizacija. To je fantazma o višku seksualne energije, ki naj bi jo imeli homoseksualci. Še več: ta višek seksualnosti je tisto, kar določa njihovo bit. Medtem ko je heteroseksualec družbeno bitje, je homoseksualec primarno seksualno bitje. A fantazma, poudarja Dolar (1985), nam lahko pove le nekaj o tistih, ki so jo oblikovali, skoraj nič pa o tistih, na katere se nanaša. Najbolj očitna je seksualizacija na slikovnem materialu, s katerim so opremljena besedila o homoseksualnosti. V *Slovenskih novicah* so v začetku devetdesetih objavili pregledno besedilo o zakonodajah v evropskih državah, ki ureja področje istospolnega partnerstva in istospolnih družin, članek pa so opremili s tako rekoč pornografskimi gejevskimi slikami. Zanimivo je, da je v teh besedilih seksualizirano predvsem moško telo. Medtem ko se seksualizacija pojavlja na vsaki peti sliki, objavljeni ob člankih o homoseksualnosti, gre v 77 % primerih za golo moško telo.

⁶ V analizo je bilo vključenih 644 besedil o homoseksualnosti, ki so v slovenskem dnevnem časopisju in revijah izšli v letih od 1970 do 2000 in predstavljajo približno 90 % vseh tekstov, ki so v tem času nastali o omenjeni temi.

Četrty tip, stereotipizacija, je klasičen način medijskih reprezentacij ne zgolj gejev in lezbijk, pač pa tudi drugih družbenih manjšin. Prek stereotipov te skupine kategoriziramo in hkrati ocenjujemo, stereotipne informacije o značilnostih določenih skupin pa razumemo kot nespremenljive in značilne za vse pripadnike te skupine. Moč stereotipa je v tem, da ohranja družbeni in simbolni red (status quo) in da lahko določene lastnosti pokaže kot resnične, kot zares tipično pripadajoče določeni skupini. To v primeru homoseksualnosti pomeni predvsem eno: geji so prikazani kot feminizirani, lezbijke pa kot možače.

Sredi devetdesetih se v slovenskih medijih vse pogostejše pojavljajo »normalizirane« podobe homoseksualnosti. Homoseksualec konec stoletja postane »eden izmed nas« in ta podoba prekrije prejšnje podobe homoseksualca kot kriminalca in duševnega bolnika. Čeprav je to pomemben korak naprej v smer družbenega vključevanja, ima normalizacija tudi svoja stran pota. Ta se kažejo predvsem v tem, da je normalizirana podoba homoseksualca prikrojena po meri povprečnega heteroseksualnega sprejemnika medijev: homoseksualec mora biti tak (v podobni in obnašanju), da ne ogrozi njegovega sveta. Šele takrat ga lahko toleriramo.

Zaključek: med strpnostjo in nasiljem

Že skoraj trideset let stara prizadevanja gejevskega in lezbičnega gibanja ter politični naporji vzpostaviti enakopravni položaj gejev in lezbijk v slovenski družbi, ki so intenzivnejši predvsem od konca devetdesetih let naprej, so zagotovo pozitivno vplivali na spreminjanje odnosa slovenske družbe do tega vprašanja. Če je še sredi devetdesetih let merjenje socialne distance v javnomnenjskih raziskavah kazalo, da v povprečju 60 % vprašanih državljanek in državljanov Slovenije ne želi imeti homoseksualca za soseda, se je ta distanca do leta 2011 skoraj prepolovila na 35 % (Toš in drugi 1999, 2009). Naslednja merjenja bodo najbrž pokazala še dodatno skrajševanje te distance, ki v skandinavskih državah – s katerimi se tako radi primerjamo – znaša le od 2 % do 5 % (European Value Survey 2008).

Nekoliko manj razveseljiv je podatek, da smo v Sloveniji v raziskavi Eurobarometer 2009, v kateri so spraševali, koga ne bi želeli imeti za predsednika svoje države, kot enega od najmanj zaželenih predsednikov države izbrali prav homoseksualca (Maljevac, Humer 2011).⁷ Te razlike v statističnih podatkih dobro ilustrirajo trenutni odnos do homoseksualnosti v Sloveniji: politična korektnost je že zdavnaj prekrila možnost radikalnih homofobičnih odzivov v javnosti, a homofobija vendarle še vedno brbota pod površjem ter sem in tja pljuskne na površje. Rečeno drugače: dobro smo se naučili lekcijo iz politične korektnosti, a ta še ni postala organski del naše kulture, ki še naprej ostaja prežeta s samoumevnostjo heteronormativnosti.

Literatura

- BIBIČ, Špela, LEMAIČ, Vesna, OBLAK, Teja, PIRIH, Tadeja, TOPOLOVEC, Mihael, 2011: *LGBTQ slovar: slovar lezbičnih, gejevskih, biseksualnih, transspolnih, transseksualnih in queer besed*. Ljubljana: Škuc. <http://www.kulturnicenterq.org/lgbtqslovar/>
- DOLAR, Mladen, 1985: Subjekt, ki se zanj predpostavlja, da uživa. Alain Grosrichard: *Struktura seraja*. Ljubljana: Studia Humanitatis. 207–228.

⁷ Homoseksualec je na drugem mestu po nezaželenosti, na prvem pa je predsednik, ki bi bil starejši od 75 let.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

European Value Survey: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>

FOUCAULT, Michel, 2001: *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.

HENNESSY, Rosemary, 1995: Queer visibility in commodity culture. Linda Nicholson, Steven Seidman (ur.): *Social Postmodernism: Beyond Identity Politics*. New York: Cambridge University Press. 142–183.

KUHAR, Roman, 2001: *Mi, drugi: Oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: Škuc.

KUHAR, Roman, 2003: *Medijske reprezentacije homoseksualnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

KUHAR, Roman, 2006: Manjšine v medijih. Brankica Petković, Sandra B. Hrvatinić, Lenart J. Kučič, Iztok Jurančič, Marko Prpič, Roman Kuhar: *Mediji za državljane*. Ljubljana: Mirovni inštitut. 119–167.

LUTHAR, Breda, 1998: *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

MALJEVAC, Simon, HUMER, Živa, 2011: Raziskovanje homofobije. Roman Kuhar, Neža Kogovšek Šalamon, Živa Humer, Simon Maljevac: *Obrazi homofobije*. Ljubljana: Mirovni inštitut. 44–56.

MENCIN ČEPLAK, Metka, KUHAR, Roman, 2010: Boji za enakost: Od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine. *Socialno delo* 49/5–6. 283–298.

TOŠ, Niko idr., 1999: *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: IDV – CJMMK.

TOŠ, Niko idr., 2009: *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: IDV – CJMMK.

TRATNIK, Suzana, 2012: Brez bolezni ni zdravja. *Narobe* 6/21. 48. <http://www.narobe.si/stevilka-21/i-na-piko-21>

VELIKONJA, Nataša, 2001: Glej jih, odhajajoče (Reprezentacije homoseksualnosti v javnem prostoru v Sloveniji). *Časopis za kritiko znanosti* 29/202–203. 395–409.

VERBINC, France, 1968: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

VINDEX, 1926: *Homoseksualnost*. Ljubljana: Samozaložba.

Gregor Pompe
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 78:316.75

Ideologija v glasbi in ideologija o glasbi

Glasba se zdi skoraj v celoti ideološka, pri čemer se ideološke vsebine glasbenemu substratu dodajo tako v aktu ustvarjanja kot tudi aktu recepcije, zaradi česar je mogoče govoriti o ideologiji v glasbi in ideologiji o glasbi. Vzrok za takšno ozko povezanost glasbe in ideologije leži v negotovem semantičnem statusu glasbe. Glasba sicer primarno ni semantična oz. referencialna, vendar pa se v procesu sprejemanja odpira širokemu pomenskemu območju, tudi ideološkemu.

glasba in ideologija, semantika glasbe, referencialnost glasbe, glasba in politika, glasba in funkcija

Music seems to be almost completely ideological, whereby the ideological component is added to the musical substrate both in the act of creation and in the act of reception, because of which it is possible to speak of ideology *in* music and ideology *about* music. The reason for such a close connection between music and ideology lies in the uncertain semantic status of music. Music is not primarily semantic or referential, but its reception process opens a broad semantic area, including the ideological.

music and ideology, semantics of music, referentiality of music, music and politics, music and function

Vprašanj o ideologiji v glasbi in, kot bom spoznali, tudi ideologiji o glasbi, se velja lotiti previdno in v skrbno odmerjenih postopnih korakih. Najprej si podrobno oglejmo oba pojma: ideologija in glasba. Ideologijo lahko razumemo kot koherenten niz idej, predstav in vrednot. Pravzaprav gre za nekakšen konceptualni kontekst, ki je skupen določeni skupini oz. družbi v določenem času in na določenem kraju. Poleg konceptualnega konteksta ideologija odpira tudi širše socialno-zgodovinsko in lokalno-kontekstualno okolje. Prav ideološka ustrojenost našega bivanja šele omogoča jasno definicijo naših izjav – o čemerkoli razmišljamo, poročamo, karkoli vrednotimo in opazujemo, vedno te informacije prežemamo z lastnim glediščem, na katerega so vplivali številni družbeni impulzi, zato lahko takšna gledišča oz. njihov kontekst razumemo kot ideologijo. Šele ko posamezne izjave trdno zasidramo v ideološki kontekst, je jasno razvidna njihova celotna pomenska in vrednostna vsebina. Če torej ideologija zaznamuje vsako izjavo, potem lahko sklepamo, da zaznamuje tudi izjave o glasbi in glasbeno izjavljanje, kot lahko poimenujemo glasbeno ustvarjalnost. Prav na to dvojnost meri naslov prispevka: ideologija se seli v naše razumevanje glasbe (*ideologija o glasbi*), najdemo pa jo gotovo tudi v ustvarjalnem procesu avtorja (*ideologija v glasbi*). Glasba – nič drugače kot druge umetnosti in druge izjave (filozofske, politične, religiozne) – je v tem pogledu »dvojno« ideološka.

Definiranje pojma glasba je v marsičem še bolj zapleteno. Najbolj pogosta je tista misel, po kateri lahko imamo glasbo za intencionalno urejen zvočni material. Največji problem za jasno definicijo glasbe predstavlja mnoštvo glasb – tako v žanrskem kot tudi v strukturalnem, zgodovinskem in sociološko-funkcijskem pogledu. Zato seveda obstajajo tudi izjeme, ki se izmikajo predlagani definiciji: v redkih primerih namreč zvočni material ni intencionalno urejen ali pa medij glasbenega izražanja sploh ni zvok. Toda ob vprašanjih ideologije in glasbe postanejo pereči še drugi problemi. Tako se v prvi plan seli ugotovitev, da glasba vedno poteka v obliki socialne interakcije. Že na

ravni izvajanja, med glasbeniki samimi se odvija socialni diskurz, ki se nato v koncertni situaciji ali pa prek predvajanja na nosilcih zvoka prenaša tudi na komunikacijsko os med avtorji, izvajalci in poslušalci. To pomeni, da se glasba vedno odvija v polju družbenega, kar jo pomika v tesno bližino z ideologijo. Podobno pa velja tudi za drug recepcijski fenomen: poslušanje glasbe je namreč posebna aktivnost, pri kateri primarno abstraktnemu, nepomenskemu zvočnemu materialu (fizikalnemu nihanju) dajemo pomen. Na tej točki se bližamo vprašanju glasbene semantike, ki jim muzikologija namenja veliko pozornosti, ne da bi pri tem prišla do končne razjasnitve: tako nekateri avtorji poudarjajo semantične kvalitete glasbe, drugi pa takšno možnost kategorično odklanjajo. Izkaže se, da so za razjasnitev problema ideologije v glasbi ključnega pomena prav vprašanja glasbene semantike, zato velja v nadaljevanju razjasniti principe njenega delovanja.

Semantični status glasbe je gotovo zapleten, osrednja dilema pa je povezana z vprašanji glasbene referencialnosti – na kaj se nanašajo glasbene tvorbe, kaj zaznamujejo oz. pomenijo. Mnogi raziskovalci semantike glasbe poudarjajo, da glasbenim tvorbam (torej melodijam, akordom, tonom, celim skladbam) sploh ne moremo pripisati prvotnega »pomena« (Monelle 1992: 15). Glasbene pomene generira glasbena struktura, kar pomeni, da glasba pridobi pomene šele v medsebojnih zvezah med glasbenimi tvorbami samimi. Glasba ima torej svoj lasten imanentni kod, vendar pa ta ne bi bil razumljiv, če na neki ravni ne bi izkazoval vezi s človekovim svetom. Čeprav glasbene tvorbe same po sebi nimajo pomenske moči, pa je glasbi mogoče v aktu poslušanja podeljevati pomene. Glasba je tako najprej sestavljena iz imanentnih glasbeno-strukturalnih odnosov med glasbenimi tvorbami, nato pa spleta vezi tudi z zunajglasbenim svetom. Ali še drugače: glasba ni primarno semantična, posameznim glasbenim tvorbam težko pripisujemo pomenske kvalitete, toda v procesu podeljevanja pomenov se glasbi razpira celotna širina pomenskega sveta. Na glasbo se tako lepijo ali pa so nanjo prilepljeni v procesu ustvarjanja, v procesu izvajanja (oz. glasbeniškega interpretiranja) in procesu sprejemanja najrazličnejši pomeni, seveda tudi ideološki.

Ob prevpraševanju glasbene semantike se tako izkaže, da se glasba kljub skepsi nekaterih znanstvenikov, da je sploh zmožna tvorjenja pomenov, obnaša kot izrazita simbolična forma: pomeni se namreč lahko dotikajo vseh treh ravni »totalnega glasbenega dejstva« (Nattiez 1990) – produkcije (ustvarjanje glasbe), recepcije (poslušanje) in imanentne ravni glasbenega teksta (partitura, zvočni posnetek). To pa pomeni, da imamo ob glasbi v resnici opravka celo z dvema sistemoma referiranja: notranjim in zunanjim. O notranjem nanašanju lahko govorimo v zvezi z glasbenimi pomeni, ki se ustvarjajo v medsebojnih odnosih med glasbenimi tvorbami oz. strukturami samimi, o zunanjem nanašanju pa v primeru, ko glasbena tvorba sproži asociacijsko vez z nekim zunajglasbenim fenomenom.¹ Ker ni mogoče najti direktne referencialne zveze med

¹ Zanimivo je, da podobno dvojnost, kot zaznamuje semantiko glasbe, v svoj glasbeno-sociološki oz. glasbeno-ideološki model prenašata tudi Theodor W. Adorno in Rose R. Subotnik. Adorno (1986) tako ločuje med avtonomnim in socialnim karakterjem dela in v tej delitvi lahko ugledamo nekakšno izpeljavo iz zunanje (avtonomnost, imanenca) in notranje referencialnosti. Tudi Subotnikova, ki se navezuje na Adorna, izpostavlja dve strukturi artefakta, ki jima je mogoče pripisati pomen oz. vrednost: gre za interno, avtonomno strukturo in strukturo kulturnih, filozofskih in ideoloških premis (Subotnik 1983: 2). Subotnikova je prepričana, da »ideološke vrednote neizogibno in bistveno prispevajo k strukturalnim definicijam človeških izjav, celo glasbenih, kakor tudi k razumevanju in presojanju izjav in celo k estetskemu vrednotenju« (prav tam: 6). Iz tega sledi, da je avtonomnost umetniškega dela, njegova objektnost, struktura vedno prekrita tudi z ideološko plastjo.

glasbenimi tvorbami in pomeni in ker glasba zbuja pomene na različnih ravneh, smo v glasbi lahko priča možnosti, da pomeni, ki so si jih poslušalci pridobili med poslušanjem, niso nujno identični s tistimi, ki jih je morda želel v delo položiti avtor.

Zdi se, da je glasba, podobno kot druge človekove dejavnosti ali artefakti, ki so brez uporabne vrednosti, privlačna prav zato, ker lahko nase veže najrazličnejše simbolne pomene. Vzrok za takšno široko pomensko sprejemljivost glasbe je njena »semantična krhkost« (Stefanija 2010: 125): njena primarno abstraktno-nesemantična narava omogoča, da zvočno-tonske forme/strukture uporabimo kot obešalnike, na katere je mogoče obesiti najrazličnejše pomene, ideje in simbole, torej tudi ideologije.

Prav zaradi takšne semantične ambivalence glasbe bi bilo celo mogoče trditi, da je glasba v celoti ideološka. Zanimiv primer »igre« med ideologijo v glasbi (tiste, ki jo je v delo želel položiti avtor) in ideologijo o glasbi (tisto, ki s[m]o jo delu dali v aktu recepcije) predstavlja znamenita Beethovnova 9. *simfonija*. Skladba se je zapisala v zgodovino glasbe kot prva simfonija, v katero je kak skladatelj vpeljal uglasbitev besedila in s tem tudi vokalne moči. Toda simfonija ni pomembna zaradi takšne zunanje razširitve – simfoničnemu orkestru se pridružijo v zadnjem stavku še štirje pevski solisti in mešani pevski zbor –, temveč zaradi očitne Beethovнове želje po tem, da bi svoje glasbeno delo prežehl z močno svetovnonazorsko vsebino. V središče simfonije se tako pomika uglasbitev Schillerjeve *Ode radosti*, ki slavi bratstvo med narodi, kar nakazujejo verzi »Alle Menschen werden Brüder« in »Seid umschlungen, Millionen!/ Diesen Kuß der ganzen Welt!«,² vendar pa so se kasneje skladbe prijel tudi precej drugačna ideološka branja. Tako je v svojih spominih avstralski skladatelj Peter Sculthorpe zapisal, da ga urejena periodična strukturiranost uglasbitve venomer spominja predvsem na nemške pivske pesmi (Sculthorpe 1999: 165), daleč proč od ideje bratstva in humanosti pa gre najbrž postavljati izvedbo simfonije, ki jo je pripravil leta 1942 ob praznovanju Hitlerjevega rojstnega dne znameniti dirigent Wilhelm Furtwängler v pomembnem nemškem kulturnem »svetišču«, v Wagnerjevem Bayreuthu. V takšno verigo spremenljivih ideoloških interpretacij, povezanih z enim samim glasbenim delom, pa se konec koncev umešča tudi povzdignitev Beethovnovne melodije v himno Evropske skupnosti. Čeprav kot himna skladba še vedno nosi s seboj tudi Schillerjeve ideje o bratstvu, pa je po drugi strani tudi omejujoča in že po svoji funkciji izključujoča: himna služi jasni identifikaciji določene nacionalno-politične skupine in s tem tudi razmejitvi od drugih, »bratskih« narodov/držav.

Iz Beethovnovne *Devete simfonije* je razvidno, kako si lahko precej vsaksebi stojijo izhodiščno vstavljanje ideologije v glasbo in posamezna recepcijska ideološka tolmačenja, toda končno spoznanje mora biti, da so podobne interpretacije vedno motivirane močno ideološko. Glasba se zaradi svoje nenavadne semantične narave pravzaprav niti ne more upirati ideologiji. To so zelo zgodaj spoznali tudi teoretiki glasbe. Ideoloških »nevarnosti« glasbe se je zavedal že Platon, ki je želel iz svoje idealne države pregnati nekatere moduse (lestvice), češ da izražajo žalost, ki lahko

2 Pol stoletja po nastanku ode se je rodil mit o tem, da je Schiller svoje delo sprva mislil nasloviti kot *Ode an die Freiheit* (Oda svobodi), vendar pa naj bi takšen naslov umaknil zaradi strahu pred cenzuro. Teza je gotovo mikavna, vendar zanjo ni mogoče najti dovolj trdnih dokazov, zato bolj kaže na aposteriorno ideologizacijo Schillerjevega besedila, ki seveda takšne interpretacije omogoča (Buch 2003: 47–48).

prehitro pomehkuži moške bojevnike, pa tudi vrsta inštrumentov (tistih, ki so bili zmožni igrati različne »harmonije«, torej moduse: predhodniki harfe, flavte) mu iz podobnih ideoloških vzrokov ni bila po volji. Že Platon je torej spoznal »nevidno« moč glasbe: ni sicer enoznačno semantična, vendar pa lahko učinkuje iracionalno, prek zbujanja emocij, ki lahko prerastejo v večje sile, kot jih je zmožen sprožiti racionalni diskurz.

Ideologija se torej rada oprijema glasbe prav zaradi njenega specifičnega nedorečenega semantičnega statusa. Podobno misel zagovarja tudi Mladen Dolar, ko nas opozarja, da je eden izmed mehanizmov delovanja ideologije povezan z obešanjem na disfunkcionalnosti, na preostanke iracionalnosti (Dolar 1986: 302). Spoznali smo že, da se glasba kaže kot objekt brez neposredne funkcijske vrednosti, torej nekakšen dodatek ali celo presežek znotraj družbe, ki je prevladujoče urejena po funkcijski logiki. Dolar je prepričan, da takšna brezfunkcionalnost glasbo postavlja v dvojen, močno paradoksen položaj: po eni strani predstavlja moment resnice sredi sveta, prežetega z ideološkim videzom, po drugi strani pa deluje kot zaloga za ideologiziranje. Odsotnost uporabne vrednosti tako glasbi hkrati podeljuje avtonomnost in tudi potencialne možnosti za ideologizacijo. Ideologije se namreč ponavadi obešajo prav na družbena odstopanja, na disfunkcionalnosti ali še drugače: ideologija lahko deluje z največjo močjo prav tam, kjer na prvi pogled ni mogoče opaziti njene neposredne ideološke funkcije.

Specifičen ideološki moment tako nosi vsaka glasba, vsak žanr. Kljub temu, da termin glasba tega v gramatikalnem pogledu ne omogoča, imamo v resnici opravka z več precej različnimi glasbami: glasbami različnih kultur, glasbami različnih zgodovinskih obdobj in glasbami različnih socioloških in funkcijskih kontekstov. Razvejan sistem glasb bi bilo mogoče razporediti celo v nekakšen tridimenzionalen prostor: v vsaki kulturi (kulturna os; npr. zahodno-evropska umetnostna glasba, indijska klasična glasba) lahko obstaja več zvrstno-funkcijsko pogojenih glasb (sociološka os; npr. popularna glasba in njene številne zvrsti, cerkvena glasba, umetnostna glasba), ki prek inovacij in sprememb rišejo različno dolg in izrazit zgodovinski lok slogovnih transformacij (historična os). In prav meje med posameznimi glasbami, zvrstmi so pogosto določene bolj ideološko kot glasbeno-imanentno – njihovih razlik torej pogosto ne gre iskati v glasbeno-materialnem ali glasbeno-strukturalnem substratu, temveč v ideoloških konceptih, ki jih s seboj nosijo ali pa so nanje prilepljene. Posebej v popularni glasbi se zdijo razlike med posameznimi zvrstmi nepremostljivo velike: privrženci takšnih različnih glasbenih »kultur« (metalci, pop »šminkerji«, privrženci punka, tečna, rapa ipd.) nimajo veliko tolerance do zvrsti, ki jih sami ne poslušajo. Toda ob odgovorih na vprašanja, zakaj ne marajo drugih zvrsti in kaj je prednost njihove, ponavadi ne postrežejo z glasbeno razlago (razlike v ritmični strukturi, melodičnih konturah, oblikovnih značilnostih), temveč navajajo večinoma »sociološke« faktorje: druga kultura oblačenja, drug način preživljanja prostega časa, specifične svetovnega nazora. Po svojem glasbenem substratu so si žanri popularne glasbe precej podobni (osrednja razlika je povezana s kvaliteto zvočnosti), razlike med njimi se najjasneje formirajo na sociološki ravni.

Ideološki koncepti različnih glasb so največkrat skriti v poljih kulturne in nacionalne identitete. Kulturna identiteta je še posebej močan razločevalni faktor v popularni glasbi. Glasba lahko namreč služi kot nekakšna nalepka, značka za identiteto, po kateri se še posebej adolescenti definirajo in razločijo od drugih, na primer od staršev. Mladostnik si svoj tip glasbe izbira tako, da

ustreza njegovemu prebujajočemu se življenjskemu slogu, in takšno glasbeno-zvrstno »umeščanje« lahko razumemo kot del dozorevanja, kot prehod od starševske protekcije k samostojnosti (Hargreaves in North 1997). Pri tem psihološko-razvojnem mehanizmu pa je najbolj pomenljivo vprašanje, na kakšen način mladostnik izbere svoj glasbeni žanr, ki postane zaščitni znak njegove identitete. Največkrat je odločitev povezana z osebnostno močjo izstopajočega posameznika vrstnika ali medijev, včasih pa tudi z mladostnikovo pozicijo v družini (protekcioniistična družina, matriarhalna, patriarhalna, permisivna): bolj ko je le-ta zaprta in želi obvladati mladostnika, bolj bo ta svojo identiteto iskal v »radikalnem« glasbenem žanru (mladostniki iz problematičnih družin naj bi tako poslušali »tršo« glasbo). Pri izbiri identitetne glasbe torej večinoma ne odločajo estetski postulati določene glasbene zvrsti. To pomeni, da mladostnik svoje identifikacije ne išče v specifičnem glasbenem stavku, ampak veliko bolj v ideologiji (ta se lahko kaže v slogu oblačenja, vedenja, svetovnem nazoru), ki je pripeta na določen glasbeni žanr.

Zanimivo, da je nekaj podobnega mogoče ugotoviti tudi ob vprašanju nacionalne ideologije, ki naj bi jo nosila glasba. Pri tem gotovo najprej pomislimo na himne, nato pa tudi na t. i. nacionalne šole, skupine skladateljev, ki naj bi v 19. stoletju prek svoje glasbe utrjevali narodno zavest predvsem pri narodih, ki do takrat svoje potrditve še niso našli v nacionalnih državah. Tako se pogosto govori o poljski glasbi F. Chopina, norveškem okusu pri E. Griegu, Sibeliusovih finskih impulzih, o čeških tonih pri A. Dvořáku in B. Smetani, seveda pa je to tudi čas nacionalnih oper. Toda tudi v umetniški glasbi nacionalno ni povezano z glasbenimi specifikami, temveč je recepcijski fenomen: za nacionalno je obveljala tista glasba, ki je bila prepoznana kot nacionalna. Spet ni odločal glasbeni faktor (Mahling 1976), temveč ideološki – na glasbeni substrat so se prilepile nacionalistične ideološke vsebine. Ta razkorak postane najbolj očiten ob vprašanju nacionalnih oper, ki izkazujejo celo izrazito heterogen karakter (v Franciji dojemajo kot nacionalnega skladatelja G. Meyerbeerja, ki je bil po rodu Nemec), hrvaška nacionalna opera *Nikola Šubić Zrinjski* je napisana v tehniki Verdijevih belcanističnih oper, B. Smetana, avtor češke nacionalne opere *Prodana nevesta*, sploh ni dobro obvladal češčine ipd. Podobno heterogeno delo najdemo tudi v slovenski operni zgodovini. Med redkimi slovenskimi operami, nastalimi v 19. stoletju, si je posebno mesto znotraj slovenske kulture priboril *Gorenjski slavček* Antona Foersterja. Prav *Slavčka* bi lahko imeli za slovensko nacionalno opero in to kljub temu, da je bil zasnovan žanrsko sprva kot opereta (torej ne prinaša herojskih tem iz nacionalne zgodovine, gre za »lahkotnejši« žanr), da je bil njen avtor po rodu Čeh in da zaradi številnih predelav pravzaprav ne poznamo natančno originalne verzije partiture (nejasno ostaja torej vprašanje opernega »teksta«).

Podobna kot vprašanje, kakšni vzvodi vodijo mladostnika, da si kot svojo identitetno značko izbere prav to določeno glasbeno zvrst in ne neke druge, ki se zdi v glasbenem pogledu prvi precej sorodna, je lahko tudi dilema, na katere glasbene elemente in na kakšen način se prilepi nacionalna identifikacija ali politična ideja. Številni primeri nas učijo, da racionalna logika ni razvidna: pozitivne ali negativne ideološke predznake lahko dobi celo ena in ista glasba, kar nam dokazujejo že različna »branja« Beethovnove *Devete simfonije*. Podobno velja tudi za razmerje med glasbo in sovjetsko oblastjo. Tako sprva po oktobrski revoluciji oblast ni bila v nesoglasju z avantgardno strujo ruskih umetnikov. Še več: ideja inovacije in glasbe-strojev je šla nekako z roko v roki z oblastjo, ki se je zavzemala za nov red, novo podobo mest in delavstva. Toda po letu 1932,

ko je popoln nadzor nad umetniškim delom prevzelo Društvo skladateljev, katerega delo je v resnici usmerjala komunistična partija, se je plošča obrnila: glasba je zdaj morala postati razumljiva najširšim ljudskim množicam, prikazovati je morala vsakdanje življenje preprostega posameznika iz delavske množice in kazati na pozitivno zmago socializma in komunizma. Stalin je pred avantgardo, ki je zdaj zaradi svoje ekskluzivističnosti postala sumljiva, postavil socialistični realizem, znotraj katerega je med glasbenimi slogi imel prvo besedo semantično navidez povsem neobremenjeni neoklasicizem. Tak prehod nam dokazuje, kako široke pomenske prostore v resnici odpira negotovost glasbene semantike in da je moč ideologije o glasbi bistveno večja od ideologije, ki naj bi bila postavljena v glasbo.

Prav takšna izmuzljivost pa je hkrati prednost in tegoba glasbe. Glasba je vedno ideološka, tudi zanikanje povezav med glasbo in ideologijo je le ena izmed ideologij, toda vez med glasbo in ideologijo nikoli ne more biti enoznačna. Glasba ne ponuja podobno natančne označevalne moči kot literatura, kar je lahko njena prednost pri umikanju na varno ideološko distanco, toda po drugi strani je lahko pritegnjena v območje praktično katerekoli ideološke ideje. Glasba je tako zavita v nenavaden paradoks: njena navidezna označevalna nemoč (idej ne more predstavljati enoznačno in nedvoumno) je hkrati torišče za najmočnejše ideološke impulze. Odtod tudi na prvi pogled diametralno nasprotni misli – od utopične, da je glasba »del ideologije, pa vendar [...] po svojem bistvu zunaj nje« (Barbo 1994: 27), do resignativne, da »neideološka glasba ne obstaja« (Phleps 1993: 101). Povedano drugače: tudi če glasba sama v ustvarjalnem aktu navidez beži proč od ideologije, je lahko v aktu recepcije vanjo z lahkoto potegnjena.

Literatura

- ADORNO, Theodor Wissengrund, 1986: *Uvod v sociologijo glasbe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BARBO, Matjaž, 1994: *Slovenska glasbena zavest*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- BUCH, Esteban, 2003: *Beethoven's Ninth. A Political History*. Chicago: The University of Chicago Press.
- DOLAR, Mladen, 1986: *Strel sredi koncerta. Theodor Adorno (ur.): Uvod v sociologijo glasbe*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 301–357.
- HARGREAVES, David J., NORTH, Adrian C. (ur.), 1997: *The social psychology of music*. Oxford: Oxford University Press.
- KARBUSICKY, Vladimir, 1986: *Grundriß der musikalischen Semantik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- KELLER, Marcello Sorce, 2007: Why is Music so Ideological, and why do Totalitarian States Take it so Seriously? A Personal View from History and Social Sciences. *Journal of Musicological Research* 26. 91–122.
- MAHLING, Christoph-Helmut, 1976: Zum Problem fiktiver Nationalstile in der Oper des 19. Jahrhunderts. Heinz Becker (ur.): *Die »Couleur locale« in der Oper des 19. Jahrhunderts*. Regensburg: Gustav Bosse Verlag. 47–73.
- MONELLE, Raymond, 1992: *Linguistics and Semiotics in Music*. Edinburgh: Harwood Academic Publishers.
- NATTIEZ, Jean-Jacques, 1990: *Music and Discourse. Toward a Semiology of Music*. New Jersey: Princeton University Press.
- PHLEPS, Thomas, 1993: Musik in der Ideologie. Herbert Bruhn (ur.): *Musikpsychologie*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt. 94–103.
- SCULTHORPE, Peter, 1999: *Sun Music: Journeys and Reflections from a Composer's Life*. Sydney: ABC Books.
- STEFANIJA, Leon, 2010: *Sociologija glasbe: zgodovina, teorija in metodologija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- SUBOTNIK, Rose Rosengard, 1983: The Role of Ideology in the Study of Western Music. *The Journal of Musicology* 2/1. 1–12.
- SUBOTNIK, Rose Rosengard, 1991: *Developing Variations. Style and Ideology in Western Music*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Sarival Sosič

Mestna galerija Ljubljana, Ljubljana

UDK 7(497.4)«20»:316.75

Podobe ideologije v slovenski likovni umetnosti (Izbrani primeri)

Prevladujoče podobe ideologije v sodobni likovni umetnosti so predvsem tri. To so ideologija trgovine oz. tržnega gospodarstva, nato ideologija neoliberalnega, navidezno demokratičnega kapitalizma, in ideologija vojne kot agresivnega reševanja kakršnegakoli nesoglasja in razlik. Te tri ideološke sile, ki uravnavajo svet, bom predstavil na izbranih delih slovenskih avtorjev: slikarja Sama in Huiqin Wang, kiparja Mirsada Begića in Vere Stanković ter fotografa Mete Krese in Matjaža Rušta. Mnoga njihova dela se kritično odzivajo na omenjene ideologije sodobnega sveta, saj so ti umetniki občutljivi opazovalci in aktivni likovni zapisovalci podob.

likovna umetnost, ideologija, sodobna družba, slika, skulptura, fotografija

There are primarily three dominant images of ideology in the modern visual arts. These are the ideology of the market or market economy, followed by the ideology of neoliberal and ostensibly democratic capitalism, and the ideology of war as an aggressive solution for any kind of disagreement and differences. These three ideological forces that regulate the world are presented through selected works by Slovenian artists: the painters Samo and Huiqin Wang, the sculptors Mirsad Begić and Vera Stanković, and the photographers Meta Kres and Matjaž Rušt. Many of their works critically respond to these ideologies of the modern world because these artists are sensitive observers and active visual recorders of images.

visual arts, ideology, modern society, painting, sculpture, photography

Sodobna likovna umetnost je, kot je bila tudi v preteklosti, še vedno usmerjena v raziskovanje pozicije subjekta in nivojev oz. stopenj njegove svobode. Umetnik naj bi, tako kot je bilo to že od nekdaj, deloval kot pokazatelj stopnje svobode, namreč bolj kot umetnik zavrača družbo – kar naj bi bila njegova tradicionalna vloga – bolj jo potrjuje (Stallabrass 2007: 45). Velik del sodobne umetnosti izpostavlja motive in vsebine, ki so odmaknjene od vsakdanjih družbenih dogajanj. Tovrstna umetnost je običajno ujeta v vizualno izpovedni svet, ki se ukvarja z različnimi motivi iz narave, vsakdanjimi človeškimi problemi, povezanimi npr. z rojstvom, življenjem in smrtjo. Pogosta je tudi motivika ljubezni, erotike ali različnih nivojev čutnosti, kjer prevladujejo podobe figur oz. teles v različnih položajih. Motivni in vsebinski svet vsakdanjosti je tako obsežen, da se ga preprosto ne da pregledati in opisati. Toda na drugi strani nastaja veliko umetnosti, ki se na ustvarjalen in družbeno kritičen način spopada z izpostavljanjem, upodabljanjem in razvijanjem podob in tako prikazujejo različne ideološke sisteme ter predvsem pritiske na sodobnega človeka in družbo v celoti. V takšnih likovnih primerih se umetnost, kot posebna, s subtilnim odrazom prepojena substanca, dokazuje in razvija kot izjemno pomemben element človekovega reagiranja na stvarnost. Ideološki pritiski ali ideološki sistemi v sodobni likovni umetnosti, ki danes izstopajo oz. so najpogostejše prisotni na vseh ravneh in vseh deželah sveta, so gotovo ideologija trgovine oz. sodobnega tržnega gospodarstva,

ideologija neoliberalnega, navidezno demokratičnega kapitalizma, in ideologija vojne kot agresivnega reševanja kakršnegakoli nesoglasja oz. razlik. Te tri ideološke sile, ki uravnavajo sodobni svet, bom predstavil na izbranih delih nekaterih slovenskih umetnikov.

Sodobna likovna umetnost¹ je postala velika trgovina, saj narekuje posebne sisteme, kjer se razvijajo vsi ustrezni elementi, ki sodelujejo pri prodaji tržno usmerjenega umetniškega razmišljanja. Prav ideologija sodobne trgovine močno zaobjema likovno umetnost, ne pusti ji zadihati svobodneje, neobremenjeno in s tem ustvarjalno iskreno. Tako Julian Stallabrass (2007: 12) ugotavlja:

Ni naključje, da so svetovna finančna središča tudi središča trgovine z umetnostjo. Ko potegnemo to vzporednico, umetnost ni več področje brezcilnega svobodnega poigravanja, temveč manjše špekulantsko tržišče, kjer umetniška dela služijo širokemu razponu praktičnih namenov, kot so investicije, izogibanje davkom in pranje denarja.

Torej je umetnost močno vpeta v nekakšen ambivalentni odnos, saj lahko kritizira ali pa posredno oz. neposredno propagira sodobni kapitalistični sistem, kjer se vse lahko proda in kupi ter kjer je življenje in znotraj njega tudi umetnost podrejeno ideologiji moči denarja oz. pehanju za njim. Tako razumljena likovna umetnost postaja celo surovo ekonomsko razmišljanje, nenehno se dokazuje v iskanju novih meja svoje svobode ali drugačnosti, ki naj jo ločujejo od vseh ostalih množično še lažje dosegljivih potrošniških produktov. Motivni svet likovne umetnosti je torej poln preverjanja različnih stopenj vzporednic med sodobno umetnostjo in kapitalom. Gledalec je v novodobnem preobilju podob pogostokrat potisnjen v stanje različnih negotovosti. Preobilje, prisotno v vseh elementih življenja, največ pa vsaj pri tistih družbenih slojih, ki se ukvarjajo in oplajajo z umetnostjo, je v sodobnem času celo povzročilo nasprotovanje oz. odmik od iskanja vsebin s poudarki na teoretično in politično angažirani umetnosti, saj se ta pogostokrat zdi premalo vizualno zanimiva. Toda svet umetnosti je večplasten in mnogoter, še vedno sledi določenim vplivom, predvsem pa odzivom posameznika (umetnika) na globalizirano okolico. Tako predvsem izstopajo razvpiti in znani bienali po svetu, ki so običajno največje likovne predstavitve, kjer se lahko trguje na najvišjem možnem nivoju, z najbolj vplivno sodobno umetnostjo. Tako Rosa Martinez celo trdi: »Bienale je globoko politična in duhovna prireditev. Sedanjost motri z željo, da bi jo spremenila.« Tudi Arthur Danto v definiciji bienala pravi, da je »bienale utrinek transnacionalne utopije« (Stallabrass 2007: 34), saj ob prikazovanju najbolj aktualne likovne umetnosti istočasno tudi izpostavlja njen prodajno tržni element.

Sodobna neoliberalna demokracija² ustvarja vse očitnejšo neenakost, ustvarja nove elite, ki si oblikujejo, izbirajo in podrejajo tudi nove likovne podobe. Medtem ko je novi svetovni red povzročil,

1 Sodobna umetnost je tudi umetnost manifestacije, je nekakšno kolektivno telo, ki za razkazovanje svoje lastne moči uporablja javni prostor, je kolektivni subjekt, subjekt-mi, obdarjen z likovno podobo. Manifestacija je vidno bratstvo umetnosti, je funkcija likovne podobe, v celoti kot ene same, ki naj podpira, spremlja ali kritizira sodobno družbeno dogajanje.

2 Za Walterja Benamina je kapitalizem v svojem bistvu reproduktivna praksa – namreč praksa nenehne reprodukcije dolga. Kapitalizem se danes zdi kot reproduktivna kulturna praksa, katere kraj sta postala ves profani svet in ves človekov vsakdan. Kapitalizem je poleg tega tudi kult brez dogmatike, je celo kult onkraj jezikovne legitimacije, saj postavi svet vključno z jeziki sveta za temelj svojega kulta – zato se tudi zdi, da kapitalizma ni mogoče kritizirati ali ovreči z jezikovnimi sredstvi (Groys 2007: 106).

da se je umetnostni svet na novo oblikoval z globalizacijo svojega delovanja, se je umetnost v razvitem svetu znašla pod vse večjim pritiskom stare tekmice in sodelavke – množične kulture. Potrošništvo se zdi del kvalitetne kulture, saj z enako vnemo kot visoko-umetniške in materialne dobrine prodaja ali samo predstavlja podobe, zvoke in besede. Frideric Jameson v svojem pomembnem eseju o postmodernizmu trdi, da je estetski del vgrajen v splošno proizvodnjo potrošniških dobrin, ki se spremenijo z vse hitrejšim tempom mode (Stalbrass 2007: 64). Umetnost si lahko zamišljamo kot potrošniške sanje, v katerih se elementi množične kulture igrivo premeščajo v vedno nove, včasih bolj, včasih manj estetske sklope, toda pogostokrat učinkujejo kot promiskuitetni sklopi, ki približujejo umetnost uporabni predmetnosti. Prav s pojavom novodobnega neoliberalizma se začne stopnjevanje potrošniških dobrin in njihovo povezovanje s kakršnokoli umetnostjo. Militantni značaj takšnega družbenega sistema danes potrjujejo tudi hitre tehnološke spremembe, še zlasti v računalniških komunikacijah, zaradi katerih je postal pretok informacij poceni, hiter in preprost.³ To povzroča kovanje velikih dobičkov, a hkrati tudi simplificiran dostop do umetniških podob kjerkoli po svetu. S tem ko so potrošniške dobrine postale del širše kulture, je umetnost postala še bolj komodificirana, saj se je njen trg razširil in se ujel v splošni potek kapitalističnega delovanja. Že na začetku postmodernizma je Adorno prepoznal vzporednico med umetnostjo in potrošniškimi dobrinami, še zlasti v času ekonomske uspešnosti. Potrošnja začne postajati užitek prestiža, uživanje v nakupovanju, poseben estetski užitek nabit z novodobnimi površinskimi emocijami, predvsem pa posebna paradija estetske iluzije, ki potrošnika vedno znova povleče v kroženje nakupovanja in s tem navideznega sodelovanja v sodobnem estetskem svetu.

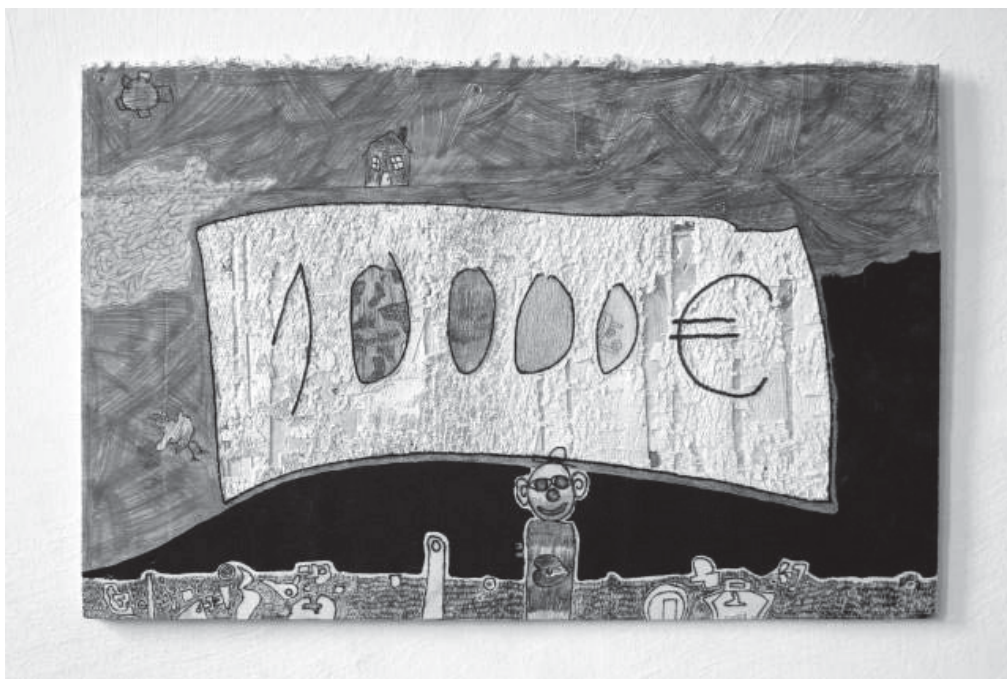
Ideologija neoliberalnega sveta se odraža tudi v izjemnem napadu na človeka s pomočjo nenehnega reklamiranja. Številne reklame, ki v kapitalističnem sistemu prepisujejo novodobnemu človeku telesne in vse ostale ideale, izvajajo na ljudi pritisk, naj postanejo podobni podobam, naj posnamejo (postanejo) telesa modelov, kjer pa se v bistvu hromijo pristni občutki teles. Vsi družbeni konflikti se odražajo znotraj likovne umetnosti. Tako se lahko skozi umetnost dviguje nenehna opozicija ali kritika obstoječe družbe oz. se izpostavlja umetniški diskurz opozicije, ki jo danes predstavlja sodobna umetnost, predvsem tista, ki je vsebinsko motivno usmerjena v kritično upodabljanje prikazov sodobne družbe, njenih atributov, znakov, znamenj in moči. Umetnost se torej vedno znova bori za absolutno resnico, za pravico svobodno diskutirajoče plati človekovega delovanja. Umetnost nenehno išče svobodo moči izraza.

Če povzamem, se zdi sodobna umetnost iskanje ali nenehno vzpostavljanje neskončnosti subjektivnega dvoma, ki se skozi umetniška dela odraža vedno znova nedokončno, toda kljub takšni širini možnosti izražanja se umetnost danes zdi prevečkrat vpeta (navkljub njeni kritičnosti) v podpiranje sodobne družbe. Med slovenskimi avtorji, ki jih obravnavam v svoji študiji, sem izbral tiste, ki tega ne podpirajo, saj s svojo izrazito prepoznavno avtorsko poetiko dovolj kritično in občuteno izpostavljajo sodobna stanja subjekta in družbe. Ti umetniki so slikarja Samo in Huiqin Wang, kiparja

³ V dobi sodobne neoliberalne tehnične reprodukcije se pojavlja tudi približevanje estetskega izkustva raztreseni percepciji. Ta percepcija ne srečuje več »umetniškega dela«, za katero je bila avra njegov pojmovni sestavni del. Lahko sicer rečemo, da se umetniško izkustvo ne daje (več) (ali še ne); a to le v pojmovnem okviru metafizične estetike (Vattimo 1997: 57).

Mirsad Begić in Vera Stanković ter fotografa Meta Krese in Matjaž Rušt. S pomočjo interpretativne metode in umetnostnozgodovinske analize bom predstavil nekatera njihova dela, ki se kritično odzivajo na ideologijo demokratičnega neoliberalnega kapitalizma in njegovih posledic, nato sodobnega potrošništva (trgovine) in vojne, kot zgodovinsko ponavljajoče se reakcije človeka na različne konflikte.

Od novodobnih trendov neobremenjeno umetnost ustvarja samonikli umetnik **Samo** (1962). Iskreno in neposredno oblikuje prepoznavno likovno govorico, ki se skozi številna umetniška dela približa ljudem s svojo preprosto, resnično in direktno izrisano likovno zgodbo. Ta pogostokrat temelji na, za avtorja značilni, občutljivosti do krivic, ki se dogajajo v sodobnem kapitalistično globaliziranem svetu. Samo je podoba ideologije sodobnega sveta, kjer je poraženost novodobnega subjekta eno od glavnih motivnih izhodišč slikarja, upodobil v serijah del, kot so *Your ad will look great here*, *Yes Sir I can Boogie* in *The story of success*. Če je sodobna umetnost ujeta v fantazmagorično igro tržne družbe in družbe tehnoloških medijev, proti takšni umetnosti opozarja Samovo likovno delo v celoti. Pred nekaj leti je njegova umetnost izpostavila pri nas unikaten pojav, poimenovan ortodoksni infantilizem. Ortodoksni infantilizem je takrat pomenil osebni, notranji, torej skrajno subtilno občutljivi odziv umetnika na življenje in okolje, ki ga je utesnjevalo, dušilo in mu odvzemalo iskreni naboj. Proti takšnim pritiskom se je Samo ubranil s sproščeno likovno govorico, kompozicijsko, barvno, strukturno in vsebinsko usmerjeno v iskanje pomenov običajnih življenjskih dogodkov. Toda med tem je Samo iz notranjega boja in odpora do krivic sveta prestopil na raven širšega družbeno angažiranega odpora, ki ga je prikazal v omenjenih serijah del. Ta likovna dela danes lahko provokativno opredelim kot imbecilni ekspresionizem, saj so usmerjena navzven, v kritiko oz. opozarjanje na krivice in napake navidezno absolutnega in nepremagljivega neoliberalnega kapitalizma. Imbecilni ekspresionizem je direktni likovni odziv umetnika na ideologijo

Slika 1: Samo: *10000 Eur*, iz serije *Yes Sir I can Boogie*, mešana tehnika na lesu, 100 x 65 x 2 cm

tržnega kapitalizma. Samo je v seriji *Your ad will look great here* celo krepko podvomil v smisel slike in jo ponudil kot oglas, kot oglaševalsko podlago, prostor, kjer se lahko javno izpostavi reklamni oglas, saj je ta danes pravzaprav največje umetniško sredstvo novodobnega tržnega kapitalizma. Podvomil je v smisel vsakršnega institucionalnega dela, ki v sodobnem svetu prepogosto pomeni mentalno in moralno prostituiranje, brez smisla in upanja na boljše spremembe. V seriji črnih slik *The story of success* je zgodba o uspehu kapitalizma še veliko bolj ironizirana, saj je izpostavljena predvsem temna stran tega uspeha. Napolnjena je s sodobnimi arhetipskimi znaki, kot so bolniška postelja (smrt), igla (mamila), pištola (uboj), ostrostrelec (vojna), podgana (sodobni posameznik) ... Samo je torej umetnik z veliko kritične odzivnosti na sodobne družbene probleme in skozi likovne podobe izrisuje temne zgodbe, ki se, kot trenutno kaže družbeno dogajanje, uresničujejo kot nujno sodobno zlo, požirajoč slehernika in njegovo bistvo obstajanja sploh.

Drugačno podobo sveta prikazuje likovno delo kitajsko-slovenske akademske slikarke **Huiqin Wang** (1955). Slikarkin prihod v nov prostor z novimi umetniško kulturnimi kodi je spodbudil prevetritev razmišljanja in sprejemanja ter spreobrnitev umetniškega ustvarjanja v raznolikost, povezano s težnjo po raziskovanju. Wangova se je hkrati odzvala na sodobne spremembe, tako na Kitajskem kot tudi v Sloveniji. Že v seriji del z naslovom *Moja generacija* je kritično upodobila skupine ljudi oz. različne podobe državnih represivnih organov, ki nadzirajo (po svojih političnih

Slika 2: Huiqin Wang: *Raztegljiva podoba* (Tito in Mao Ze Dong), olje na platnu, 2009–2010, 205 x 55,5 cm

merilih) generacije otrok iz časa maoistične Kitajske. Otroci, sicer polni upanja, sprejemajo kolektivno srečo, ki temelji na skupnih idealih, značilnih za čase komunizma, toda pogled na te iste ljudi čez trideset let nakazuje spremembe, saj kolektivne sreče ni več, pač pa se pojavlja pohlep po denarju, sla po bogastvu. Raznolika dela, ki odstopajo od socialističnega realizma, so na Kitajskem začela nastajati po koncu kulturne revolucije. Nekatera izpostavljajo še vedno marksistične teme, s poudarkom na podobi Mao Zedonga, druga pa se ukvarjajo s temami, ki ponazarjajo hitro rastočo potrošniško kulturo. Splošno gledano so merila uspeha zelo očitna – likovno delo mora odražati kitajske razmere, ki so Zahodu dobro znane in pomembne: politično zatiranje, gospodarska rast in potrošništvo, neenakost žensk, nadzorovanje rodnosti (Stallabrass 2007: 55–65). Tudi Wangova se je odzvala na sodobne kitajske teme in upodobila serijo del s podobami Mao Zedonga. Skoraj v naravni velikosti se upodobljenec veselo nasmiha sodobnemu človeku. Je ironičen, s posmehljivim nasmehom, ki dvoumno nakazuje na umišljeno blagostanje preteklih komunističnih časov in s svojo avktorialno držo opominja na realno podobo novodobne Kitajske, polne izkoriščanja in krivic. Kot da se sprašuje, ali se je sploh kaj spremenilo. Mao je naslikan v slikarkinih značilnih sivkastih tonih, z ustreznimi atributi in rdečimi znamenji, ki ponazarjajo politično stanje, v katerem je živel in vladal. Wangova pa je ustvarila tudi serijo del s podobami Josipa Broza Tita. Tudi on je predstavljen skoraj v naravni velikosti. Skozi sivine in beline tonov izstopa njegova samozavest, aktiven značaj vladarja, ki je v svojem času presegal človeško povprečnost in postal skoraj bog, nezmotljiv, nepremagljiv in večni. Takšen je upodobljen tudi na slikarkinih slikah, kjer je miren, sproščen, prikazan v znanih zgodovinskih trenutkih, ko je s svojo pojavnostjo in delovanjem spreminjal svet. Wangova je v likovnih podobah obeh vladarjev politično in kritično korektna. Poskuša biti nevtralna, brez izpostavljanja prevelikih kritično političnih poudarkov. Je opazovalka in likovna zapisovalka preteklih dogajanj dveh dežel, kjer se izpostavijo različni kontrasti v dožemanju socializma in sodobnega kapitalističnega trenutka. Wangova je torej umetnica dveh držav, dveh svetov, ki sta imela v nekem zgodovinskem obdobju podobno družbeno zgodbo in podobna diktatorska vladarja, človeka z neomejeno močjo vladanja in vplivanja na družbeno in posameznikovo zgodbo. Prav tako te podobe sporočajo, da je nova vrsta svobode ustvarila nov tip tržišča, kjer je razvoj človeških želja dosegel nove potrebe po bogastvu in ustvarjanju neenakih in oportunističnih družb. Umetnica se skozi svoja likovna dela nenehno sprašuje, kako naj v taki družbi umetnik enako predstavlja osnovne družbene pravice in kako lahko socialistična kultura postane intelektualna vest oz. je tako neverjetno podobna novodobnemu kapitalizmu.

Sodobni svet je še vedno poln tesnobe in smrti (pogostokrat ju povzroča vojna). Prav močno občutenje tesnobe se stopnjuje ne samo pri posamezniku, temveč znotraj mnogih držav sveta, celo zemlje kot celote. Izpostavlja novodobno notranje stanje subjektivnosti, je kot nekakšen prostor ali časo-prostor, ki določuje eksistenco danes. Prav tesnoba pogostokrat označuje notranji čas odločitve, je vse prepogost pogoj obstajanja in biti, ki se razkrivata tudi skozi likovno umetnost. Estetika tesnobe je sestavni element tudi v kiparstvu Mirsada Begića in Vere Stanković.

Mirsad Begić (1953) ustvarja obsežno grajene kiparske postavitve, nekakšne žalobne kiparske bivanjske prostore, kjer se je življenje kot pajčevina prekrilo z neizbežnim minevanjem, smrtjo – posledicami ideologije vojne, polne ostankov navideznih organskih ali neorganskih ter arheoloških elementov, ki skozi različne antropomorfne forme gradijo skulpturo kot prostor in gledalcu

omogočajo fizično in domišljjsko potovanje v zgodovino ideologije nasilne smrti. Kiparska prostorska postavitvev je Begičev značilni umetniški pristop in je vedno tudi potovanje v avtorjev intimni svet, napolnjen z žalostjo, strahom, celo grozo in nenehnim pridihom minevanja, končevanja in smrti. Begičeva likovna dela so likovni prikazi posledic ideologije vojne. V prostor razširjena skulptura se v svoji vizualnosti giblje od površja v globino, od občutij do idej, od neposrednih podrobnosti do vpogleda v način, kako so bili bistveni elementi skulpture oblikovani, sestavljeni in izdelani v kompaktno, gnetljivo in razpotegnjeno celovitost. Tako postavljena je tudi kompozicija *Zgodba za vse* (2012) z rahlo ironičnim naslovom, ki ga kipar pogosto ponavlja, saj je vedno znova napolnjen z veliko količino pripovednosti, z aluzijami na preteklost in opominjanjem na prihodnost. Predmetni svet je kipar spojil v svet intimnosti in posebnih čustvovanj, stopnjevanjih proti bolečini, solzam in strahu pred nenehnim ponavljanjem grozot, velikih negativnosti, ki so se dogajale skozi zgodovino človeštva. Asociativnost je v takšnih skulpturah odprta v neskončnost, stopnjuje se tudi v svet skrajne domišljije in se vedno znova povrne v trdno realnost, spomin na pred kratkim minulo balkansko morijo. Iz otožnosti Begičevega kiparstva veje estetika trpljenja, tragike in žalosti ter predvsem tesnobe. Celo nekakšna posebna travmatičnost se razširja po likovnem delu in pooseblja ne samo trpljenje posameznika, pač pa tragičnost nekega naroda, celo sveta, ki se nenehno vrti okoli vojn, ubijanja, uničevanja in žalosti. Ob takšni umetnini izkusimo resnico, ki nam ni dostopna v nobeni drugi obliki, in to spoznanje dokazuje, da imajo umetnine resničnostno vsebino, tako

Slika 3: Mirsad Begić: *Zgodba za vse*, 2012, prostorska postavitvev, mešana tehnika

da sta pojma resnice in spoznanja zamenljiva.⁴ Resnica in spoznanje Begičevega dela je morbidnost, stopnjevana proti grozljivosti, napolnjena z arhaičnimi formami, psihološko negativno polnjeno materijo, ki skozi prastaro moč naravnih materialov, kot so vrv, vosek, vrečevina, predivo in les, ustvarjajo energijo žalosti, ikonografijo različne telesnosti, spominjajoč na neme pomnike osebnih in družbenih (narodnih) tragedij. Žalosti poln se zdi intimni kiparski svet Mirsada Begića. Iz njega se gledalec vrača pretresen, sprašujoč se o smislu življenja in pomenu dejanj. Mirsad Begić je poln pesimizma, ta pa je prisoten tudi v kiparskih likovnih delih Vere Stanković.

Slika 4: Vera Stanković: *Prehod*, 2011. prostorska postavitev, glina

Vera Stanković (1967) skozi svoje ustvarjanje sicer izpostavlja osebno zgodbo, toda v kiparski prostorski postavitvi z naslovom *Prehod* (2010) prikaže boj posameznika znotraj sodobne neoliberalne kapitalistične družbe. V tem obsežnem likovnem delu (okoli 230 figuric koraka po poti, ki jo prekinja globel) umetnica razmišljanja o novodobnem subjektu in boju za preživetje v svetu, kjer preži veliko pasti in krivic in kjer le redki preživijo vsa bremena, vse strese in postanejo zaradi nenehnega boja močnejši. Sprašuje se, ali lahko človek danes preživi vse težave in trpljenja, vse tesnobe in žalosti? Kiparska dela Vere Stanković tako pridobivajo rahel ekspresivni naboj, saj so neposredni odzivi njenega trenutnega doživljanja povezani z negativnim življenjem preteklosti, ko je še živela v Srbiji (agresija NATA na to državo) in razmišljanjem o negotovi prihodnosti. Majhne glinene figurice, ljudje v različnih gibih in položajih so zmrznjene misli, utrinki spomina, zapisi zaznav, ki prav v postavitvah odražajo nekakšno notranjo živost, vidno silo, usmerjeno na potovanja proti izbranemu cilju. Kiparska kompozicija je likovna podoba novodobnega potovanja človeka. Mnoštvo majhnih figur ljudi hodi, se giblje po poti, premikajo se proti prehodu, nekakšni soteski, globeli ali zarezi, ki prekinja

4 Käte Hamburger: *Resnica in estetska resnica*. Ljubljana: Literarno umetniško društvo Literatura, 2004, 73–74.

kontinuiteto oz. lahkotnost ravnine poti. Figure delujejo kot množica oseb, likovno razporejenih oz. vpetih v ritem življenjske težnje preverjanja izkušenj skozi različne nivoje čutenja in razmišljanja. V prvem delu skulpturne kompozicije je število figur zgoščeno, napolnjeno z upanjem rešitve, življenjskim pogumom. Uspešna pot čez globel, prehod iz začetnega stanja upov in želja proti novi poti, je iniciacijski trenutek spoznanja. Je selektivna niša. Okrepi samo tiste, ki so sposobni preživeti, se utrditi, mogoče spremeniti v nekaj večjega in boljšega; za tiste, ki so omagali in so poraženi, pa pomeni zatemnitev življenja, nekakšno smrt, ki se kaže tudi v barvi figur. Te so temne, otrple v zakrknjenih gibih, celo razpadle, odhajajoč na odpad zgodovine. V koloni jih odvažajo rudarski vozički, zadnja prevozna sredstva, rezervirana samo za preminule. Tistih nekaj pa, ki preživijo vse preizkušnje, se dviguje na naslednjo pot, napolnjeni s preizkušnjami, obarvani v svetlejšo barvo, podobno človeški koži. Skulpturna kompozicija je likovni iniciacijski proces, kjer se posameznik spopada s stvarnostjo, tako znotraj sebe kot znotraj sodobne družbe. Likovna dela Vere Stanković, glinene kiparske kompozicije, so vedno napolnjene z zgodbami; motivi in vsebine se pred nami razkrivajo kot modeli življenja, vzeti iz lastnih izkušenj in videnj sodobnega sveta. O poziciji človeka danes pa se skozi fotografske podobe nenehno sprašuje tudi fotografinja Meta Krese.

Meta Krese (1955) je uveljavljena in poznana fotografinja, veliko se ukvarja s fotožurnalistično fotografijo. Njena poetika izraznosti je močno pripovedna, socialno in družbenokritično angažirana, napolnjena z občutljivimi vsebinami in temami. Te se dotaknejo slehernika in zapustijo trajnejši vtis, saj zahtevajo razmišljanje o svetu polnem trpljenja, nepravčnosti in krivic ter napeljujejo k aktivnejšemu osebnostnemu in družbenemu delovanju, spremembam ali vsaj spoznanju, da je svet okoli nas krivičen, krut in vedno znova skrajno tragičen. Nastale fotografije so odraz neposrednega stika z motivom, pogostokrat so polne nekakšne žalobnosti, nezmožnosti spreminjanja in vpete v motive odhajanja. Nenehna ponovljivost tovrstnih značilnosti in družbenokritičnih ter osebno izpovednih motivov so literarni elementi tudi mnogih pesmi pesnice Maruše Krese, sestre Mete Krese. Skupaj sta ustvarili umetniški projekt, fotografsko in literarno celoto, sestavljeno iz serije

Slika 5: Meta Krese: *Fotografija*, 2006, 70 x 34 cm

fotografij in cikla pesmi, ki se medsebojno povezujejo, dopolnjujejo in nadgrajujejo v motivih, vsebinah, narativnosti in vizualno konotiranih akcentih. Njun pesniški in fotografski projekt ima naslov *Nenadoma se je stemnilo*. Nastajal je več let in odraža ustvarjalni in občuteni zapis številnih podob, ki prehajajo od parcialno izbranih trenutkov na veliko globlji, širši in predvsem univerzalno zaznamovan vizualno pripovedni sistem. Fotografija Mete Krese je neposredno kritična do stvarnosti, ne izpostavlja pretiranih čustev in ne zahteva sočutja, pač pa aktivnost v smislu premišljevanja, spoznavanja in iskanja boljših možnosti, izboljševanja posameznika ter globaliziranega sveta v celoti. Prvobitnost in preprostost podob je fotografinja upodobila v črno-beli tehniki, kjer je ustvarila posebnost izraznosti na izbranih kadriranjih, oddaljevanju ali približevanju glavnega motiva, različnih kotih fotografiranja ter ostrinah ali zamegljevanju motivov. Skozi serijo teh fotografij se prepletajo pomeni zgodovinskega časa, zaznamovani s časovnostjo trajanja posameznika znotraj izbranih prostorov različnih držav. Premikanje oziroma gibanje po teh realnih prostorih je istočasno tudi potovanje po notranjih svetovih tako fotografskega kot lirskega subjekta. Fotografija vizualno izriše in zapiše, kar lirski subjekt spozna ali zasluti. Skozi fotografska dela neizprosno in brezkompromisno opozarja na različnost življenj, drugačne prostore, ki obstajajo okoli nas, a smo na njih zaradi lastne ali kar družbene sebičnosti pogostokrat premalo pozorni.

Fotožurnalistična fotografija je tudi glavno izrazno sredstvo **Matjaža Rušta** (1982), ki sodi v najmlajšo generacijo slovenskih reportažnih fotografov. Rušt je izredno občutljiv na socialne ali družbene krivice, ki spreminjajo življenja ljudi, jih pehajo na rob družbenega stanja, v revščino in tragiko brez upanja na boljši jutri. Fotograf veliko potuje (trenutno živi na Kitajskem in Baliju), odkriva svet in njegove podobe ter povezuje intuitivno, naključno in trenutno s sistematičnim, premišljenim in racionalnim. Pogosti motivi njegovih fotografij so izkoriščani delavci brez pravih socialnih pravic, brez normalnih pogojev za življenje, takšni, ki vedno znova ostajajo na robu družbe kot odvečen, nepotreben subjekt, uporaben le za fizična dela. Najbolj uspešna (nagrajevana) in znana je bila Ruštova serija fotografij *Delavcev Prenove* (2010). Gradbeno podjetje Prenova je zaposlo-

Slika 6: Matjaž Rušt: *Delavec Prenove*, 2010, 26,5 x 28 cm

valo predvsem delavce iz bivših jugoslovanskih republik. Rušt je skozi fotografski aparat ujel podobe delavcev, čakajočih na delavske knjižice v trenutkih odpuščanja oz. prenehanja delavnega razmerja. Portreti delavcev so neposredni, brez izpostavljenega čustvenega vplivanja na gledalca. Podobe ljudi so narejene iz nekoliko nižjega očišča, kar stopnjuje tragičnost trenutka, hkrati pa ohranja oz. zadrži potrebno dostojanstvo, ki ga ti portreti izražajo. Moški so otrpli, brez nekih pretiranih ali izpostavljenih obraznih mimik, ki bi nakazovale stopnjevano tragičnost. Ostaja le brezizhodnost časa in prostora, v katerem se nahajajo, ter občutenje nemoči ob dejanjih, ki se jim dogajajo. Črno-bele fotografije so zapisi, so podobe marsikaterega delavca sodobne izkoriščevalske, ekonomsko krute družbe, kjer ni več prostora za čustva, toplino ali razumevanja, temveč se krepi krivičnost, tragičnost, sovraštvo do drugačnih in brezpravno izkoriščanje vsega in vsakega. To so podobe delavcev sedanosti, kjer se ne poraja niti najmanjši up za upor, za glasno nestrinjanje s stanjem, v katerem se nahajajo ljudje sodobnega časa. Matjaž Rušt je fotožurnalistični fotograf, je zapisovalec svojega okolja, predvsem pa je fotograf portretist, saj v njegovih fotografskih ciklih prevladujejo podobe ljudi v različnih okoljih, položajih in stanjih, podobe, ki iskreno in brezkompromisno izrisujejo neusmiljeno ideologijo kapitala.

Likovno delo⁵ s kritičnimi ideološkimi konotacijami je postavljanje družbene ravni v podobo, takšno, ki opozarja in napotuje na samozavedanje ali celo na spreminjanje sodobnega, z neoliberalnimi idejami kapitalistične družbe prepojenega človeka. V sodobni umetnosti se vedno znova pojavljajo umetniki, ki s svojo avtorsko poetiko, s posebno angažirano opredelitvijo, vztrajajočo na subtilnosti, posebnih občutenjih sodobnega sveta kot krivičnega, nepravilnega in goljufivega, raziskujejo neposredno iskrenost podobe, njeno še vedno arhaično in absolutno moč, ki naj spremeni človeka in celoten družbeni sistem ter ga mogoče nekoč popelje na pravo pot razmišljanja in iskanja novih pravičnejših sistemov družbe in življenja v celoti. Takšni likovni umetniki še vedno delujejo kot pokazatelji stopnje družbene svobode in prav te sem predstavil v svoji razpravi. Z obstoječo družbo so nenehno v določenem sporu, nanjo se odzivajo različno kritično, predvsem pa energično, z veliko izpovedno močjo, kjer se vedno znova prevetri pozicija svobode subjekta in njegovega ustvarjanja in kjer se kritično prikazujejo družbeni sistemi preteklosti ter njihovi ostanke danes, predvsem pa družbeni sistemi sedanosti in njihov trenutni vpliv.

Predstavljeni umetniki Samo, Huiqin Wang, Mirsad Begić, Vera Stanković, Meta Krese in Matjaž Rušt se na likovno prepoznavi način upirajo sodobnim družbenim, ekonomskim in političnim pastem. Ne prilagajo se okolju, temveč se nanj odzivajo kritično, ustvarjalno močno in predvsem samozavestno, saj v sodobnem svetu umetnik preživi le z veliko mero energije in optimizma.

Literatura

- BADIOU, Alain, 2005: *Dvajseto stoletje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).
 DANTO COLEMAN, Arthur, 2006: *Filozofsko razvrednotenje umetnosti*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
 GROYS, Boris, 2010: *Uvod v antifilozofijo*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
 STALLABRASS, Julian, 2007: *Sodobna umetnost. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Založba Krtina (Knjižna zbirka Krtina).
 VATTIMO, Gianni, 1997: *Konec moderne*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Labirinti).

⁵ Umetnost lahko definiramo kot postavljanje resnice v delo, prav zato ker ohranja razpor sveta in zemlje, torej utemeljuje svet s tem, ko kaže njegovo neutemeljenost (Vattimo 1997: 112).

Izbirni tečaji

Močnik

Orel Kos

Ožbot

Samide

Parada mladih

Verč

Bajić

Cmiel

Josip Rastko Močnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'27«18/19»:316.75

Dva trenutka v odnosih med ideologijo in govornimi praksami: romantična zasnova nacionalnega jezika in njegov sodobni razkroj (Program)

V tečaju bomo obdelali razmerje med ideologijo in govornimi praksami v dveh obdobjih v zgodovini slovenskega jezika: ob romantični vzpostavitvi nacionalnega jezika in v sedanjih praksah v množičnem tisku. Pokazali bomo, da ideološki mehanizmi ne delujejo z neposrednim »pomenom« izrekov, temveč skoz postopke, ki ta pomen proizvajajo. Ideološki mehanizmi delujejo v materialnosti besedila, ki nam je dostopna s formalno analizo.

ideološki mehanizmi, narod, nacionalni jezik, estetska praksa, množični tisk

The course will address the relations between ideology and language in two periods of the history of Slovenia: the establishment of a national language during Romanticism and the present situation in the print media. It will be shown that ideological mechanisms do not operate through the direct »meaning« of an utterance, but through the processes that produce this meaning. Ideological mechanisms operate in the substantiveness of a text, which is accessible through formal analysis.

ideological mechanisms, nation, national language, aesthetic practice, print media

O ideologiji pogosto menijo, da je *drugoten sistem pomenjanja*: da deluje na podlagi prvotnega sistema, ki ga določajo pravila naravnega jezika. Temu umevanju ustrezno poskušajo ideologijo analizirati s koncepti, kakršna sta konotacija¹ ali mitologija.² V tem problemskem obzorju so izdelali vrsto duhovitih analiz;³ a predpostavko, da naj bi bil jezik ideološko nevtralen, je prepričljivo kritiziral že Vološinov (2008 [1929]), ki je postavil tudi izhodišča za alternativno teorijo: ta izhaja iz govornih praks in koncipira jezik kot začasen zgodovinski izid ideoloških bojev v jezikovni skupnosti.

V tečaju bomo obdelali razmerje med ideologijo in govornimi praksami v dveh obdobjih v zgodovini slovenskega jezika: ogledali si bomo vzpostavitev slovenskega nacionalnega jezika v Prešernovi estetski praksi na ozadju Čopovega jezikovnega programa in sedanje stanje, kakor ga lahko razberemo iz praks v množičnem tisku.

Ob odločilnem trenutku v zgodovini slovenskega jezika, ki sta ga ustvarila Čopov jezikovni program in Prešernova estetska praksa, bomo pokazali, da je nacionalni jezik zgodovinski produkt

1 Zamisel *konotativne semiotike* je prvi predstavil Hjelmslev (1963 [1943]). Roland Barthes (1957, 1964, 1990) je idejo teoretsko sistematiziral; v *Elementih semiologije* (1964, 1990) je napisal: »[...] konotacija, se pravi, razvoj sistema sekundarnih pomenov, parazitira, če lahko tako rečemo, na jeziku v strogem pomenu besede [...]« (1990: 154). V tem spisu je tudi izrecno izenačil konotacijo z ideologijo (1990: 202).

2 Barthes 1957.

3 Zlasti Barthes 1957, 1967.

govornih praks, ki jih, kakor vsako prakso, omogoča ideologija (Althusser 2000 [1970]). Če gledamo zgodovinsko in konkretno, moramo obrniti razmerje med jezikom in ideologijo: ideologije s svojimi praksami zgodovinsko tvorijo formacije, ki jim pravimo *jeziki*. Vtis *ideološke nevtralnosti jezika* je konstitutiven za neko posebno zgodovinsko jezikovno formacijo – za nacionalni jezik.⁴ Nacionalni jezik nam potemtakem lahko velja za »materialno eksistenco ideologije« v Althusserjevem (2000 [1970]) pomenu. V tečaju si bomo ogledali, kakšna je bila struktura te materialne eksistence ideologije ob njenih začetkih v romantiki in kakšna je zdaj, ko gre nemara že k svojemu zgodovinskemu koncu.

1. predavanje: Matija Čop – program za slovenski knjižni jezik

Čop je določil jezikovno politiko, ki je naposled zgodovinsko proizvedla slovenski nacionalni jezik, s krotkim in za naše uho nekoliko medlim izrazom »omikati (*kultivieren*) jezik«.⁵ Menil je tudi, da je najbolj smotno, če začnejo izvrševati to politiko v poeziji. Čop je torej priporočil, naj se začne jezik »omikati« z estetskimi praksami. Kako naj razumemo njegovo jezikovno politiko? – V seminarju bomo najprej razčlenili Čopove programske izjave. Potem bomo soočili Čopovo doktrino z malone sočasnimi Puškinovimi pogledi na književno tvornost v ruskem jeziku. Ugotovili bomo, da je Puškinovo umevanje natančno nasprotje Čopovega.⁶

Čopov projekt kultiviranja jezika hoče na eni strani prebiti omejenost in zaprtost posameznih ideoloških obzorij v obstoječih govornih praksah, na drugi strani pa hoče izdelati orodje, ki bo omogočilo uspešno občevanje tudi v okoliščinah, ko interpretacija postane problematična. Z jezikovno »omiko« naj bi slovenščina dobila matrico za preklapljanje med ideološkimi obzorji v razmerah ideološkega pluralizma. To orodje za preklapljanje mora biti univerzalno, omogočiti mora, da se katerikoli samonikli govorec, govorka in poslušalec, poslušalka – ujetnika svoje ideologije – emancipirata iz idiotizma svoje govorne prakse in iz njene samoumevnosti. To emancipacijsko »orodje«, univerzalna matrica preklapljanja med ideološkimi obzorji, jamstvo pluralizma in odprto polje za proizvodnjo novih in novih ideoloških obzorij je *nacionalni jezik*.⁷

2. predavanje: Prešernova pesniška praksa

Ko bomo predelali Čopov program, se bomo lotili uresničitve tega programa v Prešernovi poeziji.

Značilnosti Prešernovega pesnjenja si bomo ogledali ob sonetu *Življenje ječa*. Poskusili bomo odgovoriti na očitno vprašanje: Kako lahko tako izrazito subjektivistična lirika deluje narodotvorno? Pokazali bomo, da ideološki mehanizmi ne delujejo z neposrednim pomenom pesniških izrekov, temveč skozi postopke, ki ta pomen proizvajajo. Ideološki mehanizmi delujejo v materialnosti besedila, ki nam je dostopna s formalno analizo. S tega stališča si bomo ogledali tudi sonet *Na jasnim nebi mila luna sveti*.

⁴ Močnik 1999.

⁵ Čop 1983 [1833].

⁶ Pri prikazu Puškinovih jezikovnih pogledov se bomo opirali na spis Ivana Prijatelja *Tip slovanskega skitalca v ruski poeziji* (1953 [1900]). Tako se bomo mimogrede seznanili z vprašanjem neenakomernega razvoja književne vede na Slovenskem.

⁷ Močnik 1999, 2006.

Obdelali bomo še eno pravzaprav naivno vprašanje: Zakaj je leposlovje ena izmed glavnih opor v zgodovinskih procesih tvorbe narodov? Oblikovanje velikih družbenih skupin, kakršna so narodi, bi, lahko domnevamo, potrebovalo krepko ideološko podlago: močnejšo podlago, kakor pa jo lahko ponudi lepa književnost, ki se menda vzdiguje nad posamezne ideologije in navadno nima neposrednih agitacijskih in propagandnih učinkov, ki bi mobilizirali množice. Navsezadnje je branje samotno opravilo. – Pokazali bomo, da pomen, ki ga ima lepa književnost za tvorbo narodov, izhaja prav iz njene estetske narave. Estetska besedna praksa je tisti diskurzivni način, ki se je emancipiral od zgodovinskih in družbenih pogojev svoje možnosti (Breznik 2009). Je torej način prakticiranja govornice, ki zase zbuja učinek vsesplošne veljavnosti, večnosti, univerzalnosti – ali: nad-ideološkosti, nevtralnosti. Natančneje in v konceptualni govorici: estetski način v govorici je lahko materialna eksistenca nacionalne niče institucije (Močnik 1999). Od tod privilegirana povezava med leposlovjem in zgodovinsko tvorbo nacije.

3. predavanje: Ideologija v sodobnih časnikarskih praksah

V zadnjem predavanju si bomo ogledali ideološke značilnosti v sodobnem časniškem pisanju: balkanizem, »ekonomsko nujnost«, nelagodje kapitalizma. Poskusili bomo ugotoviti, ali nekatere vsaj na površju pluralistične zastavitve ne izhajajo iz podmen, ki so manj razvidne, a so prav zato ideološke stalnice. Ravnali se bomo po načelu, ki smo ga preskusili že ob Prešernu: da ideološki mehanizmi ne delujejo na ravni pomenskih učinkov, temveč skozi besedilne postopke, ki sprožajo te učinke. Ugotovili bomo, da so binarne opozicije priljubljena figura v samonikli ideologiji sodobnega slovenskega časnikarstva. Ti dualizmi se sicer razlikujejo na ravni pomenov, a po strukturi so enolični. Videti je, da množična javna beseda ne premore niti dveh različnih dualističnih shem, ki bi omogočili minimalno pluralistično strukturo. Zdi se, da vsaj v glavnem variira isto shemo, ki jo zapolnjuje z omejenim naborom pomenskih opozicij (Evropa – Balkan; ekonomska nujnost – politična nesposobnost, da bi se ji prilagodili; kapitalizem – grozote ne-kapitalizma ipd.). Vprašali se bomo, kaj se je zgodilo s Čopovim jezikovnim programom na prehodu iz 20. v 21. stoletje: Se je nekdanje neskončno obzorje nacionalnega jezika, ki ga je razgrinjala lepa književnost, zdaj skrčilo na žalosten dualistični obrazec, v katerega nas vklepa prostaštvo množičnih občil?

Literatura

- ALTHUSSER, Louis, 2000 [1970]: Ideologija in ideološki aparati države. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- BARTHES, Roland, 1957: *Mythologies*. Paris: Seuil.
- BARTHES, Roland, 1964: *Éléments de sémiologie*. *Communications* 4.
- BARTHES, Roland, 1967: *Système de la mode*. Paris: Seuil.
- BARTHES, Roland, 1990: *Retorika Starih – Elementi semiologije*. Ljubljana: FF, ŠKUC.
- BREZNIK, Maja, 2009: *Kultura danajskih darov*. Ljubljana: Sophia.
- ČOP, Matija, 1983: *Pisma in spisi*. Uredil Janko Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HJELMSLEV, Louis, 1963 [1943]: *Prolegomena to a Theory of Language*. Madison: University of Wisconsin Press.
- MOČNIK, Rastko, 1999: *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- MOČNIK, Rastko, 2006: *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.
- PRIJATELJ, Ivan, 1953 [1900]: Tip slovanskega skitalca v ruski poeziji. Anton Slodnjak (ur.): *Izbrani eseji in razprave II*. Ljubljana: Slovenska matica.
- VOLOŠINOV, Valentin Nikolajevič, 2008 [1929]: *Marksizem in filozofija jezika*. Ljubljana: SH.

Silvana Orel Kos

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'255=111=163.6:316.75

Ideologija: izgubljeno ali pridobljeno s prevodom

Prispevek obravnava vpetost prevajalske dejavnosti v prevajalske norme, ki zrcalijo ideološki okvir ciljnega družbenega in jezikovnega sistema. Ideološke prvine so predstavljane glede na splošne družbene usmerjenosti, specifičnega ideološkega filtriranja, danosti ali omejenosti jezikovnega sistema ter omejenosti medija sporočanja v podnaslovnem prevajanju.

ideologija, družbeni sistem, jezikovni sistem, socializem, podnaslovno prevajanje, angleščina, slovenščina

This article presents the dependence of translation activity on translation norms, which reflect the ideological framework of the target social and language systems. Ideological elements are illustrated through the general perspective of the social system, specific ideological filters, the endowment or limitations of the language system, and the limits of the communication medium in subtitle translation.

ideology, social system, language system, communist period, subtitling, English, Slovenian

Prevod kot ideološki poligon

Prevajanje je dejavnost, v katero je vpeto sporočanje med (navadno) dvema jezikovnima in družbeno-kulturnima sistemoma. Daljše ko so razdalje med posameznimi sistemi, bolj napet je odnos med izvorno in ciljno obliko besedila. O napetostih med izvirnikom in prevodom so razglabljali že rimski misleci in ustvarjalci, kot sta Ciceron in Horacij. V zgodovini prevodoslovja sta začrtala osnovni skrajni normativni izhodišči, prevajalska pristopa, ki sta postala okvir za nadaljnja razglabljanja o oblikah, smislu in normah v prevajanju. Eden od pristopov je *zamejen* s tako imenovano zvestobo izvirniku, drugi pa *se odpira* v iskanje izraza, ki bi omogočil večjo razumljivost prevoda, kar se je skozi stoletja kritične prevodoslovne misli izoblikovalo v dokaj tendenčni prevajalski poziciji *zvestobe* izvirniku in *svobodnega* prevoda. Pojma zvestobe in svobode odsevata aksiološki pogled na prevajanje, s tem pa postane prevajanje pomembno ideološko opredeljeno področje, ki ga je mogoče normativno opisati, upravljati, nadzorovati in seveda manipulirati.

Šele v drugi polovici 20. stoletja je preigravanje med skrajnima točkama, torej med zvestobo in svobodo prevoda, dobilo dodatne in nove interpretativne razsežnosti, ki izhajajo iz družbene vloge prevoda in vpetosti prevoda v normativne okvire. Pojem zvestobe izvirniku se je prenesel na zvestobo ciljnemu bralcu, prevajalska svoboda pa se je začela opredeljevati v smislu funkcije ali *skoposa* (Reiss, Vermeer 1984) ciljnega besedila. Ob teh normativnih izhodiščih so prevodoslovci postajali čedalje bolj pozorni tudi na ilokucijsko ali kar ideološko *moč* prevoda kot sredstva bolj ali manj prikrite manipulacije ciljnega bralca.

Strokovno preučevanje prevodov odpira izvrstne možnosti za opazovanje, kako na prevod vplivajo (bolj ali manj izrecno) družbeno zapovedane oblike normiranega razmišljanja, vedenja in delovanja ali, na splošno, ideološki nastavki, ki so zajeti že v specifičnem segmentu jezikovnega

sistema, literarne poetike, družbeno-angažiranih pobud ter družbeno-političnih in verskih normativnih zahtev.

Doslej smo v razmišljanje zajemali specifičen odnos med izvornim in ciljnim besedilom, ki sta nosilca sporočila, in zunajbesedilne kriterije, ki opredeljujejo značaj odnosa med besediloma. Prevod pa je seveda izdelek konkretnega prevajalca, ki je *interpret* izhodiščnega besedila in *tvorec* ciljnega besedila. Prevajalčev prevod tako lahko podaja interpretacijo, ki je za ciljnega bralca nerazumljiva, enoplastna, večplastna, lahko pa tudi ideološko specifična. Glede na izbrana jezikovna sredstva in ideološke poglede lahko bralec sporočilo dojema kot tuje, nevtrarno, domače, iz ozadja pa utegne na neozaveščenega bralca manipulativno delovati tudi skrivno vgrajeno ideološko prepričanje ciljne družbe. Interpretacije so odvisne od prevajalčeve splošne jezikovne in kulturne osveščenosti, izbranega splošnega prevajalskega pristopa in specifičnih prevajalskih strategij.

Delovanje splošnih in specifičnih ideoloških komponent v prevodih si bomo ogledali z vidika prevajalskih odločitev, kot jih opredeljujejo družbena usmerjenost, ideološko filtriranje in jezikovni sistem. Primere bomo vzeli iz literarnih besedil, podnaslovnega prevajanja in časopisja.

Družbena usmerjenost

V tradicionalnem pristopu k preučevanju sprejemanja družbeno reprezentativnih prevodnih del v ciljno družbo je Popovič (Bajt 1986: 159) kot najpomembnejše normativno izbirno merilo opredeljeval *reprezentativnost* besedila v okviru izhodiščnega literarnega sistema in izpolnjevanje kriterijev *kakovosti* in *relevantnosti* z vidika ciljnega literarnega sistema. Pri vidiku reprezentativnosti moramo biti še posebej pozorni na razlikovanje kriterijev kakovosti in relevantnosti, kadar jih očitno določa ciljni literarni sistem, ki ga normativno nadzira specifičen družbeni oz. ideološki interes, torej je kriterij estetske kakovosti v močni odvisnosti od ideološke relevantnosti. Bajt je v času socialističnega političnega režima in gibanja neuvrščenih opazil, da smo dobivali prevode za slovenski *literarni* sistem »zelo vprašljiv izbor iz književnosti jugoslovanskih narodov, pa tudi izbor iz književnosti tretjega sveta, denimo iz afriških kultur« (Bajt 1986: 159).

Ideološko normativni vidiki uredniške politike so se po eni strani odražali prek nasilnega vnosa prevedenih del dvomljive (literarne) kakovosti, po drugi strani pa so bili določeni avtorji ali dela tabuizirani, še zlasti pri vsebinah, ki niso podpirale ideološko vzgojne naravnosti tedanjega družbenopolitičnega sistema. Orel Kos (2005: 111) ugotavlja, da v povojnem socialističnem času zaradi režimsko nadzorovane prevodne politike nekatere pravljice danskega pravljicarja Hansa Christiana Andersena zaradi specifične religiozne vsebine, npr. *Rdeči čeveljci*, *O deklici, ki je stopila na kruh*, niso mogle najti poti v slovenski literarni prostor, določene pravljice pa so bile ideološko nesprejemljive že zaradi samega naslova, npr. *Rajski vrt*, *Angel*.

Kakšno pa je stanje glede na sodobno oz. manj totalitarno družbeno usmerjenost? Ammann za nemško področje ugotavlja, da so založniški kriteriji, ki prispevajo k lansiranju leposlovnih prevodov na knjižni trg, nedoločljivi: včasih zadostuje že avtorjevo ime, vztrajnost literarnega zastopnika ali pa se založba odloči za že objavljen prevod, za katerega ji ni treba plačevati honorarja (Ammann 1993: 63). Ugotoviti moramo, da Popovičev kriterij reprezentativnosti dela tudi danes ni nujno v sozvočju s kriterijem kakovosti oz. relevantnosti, kar je posledica gospodarskih vidikov

založniške politike in knjigotrškega interesa. Založbe z izdajanjem knjižnih del sicer vplivajo na razmah bralne kulture, njihov primarni interes pa je pridobitna dejavnost in izbirajo predvsem izhodiščna besedila, ki omogočajo finančno varne naložbe, kot so bralne, največkrat tudi ekranizirane uspešnice v svetovnem merilu, npr. ekranizacije romanov avtorjev Rowling, J. R. R. Tolkien, mednarodne koprodukcije ilustriranih besedil (Dollerup, Orel Kos 2001; Bajt 1997: 43), nagradjeni avtorji in sistematično prevajanje besedil po vnaprej načrtani uredniški shemi. Založbe stavijo tuji komercialni uspeh in bogato ilustrirano literaturo na uspešno prodajo na domačem trgu (Venuti 1998: 124), pri tem pa, zlasti manjše založbe, zanemarjajo kriterij kakovosti.

Sklenemo lahko, da sleherna družbena usmerjenost prinaša svoj ideološki pečat, ki se odraža v splošnem moralno-vrednostnem sistemu. Politično specifičen družbeni režim, kot je bilo socialistično samoupravljanje v povojnem času do osamosvojitve Slovenije na začetku 90. let 20. stoletja, podstavlja ideološki filter vsebinam, ki naslavljajo aksiološke napetosti med Cerkvijo in družbo. V sodobni družbi liberalnega kapitalizma je ideološki filter opredeljen z ekonomskimi interesi, ki pa spretno izrabljajo demokratične družbene tokove v smeri proti komercializaciji in globalizaciji literarnega okusa.

Ideološko filtriranje

V prejšnjem poglavju smo opazovali, kako je uredniška politika vplivala na sprejem ali odklanjanje celotnih besedil ali avtorjev glede na specifično družbeno usmerjenost, v nadaljevanju pa bomo na primeru prevodov pravljic Hansa Christiana Andersena ugotavljali ideološke posege znotraj konkretnih besedil, ki so bila sprejeta v slovenski literarni sistem bodisi zaradi delovanja svetovnega literarnega kanona bodisi zaradi ekonomsko-komercialnih literarnih (modnih) zapovedi. Ideološki posegi v pravljice Hansa Christiana Andersena so natančno obdelani v Orel Kos 2001, 2005, v nadaljevanju pa bomo navedli zglede, ki kažejo, da se prikrita ideološka filtracija dogaja tako zaradi specifičnega političnega interesa kot tudi splošnih ideoloških dejavnikov, kot so globalna ali nevtralizirana duhovna usmerjenost v želji po doseganju večjega komercialnega uspeha.

Filtriranje ideoloških vsebin ne vpliva samo na količinsko in kakovostno pojavnost ideoloških prvin v prevodu, temveč prek njih literarni liki dobijo določen osebnostni značaj, ki ga opredeljujejo religiozne, moralne ali spolnoidentitetne vrednote. Interpretativni premik v dojemanju osebnosti lika prek nadomeščanja ali izpuščanja ideoloških elementov bomo opazovali pri Elisi, junakinji Andersenove pravljice *Divji labodi*. Ideološke posege opazamo tako v prevodu v času socialističnega režima (Andersen 1950, prevedel Rudi Kresal), ki je nastal prek vmesnega nemškega prevoda, kot tudi pri prevodu s konca devetdesetih let (Andersen 1997, prevedla Andreja Blažič), ki ravno tako ni bil preveden iz danskega izvirnika, temveč prek angleškega prevoda Patricije Crampton, vendar je na naslovnici kot izvirni avtor naveden Hans Christian Andersen, zato bralec upravičeno pričakuje, da slovenski prevod odslikava izvirno ubeseditev, brez specifičnih ideoloških oz. prirejevalnih posegov.

V ideološko neoporečnih prevodih Elisa odreši svoje brate z neomajno vero in zaupanjem v Božjo pomoč, s predanostjo Božji volji in vztrajno molitvijo. V povojnem, socialističnem prevodu so neposredne omembe Boga izpuščene ali nadomeščene s panteističnimi pojmi, junakinja se mestoma zateka k molitvi kot poglobljenemu, religiozno neopredeljenemu iskanju duhovne pomoči.

Npr. ob preletu morja na krilih svojih bratov Elisa večkrat goreče moli k Bogu, kar je v Kresalovem prevodu posplošeno na molitev: »Iz srca ji je privrela molitev« (Andersen 1950: 333). V prekomorski deželi Elisa goreče moli, da bi prek sanj izvedela, kako naj odreši svoje brate. To se tudi zgodi in se na kolenih zahvali Bogu. V Kresalovem prevodu junakinja naslovi svojo prošnjo na *nebo*, gorečo molitev nadomešča vznemirjujoča misel, hvaležnost duhovni sili pa je sicer nakazana z religiozno deklarativnim poklekanjem:

»Nebo naj me usliši, da bi sanjala, kako vas morem rešiti!« je dejala. In ta misel ji ni dala miru. Vsa jo je prevzela tako silno, da jo je vznemirjala celo v spanju. [...] Tedaj je pokleknila od prekipavajoče hvaležnosti, šla iz votline in se lotila dela. (Andersen 1950: 335–336, podčrtala S. O. K.)

V zgornjem prevodu religiozna motivika in duhovne reference niso povsem izpuščene; nadomeščajo jih *nebo*, prispodoba za Boga, zanimivo pa je tudi, da Elisa poklekne »od prekipavajoče hvaležnosti«, ne piše sicer pred kom, vendar si lahko mislimo, da pred Bogom, saj je v tem kontekstu to najočitnejša asociacija. Nadaljnja navezava na duhovni svet je nakazana z mislijo, ki jo je vznemirjala v spanju, torej vidimo, da je odgovor, kako rešiti brate, privrel iz njenega nezavednega.

V prevodu iz leta 1997 so na zgoraj obravnavanih in drugih mestih v zgodbi omembe molitve in Boga kot duhovne instance preprosto izpuščene. Elisa in njeni izmučeni bratje zmorejo težko pot prek morja, kakor se bodo pač znašli, in tako celotno družčino dojemamo kot veliko bolj hrabro in neustrašno, kot so sicer v Andersenovi izvorni pravljici. Verjamejo vase, zato jim tudi ni treba moliti, niti ne potrebujejo Boga, da bi jih varoval. Elisina želja, da bi sanjala o odrešitvi bratov, je skopo izražena: rešitev se deklici razkrije v pasivnem snu in zdi se, da to sploh ni posebna milost, ki naj bi je bila deležna oseba z iskrenimi nameni. Po sanjah se zato Elisi ni treba nikomur zahvaliti, temveč se le urno loti dela:

»O, da bi se mi le sanjalo o tem, kako naj vas rešim!« je dejala in se zamislila. [...] Takoj je odšla iz votline, da bi začela delati. (Andersen 1997.)

Elisa v sanjah izve, da lahko odreši brate, če jim bo spletla srajce iz pekočih kopriv, ki jih bo z golimi rokami natrgala na pokopališču. Deklica se tudi v tem položaju zanaša na Božjo pomoč, v Kresalovem socialistično obarvanem prevodu Bog vnovič nastopa v prispodobi neba: »Nebo mi bodi naklonjeno!« (Andersen 1950: 339.) Elisa se vnovič sklicuje na duhovno pomoč ali naklonjenost usode.

V prevodu Blažičeve bo uspeh odvisen zgolj od dekličinega močnega značaja: »Moram biti pogumna!« Na tem mestu opazimo premik med tradicionalno in sodobno opredeljenimi značilnostmi ženskega spola. Medtem ko je Andersenova Elisa bogaboječa in globoko verna predstavnica ženskega spola, ki s svojim sočutjem, požrtvovalnostjo in zaupanjem v Boga uspe odrešiti uročene brate, pa v prevodu Elisa pridobi osebnostne značilnosti, s katerimi se ponašajo junakinje sodobnih risank in zgodb, torej zmožnost samostojnega uspešnega delovanja, neodvisno od duhovne pomoči. Pravzaprav je Elisa tako pogumna in samozavestna, da lahko povsem sama odreši enajst uročenih predstavnikov moškega spola. V Kresalovem prevodu, pri katerem opažamo določen izpust ali redukcijo religioznih referenc na duhovne prispodobne, pa v junakinji vendarle še slutimo neko odvisnost od usode, ki je močnejša od nje same oz. njenega spola.

Ugotovimo lahko, da je Kresalovo (za)brisanje religioznih pojmov nastajalo neodvisno od nemškega vmesnega prevoda, torej po diktatu tedanjega političnega režima. Prevod Blažičeve je zvest prevod angleške predloge, ki se deklarira kot prevod in ne priredba pravljice Hansa Christiana Andersena. Na osnovi sistematičnih izpustov krščanske religiozne motivike in izpustov celotnih odlomkov s kruto, krvoločno vsebino (nekaj tovrstnih izpustov najdemo tudi pri Kresalu), vendar le lahko sklenemo, da je v primeru prevoda Cramptonove za angleško beroče bralce in Blažičeve za slovenske bralce ideološki filter tako močno prisoten, da ne moremo več govoriti zgolj o ideološki filtraciji, temveč o ideološki priredbi. Ideološka priredba zaradi kapitalističnih komercialnih interesov sledi globalnim vzgibom po verski neopredeljenosti in upodabljanju junakinje, ki odslikava feministično obarvano karakterizacijo deklice, ki se razvija v svobodno žensko, neodvisno od nadrejenih avtoritet.

Nepolitično motiviran primer ideološke rabe jezika smo vzeli iz podnaslovnega prevajanja iz angleščine v slovenščino. V Zaporniškem tangu, enem najbolj znanih songov iz muzikala *Čikago*,¹ z govorjeno in peto besedo nastopajo zapeljive morilke ljubimcev in mož. Ženske ne priznavajo, da so storile *kazniva* dejanja. Tako se ena zagovarja, da je zgolj izstrelila dva opozorilna strela ... Ljubimcu v glavo. Druga pripoveduje, kako se je mož preprosto zaletel v njen nož ... In to desetkrat. V odlomku c) se morilka niti ne spomni, kaj se je sploh zgodilo. Zaprte ženske nikoli neposredno ne uporabijo glagola *ubiti*, ne priznajo *kaznivega dejanja*, trdijo, da niso krive:

a) Zbor:

If you'd have been there

If you'd have seen it

I betcha **you would have done the same!**

Če bi bili zraven,

če bi videli,

bi ga ubili tudi vi!

b) Roxie: Yeah, but **did you do it?**

Ja, ampak **si ga ubila?**

Hunyak: Uh -uh, not guilty!

Nisem kriva.

c) Velma: Well, I was in such a state of shock,
I completely blacked out. I can't remember a thing.

Od šoka se mi je stemnilo,
ničesar se ne spomnim.

It wasn't until later,
when I was washing the blood off my hands
I even knew they were dead.

Šele pozneje, ko sem
si spirala kri z rok,

sem se sploh zavedela,
da sta mrtva!

[...]

[...]

I didn't do it

But if I'd done it

Nisem ju ubila,

a če bi ju ubila,

How could you tell me
that I was wrong?

kdo bi trdil,

da to ni prav?

1 Gradivo odličnega prevoda je prijazno odstopila prevajalka Katarina Jerin.

V navezavi na kronološko (ne pa vzročno) predstavljanje dogodkov v angleškem izvirniku zapor-nice uporabljajo nadomestno zgradbo *do the same* (a) in večpomensko zvezo s tabuizirano kono-tacijo *do it* (b, c). V slovenskem prevodu se morilke v predstavljenih prizorih z neposredno rabo glagola *ubiti* bolj inkriminirajo in postavijo s pravnega vidika v zanje neugoden položaj. V refrenu sicer večkrat ponovijo »*It was a murder, but not a crime*« (Bil je umor, a ne zločin), iz katerega pa veje dvojna perspektiva oz. prepričanje žensk, da so bili moški deležni pravične kazni.

Danost in omejenost jezikovnega sistema

Ideološko filtriranje jezika lahko ponazorimo tudi s slovnično funkcijo, kot je sosledica glagol-skih časov v angleškem jeziku, ki govorcu omogoča psihološko oddaljevanje ali približevanje podani vsebini. Raba sosledice glagolskih časov v angleščini je sicer precej natančno opredeljena z vrsto diskurza, ravno v časopisnem poročanju pa zasledimo, kako se glede na resnost in ideo-loško občutljivost predstavljene vsebine poročevalec raje odloča za sosledico glagolskih časov, s katero pokaže, da se od pogledov prvotnega sporočevalca distancira. V slovenščini se osebno distanciranje od podanega sporočila lahko sicer nakaže s členkovnimi izrazi, kot so *naj bi*, *češ da*, *da*, še pogostejše se uporablja značilna, časovno nezamaknjena perspektiva, ki pa, zlasti ob rabi sedanjika v slovenskem prevodu spodnjega primera, vsaj načeloma omogoča intenzivnejšo psiho-loško identifikacijo s podano vsebino, s čimer pa se tudi odpirajo vprašanja ideološke perspektive:

Mr Lippestad said he had conceded that people viewed him as a »demon« but claimed they would »understand« why he wanted to become one of the world's worst serial killers.

(<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/norway/8717523/Norway-massacre-Anders-Behring-Breiviks-friends-continuing-work-abroad.html>)

Lippestad je po poročanju Daily Telegrapha dejal, da **Breivik razume**, da ga ljudje vidijo kot »demon«, obenem pa je tudi prepričan, da bodo »razumeli«, zakaj je hotel postati eden najhujših množičnih morilcev na svetu. (<http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042467326>)

Ideološko zagato, ki je posledica zgolj leksikalne vrzeli v ciljnem jeziku, lahko opazujemo v pre-vodu termina *coming-out narrative*. Angleška zloženka *coming-out* s pomenom razkritja istospolne usmeritve se je sredi 20. stoletja razvila iz frazema *come out of the closet* s pomenom javno pri-znati skrivnost oz. javno priznati svojo istospolno usmerjenost, ta frazem pa se je izoblikoval iz ameriške oblike še starejšega frazema *a skeleton in the closet* s pomenom sramotne skrivnosti. Strukturna specifika in metaforika v ozadju termina *coming-out (narrative)* je tako kompleksna, da se je v slovenskem prevodu ne da rešiti preprosto s kalkiranim oz. dobessednim prevodom, kar bi bila ena bolj gospodarnih možnosti glede na spodaj uporabljeno rešitev v publicistične namene. »Problem« slovenskega izraza ni le v njegovi dolgosti, temveč tudi v ideološkem značaju prevoda: medtem ko se v angleščini istospolni še vedno nekako metaforično »skrivajo« za samim idiomatič-nim izrazom, pa slovenski prevod deluje kot razlagalna (obenem tudi ideološko) nazorna definicija:

»A lot of prejudice is based on stigma,« he added, »and actually the stigma around being gay has dropped off. The coming-out narrative is changing too, with parents being OK.« (<http://www.guardian.co.uk/world/2012/mar/03/homophobia-schools-study>)

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

»Veliko predsodkov temelji na stigmatizaciji in prav to stigmatizacijo homoseksualnosti zdaj opuščajo. Spreminja se tudi narativa obelodanjanja istospolno usmerjenega posameznika o svoji spolni usmerjenosti, saj starši to zdaj lažje sprejmejo,« pravi avtor. (<http://www.rtv slo.si/svet/vse-manj-homofobije-v-solah-a-ustrahovanje-se-nadaljuje/278195>)

Zaključek

Ali se z izbranim prevajalskim pristopom prevajalec *podreja* prevajalskim normam, ki jih bolj ali manj javno zapoveduje družbena ideologija, ali ideološko obarvane prevajalske norme prevajalec *krši* ali pa jih (svobodno) *izbira* glede na nabor možnih besedilnih interpretacij, je odvisno od stopnje razvitosti prevodne kulture v ciljni družbi ali od njene ideološke naravnosti. V nerazvitih prevodnih kulturah se prevajalec več ali manj po svojem občutku in izkušnjah odloča za optimalen pristop, v ideološko zap/drtnih sistemih pristop narekuje politični aparat, v sodobni, globalno odprti družbi pa ob navidezni odprtosti in razpoložljivosti različnih možnosti prevajalca utegnejo voditi ali zavajati »potrebe« ali »želje« še zlasti potrošniško usmerjene družbe, in tudi specifičnih ideoloških tokov, značilnih za sodobne demokratično ekspanzivne (oz. kapitalistično naravnane) družbe. Prevajalec naj bo zadostno strokovno izobražen in profesionalno etičen, da se zaveda soodgovornosti pri izbiri ideološke usmerjenosti svojega ciljnega besedila.

Literatura

- AMMANN, Margret, 1993: Das bekannte Bild einer fremden Kultur – Ein Textvergleich. *TEXTconTEXT* 8. Heidelberg: Julius Groos Verlag. 63–79.
- BAJT, Drago, 1986: *Zapisi na robovih*. Maribor: Založba Obzorja.
- BAJT, Drago, 1997: Prevod kot objektivizacija subjektivnih meril. Majda Stanovnik (ur.): *Kriteriji literarnega prevajanja. Prevajanje in terminologija*. 21. *prevajalski zbornik*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 42–48.
- DOLLERUP, Cay, OREL KOS, Silvana, 2001: Co-prints and translation. *Perspectives: Studies in Translatology* 9. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen. 87–108.
- OREL KOS, Silvana, 2001: Let divjih labodov med nebese in peklom: pravljica Divji labodi H. C. Andersena v slovenskih prevodih. Martina Ožbot (ur.): *Prevajanje Prešerna*. 26. *prevajalski zbornik (Proceedings of the Association of Slovene Literary Translators, volume 26)*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 289–309.
- OREL KOS, Silvana, 2005: Samoupravljanje Andersenovih pravljic. *Otrok in knjiga* 63. 100–112.
- REISS, Katharina, VERMEER, Hans J., 1984: *Grundlagen einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- VENUTI, Lawrence, 1995: *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London, New York: Routledge.
- VENUTI, Lawrence, 1998: *The Scandals of Translation*. London, New York: Routledge.

Viri

- ANDERSEN, Hans Christian, 1950: *Pravljice*. Prevedel Rudolf Kresal. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ANDERSEN, Hans Christian, 1997: *Divji labodi*. Prevedla in lektorirala Andreja Blažič. Tržič: Učila.
- KLOPČIČ, Matjaž, 1987: *Moj ata, socialistični kulak. My Dad, the Socialist Kulak. Celovečerni igrani film/Full-length feature film. DVD*. Ljubljana: Viba film.

Martina Ožbot

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.131.1.03=163.6:316.75(450:497.4)

»Če hočete rešiti svojo umazano črno dušo, se morate vpisati v partijo.« Ideološki elementi v izbranih prevodih italijanskih književnih besedil v slovenščino

Prispevek obravnava vlogo ideologije kot prepoznavne, zgodovinskopolično določene celote idej in prepričanj, kot se odraža v slovenskih prevodih nekaterih besedil italijanske književnosti. V središču pozornosti so *Vladar* N. Machiavellija, *Srce* E. De Amicisa in *Don Camillo* G. Guareschija, poslovenjena v politično nadvse dinamičnem obdobju od konca devetnajstega stoletja do šestdesetih let dvajsetega stoletja in namenjena različnim krogom bralcev.

ideologija in prevajanje, (samo)cenzura, zgodovina prevajanja in nacionalna zgodovina, italijansko-slovensko prevajanje, italijansko-slovenski odnosi

The paper addresses the role of ideology, as a recognizable historically and politically determined complex of ideas and beliefs, in Slovene translations of some works of Italian literature. Attention is focused on Niccolò Machiavelli's *The Prince*, Edmondo De Amicis' *Heart* and Giovannino Guareschi's *Don Camillo*; these texts, which are intended for different target audiences, were translated into Slovene during the politically turbulent period between the end of the nineteenth century and the 1960s.

Ideology and translation, (self-)censorship, history of translation and national history, Italian-Slovene translation, Italian-Slovene relations

1 Uvod: prevodi kot nosilci ideoloških prvin

Poleg številnih drugih funkcij imajo prevodi pogosto vlogo uvajanja in uveljavljanja najrazličnejših v ciljnem okolju neznanih ali malo znanih idej, prepričanj in nazorov, nadalje – kadar gre za že usidrane ideje, prepričanja in nazore – njihovega utrjevanja ter nasploh idejnega prenavljanja in usmerjanja v najširšem smislu. Prek prevodov se v ciljno kulturo vnašajo spodbude k samorefleksiji, ki je lahko družbena, politična, kulturna, literarna itn. Posledično lahko prevodi prispevajo k preobrazbi ciljnih bralcev ne le kot posameznikov, temveč kot članov različnih vrst skupnosti, npr. nacionalnih, nazorskih, verskih, umetniških. V prispevku nas bodo zanimali prevodi književnih besedil kot nosilci ideoloških prvin in kot potencialni vzvodi za ideološko usmerjanje ciljnih bralcev ter kot instrumenti za politično akcijo. Pri tem bomo izhajali iz pojmovanja ideologije kot prepoznavne, zgodovinskopolično določene celote idej in prepričanj.

Kot preostala književna produkcija so tudi prevodi v pomembni meri ideološki odraz svojega časa, in sicer tako na zunajbesedilni kot na znotrajbesedilni ravni. Na zunajbesedilni ravni lahko opazimo, da že sam izbor izhodiščnih besedil odseva okuse, potrebe, želje ali pa tudi pritiske, ki jih je v danem obdobju mogoče zaznati v ciljni kulturi. Na znotrajbesedilni ravni pa najdemo v prevodih sledi vrste prevajalčevih zavestnih odločitev in tudi nezavednih ravnanj, pogojenih s konkretnimi ideološkimi težnjami.

1.1 Zgled: odnos slovenske kulture do književnosti v nemščini

Kot zgled lahko omenimo prevladujoči odnos slovenske kulture do nemške književnosti v obdobju od časa narodne prebuje sredi 19. stoletja do tridesetih let 20. stoletja. Glede na to, da je večina slovenskega etničnega ozemlja skoraj šeststo let pripadala Habsburžanom in da je bila slovenska kultura v odnosu do germanske v podrejenem položaju, je razumljivo, da je bila nemščina pogosto občutena kot grožnja za slovensko jezikovno, književno in kulturno rast. Protinemška nastrojenost se je okrepila predvsem v času od srede 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne in zloma Avstro-Ogrske, ko je Slovenija postala del Kraljevine Jugoslavije, in se nadaljevala v prvih desetletjih življenja v novi državi. Vpliv nemško govorečega sveta, predvsem avstrijske kulture, je bil močan in je prežemal vsa področja življenja, izrazito tudi jezik, književnost in kulturo nasploh. Zato ne preseneča, da je med tistimi, ki so bili soudeleženi v kulturnem načrtovanju, prevladalo prepričanje, da je za poln razvoj Slovencev pomembno, da se njihov jezik, književnost in kultura osvobodijo germanske nadvlade, ki se je utrjevala tudi s prevajanjem iz nemščine.

Toda kljub stigmatiziranosti je nemščina še naprej sooblikovala slovenski prevodni repertoar vsaj na dva načina. Prvič, besedila popularne kulture in neliterarna besedila za široko občinstvo, katerega del ni bil (dovolj) več nemščine, da bi lahko suvereno bral nemške tekste, so se še naprej prevajala, včasih sicer z močnimi prilagoditvami ciljnemu okolju, deloma tudi z nacionalnopolitičnimi nameni (Prunč 2007: 60–63). Drugič, besedila visoke književnosti pa so se iz nemščine še naprej prevajala zato, ker je bilo tekmovanje s književnostjo v nemščini najbolj neposredno prav takrat, kadar se je odvijalo na prevajalskem polju. Prevodi so bili namreč dokaz, da ima tudi slovenščina ustvarjalni in izrazni potencial. Razlog za prevajanje visoke književnosti torej ni bil primarno ta, da se tudi enojezičnim slovenskim bralcem omogoči dostop do izbranih besedil, saj so bili zanja zainteresirani krogi tako ali tako dvojezični, temveč predvsem ta, da se s posnemanjem in ustvarjalnim izrabljanjem nemških modelov pospeši razvoj slovenskega jezika in književnosti. Zanimivo je, da so bili nekateri žanri, npr. zgodovinski roman, iz prevajanja izključeni, saj je veljalo za nujnejše, da se spodbudi pisanje zgodovinskih romanov na osnovi dogodkov iz pristno slovenske zgodovine. Kot poudarja Hladnik (1992: 114–116), so bili razlogi za odpor do prevajanja iz nemščine raznoliki – npr. politični, moralni in jezikovni. Politični so bili denimo zato, ker so prevodi iz drugih jezikov na svoj način prispevali k poskusom, da se Slovenci osvobodijo avstro-ogrske nadvlade, moralni zato, ker je bila po mnenju nekaterih kritikov bolj kot nemška (ali tudi francoska) »zdrava« ruska književnost, jezikovni pa zato, ker so skušali zmanjšati vpliv nemščine na slovenščino.

Med literaturami, ki so veljale za najbolj vredne prevajanja v slovenščino, so bile slovanske – nenazadnje iz ideoloških razlogov. V času, ko so se politični programi zavzemali za nacionalno samostojnost, bodisi znotraj Avstro-Ogrske bodisi zunaj nje, je bila misel o kulturni in/ali politični povezanosti z drugimi slovanskimi narodi na vsak način relevantna. Zato se je spodbujalo tudi prevajanje iz slovanskih književnosti, čeprav ne vseh, saj so se besedila v t. i. srbohrvaščini običajno brala v izvirniku. Kar pa zadeva književnosti v drugih jezikih, je veljalo za smiselno, da se prevajajo tako kanonične (francoska, angleška, ameriška in italijanska) kot nekanonične književnosti (npr. skandinavske in baltske). S spremembo zgodovinskopoličnih razmer zaradi razpada Avstro-Ogrske in nastanka slovanske države pa so prevodi iz nemščine postopoma postali manj problematični. V 30. letih so bili Slovenci v Kraljevini Jugoslaviji že trdno vpeti v življenje nove

države, v kateri nemščina ni bila več del vsakdanjega življenja in je večina prebivalstva ni več usvajala avtomatično. Zato so zdaj prevodi iz nemščine postali smiselni, saj so dejansko imeli vlogo funkcionalnih nadomestkov za izvirnike, ki za mnoge niso bili več razumljivi. S spremenjenimi političnimi razmerji moči so se torej tudi književni in jezikovni odnosi artikulirali na nov način, posledice pa so bile za prevajanje vse prej kot nepomembne.

2 Slovenska prevodna ideologizacija treh del italijanske književnosti

Italijanska književnost je imela v slovenski kulturi precej drugačno vlogo kot književnost v nemščini. Kot ena osrednjih evropskih literatur je bila že zaradi svoje kanoničnosti deležna prevodne pozornosti, vendar pa ne v tolikšni meri kot recimo francoska in angleška književnost ali pa, kot že rečeno, književnost v nemškem jeziku. Drugače od književnosti v nemščini prevajanje italijanske književnosti večinoma tudi ni bilo politikum, vsaj ne neposredno, saj italijanska kultura ni bila matična kultura vladajočih. Zato v nasprotju z nemškim jezikom in kulturo italijanski jezik in kultura pri Slovencih nista bila občutena kot grožnja, seveda s pomembnima izjemama, ki ju predstavljata sicer kratko obdobje italijanske zasedbe osrednje Slovenije v letih 1941–1943 in predvsem obdobje italijanske okupacije Primorske (1918–1943). Slednja je trajala več kot dve desetletji, zanjo pa je bila značilna intenzivna raznarodovalna politika. Toda na dolgi rok pri večini slovenske kulturne javnosti italijanizacija ni bila dojeta kot resna nevarnost, zato izbiranja italijanskih književnih del običajno ni spremljala politična in ideološka previdnost, kakršna je bila značilna za odločitve o prevajanju književnih besedil iz nemščine.

To pa še ne pomeni, da v slovenskem prevodnem korpusu ne najdemo besedil italijanske književnosti, ki ne bi bila prevedena predvsem ali tudi zaradi svojih ideoloških značilnosti ali potenciala. V ideološki luči gre interpretirati npr. že dejstvo, da se je v času obstoja k Italiji priključene Ljubljanske pokrajine (1941–1943) precej povečala zastopanost prevodov iz italijanske književnosti, kar lahko opazimo že iz površnega listanja časopisa, kot je bil dnevnik *Jutro*, ali iz nabora sočasnih prevodov italijanskih kvazizgodovinskih del, nastalih na pobudo takratnih italijanskih oblasti (prim. Godeša 2000: 133).¹ Toda prevodna ideologizacija besedil ni omejena le na posebne politične razmere, s kakršnimi imamo opraviti v času vojn ali v okviru nedemokratskih sistemov, temveč jo najdemo v najrazličnejših zgodovinsko-političnih kontekstih, od skrajno totalitarnih do najbolj demokratičnih. Za ilustracijo si bomo ogledali tri reprezentativna dela italijanske književnosti: *Vladarja* Niccolòja Machiavellija, *Srce* Edmonda De Amicisa in *Don Camilla* Giovannina Guareschija. Ta besedila, ki imajo že sama na sebi jasno ideološko noto, so bila v slovenščino prevedena v različnih obdobjih, prvi dve celo več kot enkrat. Pri prevajanju so bila instrumentalizirana, saj je bil njihov ideološki potencial izrabljen v skladu z interesi ciljne kulture ali njenega dela – bodisi z odkritimi subverzivnimi nameni (v prvem prevodu *Vladarja* in v prvem prevodu *Srca*) bodisi ob navidezni ali resnični lojalnosti do vsakokratne oblasti (v ostalih obravnavanih prevodih).

¹ Znano je, da je fašistični režim – podobno kot tudi drugi starejši, mlajši in sočasni totalitarni režimi – pazljivo in ob vselej nabrušenih cenzorskih škarjah bedel nad tiskom v celoti in da je skrb, posvečena prevodom, in to tako v smislu spodbujanja določenih besedil kot v smislu prepovedovanja drugih, le del pozornosti, namenjene javni zapisani besedi nasploh (prim. Bajc 2010, Godeša 2010).

V vseh primerih je opazno prilagajanje izhodiščnega besedilnega sveta ciljnim okoliščinam z namenom ideološke instrumentalizacije teksta.²

2.1 Machiavellijev *Vladar* kot priročnik za politično akcijo

Najbolj znan Machiavellijev tekst *Vladar* (Il principe, 1513) je doslej v slovenščini doživel tri izdaje (potem ko ga je leta 1878 Fran Šuklje v *Zvonu* obširno parafraziral oz. komentiral): prvo leta 1920, ko ga je pod psevdonimom Abditus prevedel Albin Prepeluh, politik socialnodemokratske usmeritve, drugo leta 1966, ki je delo romanista in prevajalca Nika Koširja, in tretjo leta 1990, ki je prav tako Koširjevo delo in predstavlja novejšo različico druge.³ Razlike med Koširjevima verzijama so minimalne in zadevajo zlasti slogovne vidike, kot takšne pa so za našo problematiko nepomembne.

Prevajalca sta besedilo prevedla v razdalji šestinštirideset oz. sedemdeset let, dela pa sta se lotila iz zelo različnih nagibov, s čimer je pogojena tudi domnevna različnost vlog njunih prevodov. Slednjo omogoča že samo izhodiščno besedilo, in sicer v tem smislu: Machiavellijevega *Vladarja* ima današnji bralec lahko za razpravo, ki z določene kulturne in zgodovinske perspektive analizira objektivno politično in vojaško realnost in zato predstavlja predvsem svojevrsten dokument časa oz. vir za zgodovinske in politološke raziskave. Obenem pa nas delo s svojimi jezikovno-slogovnimi značilnostmi lahko nagovarja kot književno besedilo. Možnost dvojnega branja *Vladarja* se prepričljivo odraža v prevodih Prepeluha in Koširja. Prvi je poudaril predvsem uporabnostno plat dela, drugi pa se je precej posvetil tudi jeziku in slogu. V skladu s funkcijsko divergentnostjo obeh prevodov je mogoče sklepati, da sta namenjena različnima občinstvoma: Prepeluhove bralce naj bi zanimalo predvsem politično-ideološko sporočilo besedila, Koširjeve pa tudi literarna vrednost. Pomudimo se nekoliko ob Prepeluhovem ideološko instrumentaliziranem prevodu.

Slovenskemu bralcu je Albin Prepeluh želel posredovati *Vladarja* kot močno aktualen spis. Izšel je po prvi svetovni vojni, toda prevajalec se je z besedilom ukvarjal že med njo. Na koncu »Informativnega uvoda« poudari modernost Machiavellijeve misli in vzporednice med Italijo v Machiavellijevem času in realnostjo njegovih slovenskih sodobnikov:

Kaj hočemo z Machiavellijem in njegovimi nauki mi Slovenci? [...] Ko je Machiavelli ustvarjal »Vladarja« je bila njegova domovina razkosana, ponižana, razbita, oplenjena. Tudi naša domovina je danes v podobnem stanju [...] (Machiavelli 1920: 16).

Podčrta še instrumentalnost *Vladarja* kot besedila, iz katerega naj bi se sodobni bralci marsičesa naučili, da bi nato s pomočjo spoznanj starejših končno prišli do zmage, ki pa ostane nedoločna:

Od davnih prednikov se uči živeti rod, zakaj njih boji in nazori, njih zgodovina in kultura spletajo venec za bodočo zmago. Vsled tega rabimo dela in znanje naših starih prednikov, ki so naše sedanje trpljenje že enkrat preboleli, naše sodobne zmage že enkrat užili. (Prav tam: 17.)

2 V nasprotju s trditvami nekaterih prevodoslovcev, predvsem Lawrencea Venutija, je kombinacija podomačevanja in subverzivnosti povsem realna in celo pogosta. Po Venutijevem mnenju je subverzivnost namreč tipična za potujitvene prevode (prim. Venuti 1998: 9 in sl.).

3 Za obširnejšo obravnavo slovenskih prevodov *Vladarja* gl. Ožbot 2006.

Prepeluh kot politik usmerja prevajalsko pozornost v to, da bi bilo ciljno besedilo bralcem čim dostopnejše in jasnejše. Da nanj gleda v luči njegove politične aktualnosti, lahko ugotovimo že iz uvodnih vrstic, ki stojijo takoj za naslovnico in v katerih zapiše, da se je v »letih svetovne vojne in revolucionarnega razmaha« pogosto zatekal k Machiavelliju in s pomočjo njegovega dela zmoget priti do odgovorov na zastavljena vprašanja. V izhodišču prevajalskega delovanja je torej Prepeluhova osebna naklonjenost do italijanskega misleca in njegov interes, da slednjega v politično vzvalovanih časih približa tudi slovenskemu bralcu, ki ga zanimajo aktualna politična in družbena vprašanja. V odnosu do izvirnika je prevod razmeroma svoboden, na več mestih kaže tudi težnjo po kondenzaciji. V primerjavi s Koširjevim je mnogo manj dodelan, prevajalec pa skuša posredovati predvsem jedro *Vladarjevega* sporočila, medtem ko so mu estetskoizrazni vidiki drugotnega pomena.

2.2 De Amicisovo Srce in prilagodljivost izhodiščnega besedila

Poudarjanje aktualnosti v še neprimerno večji meri kot pri *Vladarju* najdemo v slovenskih prevodih besedila *Srce* (*Il cuore*, 1886) Edmonda De Amicisa, publicista in pisatelja meščansko-socialistične usmeritve. Gre za delo mladinske književnosti, nastalo v občutljivem času po združitvi Italije, ko je bila izgradnja skupne nacionalne zavesti ena prednostnih nalog mlade države. *Srce* ima močne vzgojne težnje, pri čemer poleg vzgajanja k človečnosti nasploh izstopa vzgajanje k domoljubju, npr. poveličevanje brezpogojne ljubezni do domovine in pripravljenosti na popolno žrtvovanje zanjo pa tudi afirmativen odnos do vojske.

V slovenščini je *Srce* izšlo v treh prevodih. Prva dva, iz leta 1891 in leta 1929, sta izpod peresa učiteljice Janje Miklavčič, tretjega pa je napravila Mara Kodrič in je bil prvič objavljen leta 1952 ter pozneje večkrat ponatisnjen, nazadnje leta 1993 z drobnimi jezikovnimi spremembami.⁴ Kot je za otroško in mladinsko književnost nasploh pogosto značilno, so v vseh treh prevodih opazni pomembni podomačitveni posegi, katerih namen je ublažiti zasidranost besedilnega sveta v izhodiščno kulturo z vsemi njenimi specifičnostmi in ga karseda približati mladim ciljnim bralcem. Težnja k podomačevanju je še posebej izrazita v prvih dveh različicah, saj prevajalka besedilni svet sistematično prilagaja okoliščinam ciljne kulture, medtem ko Kodričeva zgolj reducira tiste kulturnospecifične navezave, ki bi bile za slovenskega bralca nerazumljive. Radikalnejša Miklavčičeva pa ohranja minimalno število referenc na izhodiščno italijansko okolje in jih raje zamenja z domačimi, kar je razvidno že iz poimenovanja nastopajočih (glavni junak Enrico je v njenem prevodu Janko, njegov prijatelj Garrone je Gruden, sošolec Coretti Markič itn.) in iz umestitve dogajanja v posameznih zgodbah v ciljno okolje.

Poleg tovrstnih sprememb, ki za objavo prevoda niso bile nujne, najdemo predvsem v prvem prevodu tudi modifikacije drugačne narave, ki bi jih lahko imeli za posledico prevajalkine samocenzure. De Amicisovo besedilo je namreč naravnano izrecno proitalijansko in protiavtstrijsko, kot takšno pa znotraj meja Avstro-Ogrske ne bi moglo iziti. Prevajalka je antiavstrijskost besedila dejansko odpravila, zanimivo pa je, da nacionalističnih poant, ki jih je v izvirniku veliko, ni zaobrnila toliko v smer avstrofilstva, pač pa predvsem jugoslovanstva. Tako je slovenski mladini ponudila

⁴ Za analizo treh prevodov gl. Ožbot 2005.

besedilo, katerega privrženost Avstro-Ogrski je bila zgolj ornamentalna, saj je bilo zaradi idealizacije jugoslovanstva v odnosu do avstro-ogrskega cesarstva na vsak način subverzivno.

V povojni drugi verziji (1929) potreba po vsaj navidezni lojalnosti Avstriji odpade, v ospredje pa stopi domovinska vzgoja, kot je nakazano že v predgovoru:

Pisatelj te knjige, Italijan Edmondo de Amicis, je ob uedinjenju svoje domovine vzkliknil: »Italija je ustvarjena, treba je storiti tudi Italijane!« Jaz se spominjam svoje domovine: »Jugoslavija je ustvarjena, treba je storiti tudi Jugoslovane! [...]« Zgleduj se, slovenska mladina, da storiš srečno svojo domovino in svoje potomce! (De Amicis 1929: 3.)

Morda je presenetljivo, da je pri tem slovenski nacionalni identiteti pripisan razmeroma majhen pomen, saj ima osrednjo vlogo jugoslovanskost. Kot zgled prevajalkinega ravnanja lahko omenimo zgodbo o grofu Cavourju, enem glavnih akterjev združevanja Italije; v prvem slovenskem prevodu se namesto Cavourja pojavi avstrijski vojskovodja grof Radecki, v drugem pa vojvoda Živojin Mišić, borec proti Turkom in junak več bitk. Razen osnovnega strukturiranja besedila in približnega poteka vsebine so si De Amicisovo besedilo in besedili, vključena v prva slovenska prevoda, povsem različna, kar pomeni, da je prevajalka zgodbi napisala na novo.

Slovenski prevodi *Srca* so povedni produkti zgodovinskopolitičnih kontekstov, v katerih so nastali. Kot rečeno, najstarejši prevod v primerjavi z izvirnikom ne vsebuje protiavtstrijskih elementov, a obenem je v njem podčrtana jugoslovanska ideja, ki je še močnejše izražena v drugem prevodu, objavljenem že v novi državi. V primerjavi s tema besediloma je različica Mare Kodrič, ki je izšla v socialistični Jugoslaviji, v odnosu do izvirnika manj manipulativna; večinoma ohranja izvorno časovno-prostorsko umeščenost, opaznih pa je nekaj ideoloških prikrojitev (ali morda samocenzurnih posegov), ki odražajo sočasno slovensko stvarnost.

2.3 *Don Camillo* – blažilo v času hladne vojne

Od prejšnjih nekoliko drugačen zgled ideološke instrumentalizacije ponuja slovenska različica popularnega humorističnega besedila Giovannina Guareschija *Don Camillo in Peppone: mali svet* (Mondo piccolo – Don Camillo, 1948), ki je izšla leta 1965, pozneje pa še večkrat pod okrajšanim naslovom *Don Camillo*. Avtor prevoda je France Sirk, celjski srednješolski profesor. V delu so predstavljene dogodivščine župnika Don Camilla, ki na padskem podeželju skrbi za občestvo vernikov in se nenehno sooča s komunističnim županom Pepponejem in njegovimi privrženci. Delo, ki predstavlja prvo v seriji knjig o Don Camillu, je bilo pri italijanskih bralcih deležno izjemnega sprejema, kmalu po izidu je bilo prevedeno v številne jezike in postalo svetovna uspešnica, ki je doživela tudi filmske, televizijske in radijske predelave. V času hladne vojne in spremljajočih pojavov, kot sta bila strah pred komunizmom na zahodu in ujetost v nove, religiji nenaklonjene režime na vzhodu, je Don Camillo malemu človeku na zabaven način prikazoval model zbliževanja in sobivanja vere in socializma, ki je bil kljub karikiranosti dovolj vpet v okvire konkretne zgodovinske in družbene realnosti, da ni nujno izzvenel v čisto utopičnost.

Kar zadeva prilagajanje ciljnim okoliščinam, je zanimivo, da ga je v slovenskem prevodu razmeroma malo, sploh v primerjavi s prej obravnavanima besediloma, medtem ko je denimo angleški prevod poln podomačitvenih elementov, vključno s stereotipizacijo izhodiščne kulture (prim. Venuti

1998: 142–). Iz slovenske verzije pa velja omeniti vsaj naslednji prilagoditvi: prvič, v odlomku, kjer se pojavi – čeprav humorna in morda tudi samoironična – nacionalistična aluzija na vlogo Trsta kot branika vzhodne meje, ki jo ima mesto v italijanskem imaginariju, je v slovenskem prevodu omemba mesta črtana; podobno pa so na nekem drugem mestu *fojbe* prevedene z nevtralnijšim izrazom »koncentracijska taborišča«. Drugič, konteksti, v katerih se pojavlja leksem *partito* (»stranka«) kot političnointeresna skupina večstrankarskega sistema, je leksem preveden kot »partija« in s tem predstavljen v enopartijsko okolje, kakršno je bilo domače tudi slovenskemu bralcu v času objave prevoda. Tako se npr. naslovna poved z velelnim sporočilom v izvirniku glasi: »Se volete salvare la vostra animaccia nera, dovreste iscrivervi **al nostro partito**« (podčrtala M. O.). To pomeni, da ne gre za vabilo v eno in edino »partijo«, temveč v »našo stranko«, ki je le ena izmed strank, čeprav po mnenju Pepponeja, ki se z gornjimi besedami obrača na Don Camilla, seveda tista »prava«.

3 Zaključek

Kot smo videli iz treh obravnavanih besedil italijanske književnosti in njihovih prevodov, so slednji lahko pomembni nosilci ideoloških sporočil, ki so pogosto v večji ali manjši meri prilagojena ciljnim okoliščinam. Glede na to je razumljivo, da so prevedena besedila tudi potencialen vzvod za ideološko manipulacijo, v skladu z interesi različnih skupin ciljne kulture in različnih akterjev, soudeleženi v procesu prevajanja, od samega prevajalca do založnika, naročnika prevoda in drugih. V zgodovini slovenskega prevajanja najdemo številne, pogosto tudi kompleksne primere ideološke izrabe izhodiščnih besedil. Ko jih bomo dovolj raziskali, bomo zakonitosti prevajanja in njegovo kulturnozgodovinsko vlogo v marsičem razumeli v novi luči.

Viri

- DE AMICIS, Edmondo, 1984: *Cuore*. Milano: Mondadori.
 DE AMICIS, Edmondo, 1891: *Srce*. Prevedla Janja Miklavčič. Ljubljana: Janez Giontini.
 DE AMICIS, Edmondo, 21929: *Srce*. Prevedla Janja Miklavčič. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
 DE AMICIS, Edmondo, 1993: *Srce*. Prevedla Mara Kodrič. Ljubljana: Mihelač. [Ljubljana: Mladinska knjiga, 1952.]
 GUARESCHI, Giovannino, 21980 [1948]: *Mondo piccolo – Don Camillo*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
 GUARESCHI, Giovannino, 1965: *Don Camillo in Peppone: mali svet*. Prevedel France Sirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
 GUARESCHI, Giovannino, 1974: *Don Camillo*. Prevedel France Sirk. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 MACHIAVELLI, Niccolò, 51983: *Il Principe*. Milano: Feltrinelli.
 MACHIAVELLI, Niccolò, 1920: *Vladar*. Prevedel Abditus. Ljubljana: Zvezna tiskarna.
 MACHIAVELLI, Niccolò, 1966: *Vladar*. Prevedel Niko Košir. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 MACHIAVELLI, Niccolò, 1990: *Vladar*. Isti: *Politika in morala*. Prevedel Niko Košir. Ljubljana: Slovenska matica. 5–95.

Literatura

- BAJC, Gorazd, 2010: Značilnosti fašističnih cenzurnih posegov med obema vojnoma. Mateja Režek (ur.): *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija. 113–128.
 GODEŠA, Bojan, 2010: Italijanska cenzura v Ljubljanski pokrajini (1941–1943). Mateja Režek (ur.): *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija. 129–140.
 HLADNIK, Miran, 1992: Vloga prevoda v slovensko-nemški literarni tekmi. Miran Hladnik, Darinka Počaj – Rus (ur.): 28. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino. 109–119.
 OŽBOT, Martina, 2005: Za domovino ... naprej! De Amicisovo *Srce* in njegovi slovenski prevodi. Tone Smolej (ur.): *Prevajanje baročnih in klasicističnih besedil: 30. prevajalski zbornik*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 242–259.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- OŽBOT, Martina, 2006: *Prevajalske strategije in vprašanje koherence v slovenskih prevodih Machiavellijevega Vladarja*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- PRUNČ, Erich, 2007: Interdisciplinarnost in raziskovalna povezanost. Karmen Teržan Kopecky (ur.): *Slovenski prevodi nemških besedil v obdobju avstro-ogrske monarhije – znanstvene refleksije*. Maribor: Filozofska fakulteta. 53–71.
- VENUTI, Lawrence, 1998: *Scandals of Translation*. London, New York: Routledge.

Irena Samide

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'25=112.2=163.6:316.7

P(l)asti in slasti prevajanja iz nemščine v slovenščino

Na tečaju prevajanja iz nemščine v slovenščino bo v ospredju spoznavanje z osnovnimi prevajalskimi strategijami in postopki ter ozaveščanje prevajanja kot večplastnega in kompleksnega procesa. Izbrana besedila se navezujejo na osrednjo temo seminarja in ob tem razstirajo problematiko tujega, ženskosti in promocijsko-oglaševalskega sveta. Posebna pozornost je namenjena jezikovnim, (med)kulturnim, slogovnim, intertekstualnim in estetskim specifikam prevajanja iz nemščine v slovenščino.

prevajanje iz nemščine, medkulturnost, prevajalske strategije

The German-Slovenian translation course will focus on familiarization with basic translation strategies and processes and on raising awareness of translation as a multilayered and complex process. Selected texts are connected to the central topic of the workshop and will reveal the issues of foreignness, femininity, and promotion/advertising. Special attention will be dedicated to the linguistic, (inter)cultural, stylistic, intertextual, and aesthetic specifics of German-Slovenian translation.

translation from German, interculturalism, translation strategies

1 Uvod

Naslov članka je, priznam, nekoliko zavajajoč. Če bi res hoteli predstaviti vse raznolike plasti prevajanja, opozoriti na vse pasti, ki prežijo na prevajalce iz nemščine v slovenščino in hkrati pričarati vse slasti, ki spremljajo to grenko-sladko početje, bi za to potrebovali precej več kot nekaj strani popisanega papirja in teden dni prevajalskega tečaja. Zato razumem pričujoče pisanje predvsem kot spremljajočo refleksijo in obenem prijazno povabilo.

Ko prevajamo, prenašamo pojme, pomene, konotacije in miselne svetove med vsaj dvema različnima kulturama, za kar potrebujemo dobro razvite besedilne in medkulturne kompetence, izvrstno poznavanje izhodiščnega in ciljnega jezika ter izostren občutek za jezik in strukturiranje besedil. Poleg jezikovnega znanja so prav tako pomembni tudi zunajjezikovni dejavniki, tehnike dela, metode in prevajalske strategije, pri čemer ne smemo pozabiti na spretnost uporabe elektronskih pripomočkov, različnih splošnih in specifičnih slovarjev, glosarjev, podatkovnih baz, korpusov itn. – vsega tistega, kar je danes nepogrešljiv del prevajalskega vsakdana. Obvladanje vseh teh elementov sestavlja t. i. prevajalsko kompetenco, ki jo krepimo z vsakim narejenim prevodom, z vsakim prevajalskim kilometrom.

Na splošno lahko torej rečemo, da gre pri prevajanju za precej več kot za dobro poznavanje obeh jezikov in sposobnost uporabe slovničnih pravil. Prevajanje kot kompleksen proces zahteva od prevajalca med drugim široko splošno razgledanost, zbranost, natančnost, radovednost, prefinjen občutek za jezik, pa tudi kritično držo, logično razmišljanje in zdrav razum.

Ko govorimo o kakovostnem prevajanju, imamo pravzaprav vedno v mislih prevajanje kot simbiozo treh kategorij, jezika, besedila in kulture (prim. Hennecke 2009: 271). Prav prevajanje

zadnjega, problem kulturnega transferja, je eno od osnovnih vprašanj translatologije, ki se vse od 80. let 20. stoletja pospešeno posveča vprašanju, kako se kultura manifestira v besedilih in kako lahko te manifestacije rekonstruiramo na različnih ravneh besedila (prim. Reiss, Vermeer 1984; Koller 1997). Razumevanje besedila bi zato lahko označili tudi kot dekodiranje kulture, zato potrebujemo poleg jezikovnega znanja tudi dovolj kulturnospecifičnega in zunajjezikovnega znanja.

2 Način dela

Na prevajalskem tečaju se bomo seznanili z osnovnimi načeli prevajalskega dela in se pri tem osredinili na nekaj pomembnejših vidikov. Bolj kot končni cilj nas bo zanimala pot do tja oziroma ozaveščanje procesa prevajanja.

Tako bomo med drugim spoznali sredstva za analizo izhodiščnega besedila ter ozavestili nekaj možnih virov napak. Spoznali bomo postopke, ki jih lahko uporabljamo za identificiranje jezikovnih, družbenih in kulturnih razlik med izhodiščnim besedilom in prevodom ter se urili v tehnikah iskanja, raziskovanja in preverjanja. Ob tem bomo posebno pozornost posvetili specifičnosti prevajanja iz nemščine v slovenščino, med drugim razlikam v glagolskem vidu in glagolskem načinu, podobnostim in razlikam pri uporabi časov, modalnih glagolih, nominalnem in verbalnem stilu, poimenovanjih, konvencijah itn.

Izhodiščno besedilo bomo najprej pregledali z vsebinskega in jezikovno-besedilnega vidika. Ob upoštevanju posebnosti prevajanja v materni jezik (prim. Kocijančič Pokorn 2000) bomo več pozornosti namenili ciljnemu jeziku, pri čemer bomo takoj identificirali probleme, ki bi lahko bili relevantni pri kasnejšem prevajanju. Pri raziskovanju in zbiranju informacij o kulturnih ter jezikovnih specifikah slovenščine si bomo pomagali z različnimi pripomočki ter si tako ustvarili čim boljše osnovo za naslednjo fazo, za sam prenos besedila v ciljni jezik. V zadnji fazi, fazi revizije, bomo prevod sistematično pregledali in ga po potrebi revidirali, pri čemer bomo upoštevali tako jezikovne specifičnosti in leksikalne pasti kot različne konvencije in kulturološke posebnosti. Prav ta faza, ki ji bomo na delavnici posvetili največ časa, je najbolj produktivna in najbolj konstruktivna, saj nam nudi obilico možnosti za refleksijo in ozaveščanje prevajalskega procesa ter ponuja vpogled v jezikovno, kulturno in literarno zakladnico slovenskega jezika.

Naše delo bo naravnano izrazito praktično, poudarek bo na preigravanju različnih možnosti in na skupinskem delu. Prav v sinergiji se namreč vedno poraja kopica idej, asociacij in predlogov za prevajanje pomenskih pasti, jezikovnih domislic in slogovnih bravur.

3 Izbor besedil in vsebinska izhodišča

Na tečaju se bomo posvečali različnim tipom besedil. Odvisno od želja skupine bomo izbirali med stvarnimi in literarnimi besedili, novinarskimi članki ter promocijskimi besedili. Glede na vrsto besedila se bomo posvečali raznolikim jezikovnim in kulturnospecifičnim značilnostim posameznega tipa in se spoprijemali z vprašanji, kako prevajati metafore, frazeologizme, imena, parafraze, regionalizme ali slogane, pa tudi s tem, kako prepoznati in prenesti medbesedilne ter medkulturne asociacije in povezave.

Vsebinsko se besedila navezujejo na osrednjo temo letošnjega seminarja: ideologije v jeziku, literaturi in kulturi. Dotaknili se bomo naslednjih področij:

3.1 Doma na tujem

Kako se v jeziku, z jezikom in zunaj njega izraža odnos do drugega, do tujega, do (ne)znanega, se kaže po eni strani v besedilih tujih avtorjev, ki so si za svojo drugo (ali tudi prvo) domovino izbrali (v našem primeru) Nemčijo, ter po drugi strani v besedilih, ki s te ali one perspektive opisujejo prišleke, migrante, *gastarbajterje*, priseljence ali kakorkoli že imenujemo vse tiste, ki so k *nam* prišli od nekod *drugod*. »To so zmeraj tisti drugi, drugi, oni, nikdar mi,« pravi Markus Köhle, angažirani avstrijski avtor slam ali rap poezije, ki jo bomo v zametkih spoznali tudi na prevajalskem tečaju.

Prevetrili bomo obe perspektivi. Najprej z novinarskim člankom, ki govori o problematiki priseljencev, ter nato s kratkim literarnim besedilom, ki ga lahko uvrstimo v t. i. multikulturno književnost, ki jo v nemščini pišejo avtorji nenemškega porekla¹ in prinašajo v nemško literaturo veliko svežine in (dobrodošlo) perspektivo tujega, saj razbijajo evropocentričnost in potujejo naš udomačeni pogled na svet – in na jezik.

Tujost besedila večinoma doživljamo prek elementov, ki so nejasni, vprašljivi, nenavadni. Če hočemo to drugo kulturo razumeti v vseh njenih dimenzijah, potrebujemo medkulturno kompetenco, kar z drugimi besedami pomeni, da moramo poznati »kulturnospecifične pomenske elemente besedišča, posebnosti oblikovanja besedil in tipografije določenih zvrsti, [...] navade jezikovne interakcije« itn. Ob tem moramo imeti »tako sociokulturno ozadje, ki ga lahko uporabljamo tako za interpretacijo besedil kot za neopazno gibanje po obeh kulturah« (Fleischmann 1999: 63).

3.2 Pozabljena polovica²

Še nedolgo tega prevladujoči patriarhalni red ni bil le vprašanje ideologije in vrednot, temveč tudi specifičnega in realnega marginaliziranja žensk. Njihova vtikanost v materialnost eksistence, omejene na družinski krog in prostor zasebnosti, se, kot je bilo že večkrat prikazano, kaže (tudi) v jeziku, slovnici in leksiki ter v (še vedno) veljavnih družbenih vzorcih in pogledih. Glede na marsikdaj značilno vlogo ženske v slovarskih opisih (prim. Gorjanc 2004), obstoječe spolne stereotipe (prim. Zupan Sosič 2007) ter marsikatero zagato, ki nastaja pri poskusu prevrednotenja vrednot (tudi jezikovnih!), je toliko bolj pomembno, da ozavestimo tovrstni jezikovni in kulturološki diskurz ter hkrati osvetlimo precejšnje razlike med nemškim in slovenskim prostorom – tudi z vidika politično korektnega (ali feminističnega – prim. Kocijančič Pokorn 2002) prevajanja.

3.3 Ta čudoviti svet oglasov

Malokje se v tako strnjeni obliki kaže toliko globoko ukoreninjenih družbenih vzorcev in njihovih transformacij kot prav v promocijskih besedilih in oglaševanju. Ideologije, vpete v govorico oglasnih sporočil, se dotikajo spolnih, političnih, kulturnih, vzgojnih, jezikovnih in estetskih perspektiv, ki jih

-
- 1 Brez teh avtorjev, med katerimi sodijo na primer Terézia Mora, Ilija Trojanow, Feridun Zaimoğlu, Rafik Schami, Emine Sevgi Özdamar, Michael Stavaric, Vladimir Vertlib, Dimitre Dinev in mnogi drugi, si današnje nemške literature sploh ne moremo več zamišljati. Prav posebno pozornost in odmevnost doživlja v zadnjem času tudi koroška Slovenka Maja Haderlap. Njen večkrat nagrajeni roman *Engel des Vergessens* (Angel pozabe) bo v kratkem izšel v slovenskem prevodu pri založbi Litera.
 - 2 S tem naslovom so snovalke in snovalci izjemne knjige o ženskah, ki so zaznamovale slovensko družbo, umetnost in znanost 19. in 20. stoletja, opozorili na družbeni in zgodovinski položaj žensk v preteklosti. V knjigi je zbranih 129 biografij z najrazličnejših področij družbenega življenja (prim. Šelih 2007).

dodatno intenzivira še vizualna ter avdio-vizualna sporočilnost. Prav pri prevajanju tovrstnih sporočil se, v navezavi na funkcionalno razumevanje prevajanja (prim. Reiss, Vermeer 1984; Nord 1988 idr.), še posebej močno izraža ustvarjalni vidik prevajanja (prim. Kußmaul 2000) z vsemi jezikovnimi in kulturnimi prilagajanji ter transformacijami.

4 Pot je cilj

»Če je zvest, ni lep, če je lep, ni zvest,« se glasi znani rek o večni prevajalski dilemi. Resnično pri prevajanju velikokrat lebdimo v vmesnem polju med zvestobo izvirniku in svobodo prevajanja, hkrati pa dober prevod, kot je to poetično ubesedil Štefan Vevar, vedno temelji na posrečenem spletu apoliničnega in dionizičnega principa (Vear 2007), apoliničnega kot poosebljenje harmonije, lepote, reda ter dionizičnega kot personifikacije kaosa, subverzivne kršitve pravil, hedonizma, poosebljenja čutnosti. Tako je po njegovem »dionizično mol sredi dura, [...], je disakord sredi akordov, je iracionalno v racionalnem, je igrivo v serioznem, je iztirjeno v utirjenem« (Vear 2007: 98).

Tako tudi na tečaju zagotovo ne bomo iskali ene in edine ultimativne (prevodne) resnice, temveč bomo urili intuicijo, ozaveščali razlike med jezikoma, iskali poti in marsikdaj tudi stranpoti za prenašanje večpomenskosti in večplastnosti ter navsezadnje dali prosta krila domišljiji in se prepustili vsem slastem in strastem prevodnih užitkov. In četudi s prevodom kdaj ne bomo povsem zadovoljni, se bomo lahko potolažili z mislijo modrega Goetheja (1833: 264): »[...] kajti karkoli že lahko rečemo o nezadostnosti prevajanja, pa prevajanje je in vedno bo eno najpomembnejših in najvrednejših dejanj v naši družbi.«

Viri in literatura

- FLEISCHMANN, Eberhard, 1999: »Die Translation aus der Sicht der Kultur. Kulturelle Modelle der Translation.« Albert Gil et al. (ur.): *Modelle der Translation: Grundlagen der Methodik, Bewertung, Computermodellierung*. Frankfurt am Main: Lang. 59–78.
- GOETHE, Johann Wolfgang von, 1833: German Romance. Vol. IV. Edinburgh 1827. Johann Wolfgang von Goethe: *Goethes Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand. Band 46*. Stuttgart und Tübingen: Cotta'sche Buchhandlung. 262–264.
- GORJANC, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 153–161.
- HENNECKE, Angelika, 2009: Text im Kontext: Kulturelle Spezifika in Presstexten als Übersetzungsproblem. Klaus-Dieter Bauman (ur.): *Translatologie aus integrativer Sicht. Übersetzungswissenschaftliche Analysen zwischen System und Globalität*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 271–304.
- KOCIJANČIČ POKORN, Nike, 2000: The pros and cons of translating into a non-mother tongue: Theoretical bias and practical results. Meta Grosman, Mira Kadric, Irena Kovačič, Mary Snell-Hornby (ur.): *Translation into Non-Mother Tongues – In Professional Practice and Training*. Tübingen: Stauffenburg. 71–80.
- KOCIJANČIČ POKORN, Nike, 2002: Feministično prevajanje – Ozaveščanje družbe. *Literatura*. 14/131–132. 71–78.
- KOLLER, Werner, 1997: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg, Wiesbaden: Quelle und Meyer.
- KUSSMAUL, Paul, 2000: *Kreatives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- NORD, Christiane, 1988: *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer Übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos.
- REISS, Katharina, VERMEER, Hans J., 1984: *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- ŠELIH, Alenka idr., 2007: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Tuma.
- VEVAR, Štefan, 2007: Med Apolonom in Dionizom. Od prevodnega lunaparka do umetniške prevodne arhitekture. *Hieronymus*. 1/1–2. 89–99.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2007: Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 43. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 181–193.

Jurij Verč

Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, Ljubljana

UDK 821.163.6–2.09Tavčar J.:316.75(450.361)«18/19»

Dileme in horizont »drugega« v dramatiki Josipa Tavčarja

Prispevek želi predstaviti ideologijo kot nekaj vselej prisotnega v jeziku in kulturi. Ideologijo kot sistem pravil, prepričanj in ne nazadnje predsodkov lahko razumemo kot nujni segment, spreminjajočo se platformo vsakršne kulture, ki je v svoji dinamičnosti podvržena transformacijam. Prispevek bo poskušal predstaviti pomen in vlogo ideologije na primeru tržaške dramatike. Iz neobjavljenih dramskih tekstov dramatika Josipa Tavčarja bomo na monologu *Dileme* predstavili avtorjevo refleksijo tržaške ideološke izkušnje.

Josip Tavčar, ideologija, dramatika, horizont razumevanja, Trst

This article presents ideology as something that is always present in language and culture. Ideology as a system of rules, convictions, and, not least of all, prejudices, can be understood as a necessary segment, as a changing platform of any culture, the dynamic nature of which is subject to transformations. This article presents the meaning and role of ideology in the case of playwriting in Trieste. Unpublished plays by the playwright Josip Tavčar are used to present the author's reflections on the ideological experience in Trieste in the monologue *Dileme* (Dilemmas).

Josip Tavčar, ideology, plays, horizon of understanding, Trieste

Ideologija je nekaj vselej prisotnega v jeziku in kulturi kot sistem pravil, prepričanj in ne nazadnje predsodkov. Gre za nujni segment oziroma za spreminjajočo se platformo vsakršne kulture, ki je v svoji dinamičnosti podvržena spremembam. Prispevek bo poskušal predstaviti pomen ideologije na primeru dramskih tekstov dramatika Josipa Tavčarja, posebej na besedilu *Dileme*, v katerem je avtorjeva refleksija o tržaški ideološki izkušnji zelo zaznavna.

Ideologijo večinoma obravnavamo v ožjem, političnem smislu, ki ima običajno negativno konotacijo, medtem ko jo lahko razumemo vrednostno nevtrarno, kot sistem prepričanj in predsodkov, prek katerih pripadnik določene kulture razume svet oziroma si ga prevaja v lastni jezik. To pomeni, da sta ideološko obarvana jezik in kultura odraz našega doživetja okolja ter posameznika v njem, torej skupaj šele sestavljata okno, preko katerega gledamo in se razumemo, ter narekujejo oblikujeta horizont našega (vsakdanjega) razumevanja.

Horizont posameznikovega razumevanja je sprva posameznikovo (eksistencialno) doživljanje sebe v svetu in sveta okoli sebe ter posledično umeščanje sebe v določeno epoko in okolje, kultura pa njegova kolektivna preobleka, predvsem pa njegovo izhodišče za nadaljnja razumevanja. V tem oziru razumevanja ne smemo jemati za kazatelja večje ali manjše »resnice« o svetu, temveč kot manifestacijo avtentičnosti bivanja človeka samega.¹

¹ Pojem avtentičnosti se navezuje na relacijsko teorijo resnice, ki vprašanja resnice ne razume kot vrednostnega iskanja končnega ujemanja naših trditev in spoznanj s predmetom opazovanja, saj je rezultat le-tega vedno zgodovinsko in kulturno omejen. Poudarek se prenese na resničnost odnosa našega razumevanja do sveta/predmeta ter sebe

Kaj pravzaprav pomeni, če horizont (samo)razumevanja ni več avtentičen in ne odslikava realnega doživljanja, temveč razumevanje nekoga drugega, zunanjega temu doživljanju? Kako lahko nek opis odraža posameznikov proces samoosmišljanja, če ne upošteva vseh komponent prostora?

Ideološki elementi kot predsodki nakazujejo stalno težnjo kulture k enoznačnosti in zato vse diskurze, ki v istem jeziku upovedujejo drugačno stvarnost, sprejemajo kot »drugost«. Uveljavljena kulturna paradigma lahko do določene mere vgrajuje to drugost v lastno strukturo kot dodatek, ki na končno podobo kulture ne vpliva ali pa jo zgolj potrjuje, ali pa jo zavrne, pusti izviseti kot posebnost (v primeru tržaških Slovencev se tako omenja slovenskost in zavednost ter mediteranskost kot posebnost) in pri tem opušča vse tiste elemente, ki pomenijo avtentično doživljanje sebe in okolja. Vendar šele v primeru, ko se trenutna ideološka platforma fiksira, torej zadržuje kulturo v statični poziciji, lahko upravičeno govorimo o ideologiji v ožjem, slabšalnem in pretežno političnem pomenu. O enoznačnosti v kulturi potem ne govorimo več kot o težnji, temveč nanjo gledamo kot na (edino veljavno) danost in resničnost.

Problem lahko še najbolj prikažemo, če vzamemo v presek okolje, kjer je prisotnost »drugega« notranja in kjer je sam konglomerat kulture nujno vsakokratni in začasni rezultat nenehnih trkov in trenj. Kjer je drugi prisoten ne le kot dodatek ali posebnost, temveč kot eden izmed konstitutivnih diskurzov, se odvija prepletanje, ki preko trkov in trenj konstituira nove jezike, nova razumevanja, ki pa so zato lahko le delno skladna z osrednjim – dominantnim in enoznačnim razumevanjem.

Primer tržaške stvarnosti odpira to problematiko, kolikor je ni mogoče zaradi svoje večznačnosti (večnacionalnosti) ukalupiti v enoznačno (nacionalno) razumevanje, ne da bi pri tem izgubili del njene celovite samobitnosti. V nadaljevanju bomo poskusili predstaviti problem prehajanja od večznačnosti k enoznačnosti na primeru dramatike Josipa Tavčarja.

Josip Tavčar (Dutovlje 1920–Trst 1989) je bil profesor na slovenskih višjih srednjih šolah v Kopru in Trstu. Izhajal je iz svoje izkušnje, ki je tržaška, kar pomeni, da je bil Slovenec, ki je slovenščino lahko uporabljal doma. Že v zgodnjih letih je pri sebi razčistil vprašanje narodne pripadnosti in identitete, saj je dojemal tržaško stvarnost kot zlitje različnih narodnih identitet. Začel je pisati in objavljati v italijanščini, zaključil študij germanistike ter se med vojno priključil anglo-ameriški vojski, v kateri je spoznal pasti potrošniške miselnosti. Ko je po letu 1945 začel pisati v slovenščini, je v svojih delih tematiziral vprašanje prevzemanja in identifikacije s sintagmo »biti zamejski Slovenec« ter odpiral globlji razmislek o vprašanju postopne stagnacije in končne izgube zmožnosti ustvarjanja novih, avtentičnih horizontov. Tavčar se je zavedal, da razumevanje lastnega bivanja v tržaškem prostoru ne more odražati realnosti s tem, da drugega/soseda/Italijana izbriše oziroma ga določi za tujega lastnemu horizontu razumevanja, saj je ta drugi inherentni del lastne stvarnosti, doživljanja in razvoja.

v njem, ne pa resnice tega predmeta. Znan je primer Dietricha Bonhoefferja, ko učitelj vpraša učenca: »Je tvoj oče pijanec?«, ves razred ve, da je to resnica, otrok pa odgovori: »Ne, moj oče ni pijanec«; glede na predmet odgovor ni resničen, medtem ko iz vidika učenca, po katerem je (zdrava) družina poglavitna družbena vrednota, je odgovor (objektivna laž) resničen, saj odraža učenčevo zadrego, torej učenčevo resnično dožemanje družbe in vrednot (Mancuso 2009: 112–116).

Že v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja so se v Trstu pojavili odmiki, ki so posebej v dramske prikaze vnašali elemente »druge« kulture.² Od institucionalizacije gledališke dejavnosti in glasbenega delovanja na začetku 20. stoletja pa se je samobitnost začela uveljavljati zavestno in načrtovano. Ta težnja se je nadaljevala po letu 1945 in šele po letu 1954, ko je z londonskim memorandumom Trst dokončno prešel pod italijansko oblast, se je na valu emocij pojavila zvrst NOB drame.³ Potržačeni NOB model se je pojavil s politično dramo *Odločitev zoper Odločitev*, ki sta jo napisala Jože Javoršek in Jože Tiran (pod skupnim psevdonimom Jože Zemljan) en mesec po objavi sklepov pariške mirovne konference (oktober 1953). V njej tematizacija tržaškega vprašanja ponazarja situacijo na binarnem antagonizmu, kjer so avtohtoni prebivalci izključno Slovenci, medtem ko so Italijani priseljenci z željo po tujem ozemlju. S to binarno varianto se je prvič pojavil pomilovalni odnos, ki je tržaškega Slovenca določal kot trpni subjekt. Za tem se je s formulo, po kateri je Slovenec za Italijana nevarnost (slovanska, komunistična, krvoločna), za Slovence pa Italijan oblast (krivična, zatirska, fašistična), zavestno brisal kozmopolizem (zavest o drugem), ki se mu je po koncu 2. svetovne vojne ponovno ponujal.⁴

Model žrtve/trpnega subjekta kot glavnega referenta je ustrezal vsem slovenskim tržaškim političnim predstavnikom, ker se je idealno vgrajeval v osrednjeslovensko razumevanje, in zato so bila druga razumevanja tržaškega bivanja deklasirana na raven tujega. Postopno se je uvajalo razumevanje lastnega položaja in vloge zamejskega Slovenca kot nekoga, ki lahko le nostalgичno gleda na zamujeno, saj je njegova samobitnost ostala drugače.⁵ Trst in Slovenci v njem so postali sinonim za izgubljeno priložnost, izgubljenega brata, za spomine o »pljučih«, ki ne bodo nikoli več napajala svojega srca. Prevzemanje vloge trpnega subjekta je kazalo na nemoč nad nastalo politično situacijo. Toda ob tem vzorcu se je še naprej razvijala dramatika po liniji meščanske matrice.

Josip Tavčar, gotovo najplodnejši tržaški dramatik, se je družil in živel z drugim. Ni si postavljaj problema narodne pripadnosti, temveč se je v svojih dramah raje posvečal temu, kar je bilo po njegovem osnovni problem človeštva, to je vzpon potrošništva na eni strani in mali človek na drugi. Že v svojem prvem slovenskem delu *Prihodnjo nedeljo* je v opisu malega človeka, ki želi dobiti športno stavo v dialogu med očetom in hčerko, zapisal:

Marta: Da bi prej dobil [stavo], sem ta teden prosila Boga tudi po italijansko.

Srečko: (Začudeno.) Zakaj po italijansko?

Marta: Tako ...Ker mislim, da prej usliši, če ga kdo prosi po italijansko. Tudi papež je Italijan. (Tavčar 1957: 9.)

-
- 2 Najznačilnejša predstavnika tržaškega diskurza iz tega obdobja sta Josip Négode (Rocol/Trst 1858–Ljubljana 1956), ki je od leta 1880 do ustanovitve Dramatičnega društva (1902) vodil eno od pomembnejših gledaliških skupin in zanjo prirejal dramske tekste, in Josip Mandič (Trst 1883–Praga 1959), ki mu je leta 1910 tržaško Slovensko gledališče uprizorilo tri enodejanke z meščansko tematiko.
 - 3 Enostavna zgradba drame in pasivno sprejemanje usodne zaznamovanosti učinkujeta neposredno. Model izpostavlja junakov boj z gospodovalnim sovražnikom, ki v primeru tržaških Slovencev junaka spremeni v žrtev.
 - 4 Razdelitev dojemanja v povojnem obdobju tržaških Slovencev povzemam po delu Bogomile Kravos *Slovenska dramatika in tržaški tekst*, v katerem avtorica razčleni slovensko tržaško dramsko ustvarjanje na tri kronotope: binarna varianta, tržaška samobitnost in kronotop odstopanja.
 - 5 Že sam izraz zamejec kaže na razumevanje položaja tržaških Slovencev. Za-mejo nakazuje, da gledišče ostaja v osrednjeslovenskem prostoru, v centru in da so zamejci izključno pripadniki tiste skupnosti, ki je ostala odrezana.

Slovenec je torej povsem normalen prebivalec mesta, ki doživlja spremembe na lokalni in globalni ravni. Razlago izvajamo iz avtorjeve izjave, da »od zamejca vsi pričakujejo, da govori le o zamejskih vprašanjih, [...] odvrnilo pa bi me od človeka 'mojega' časa« (Tavčar 1992: 102).

V binarnem modelu je bilo ohranjanje narodne pripadnosti skupni imenovalci za vsa zamejska vprašanja. Za Tavčarja pa je bilo slovenstvo le del človekove biti. Tavčar je izhajal torej iz realnega, ki presega manjšinskost. Bivanja v zamejstvu si ni mogel predstavljati izven sočasne stvarnosti.

V zadnjih letih pred smrtjo je Tavčar še tematiziral malega človeka, izgubljenega v družbenem okolju. Pod naslovom *Minigledališče* je zbranih 10 neobjavljenih krajših dramskih del: *Dileme*, *Sobota*, *Večna ljubezen*, *O času*, *Dva in dva je štiri*, *Moč besede*, *Godba na pihala*, *Klavir in košarka*, *Voda iz pipe*, *Na slikarski razstavi*. Vse tekste močno zaznamuje poudarek na meščanskem okolju. V njih se avtor izogiba zamejskemu vprašanju in nadaljuje s svojim tržaškim diskurzom; v prvem, *Dileme*, ki obravnava bivanje v italijansko-slovenskem okolju, pa tekst prehaja od uveljavljanja samobitnostnega, eksistencialističnega diskurza k refleksiji, ki se nagiba k dekonstrukciji ustaljenega, binarnega horizonta.

Monolog *Dileme* se začne z zamejsko različico eksistencialnega vprašanja: »Biti ali ne biti Slovenec« (Tavčar 1989: 1).

Monolog na samem začetku zareže v srž identitetnega odnosa Slovenca v Italiji. Edina kategorija, ki vztraja in kvalitativno določa bivanje posameznika, je vselej odprto in zato manipulativno vprašanje narodne pripadnosti in zavednosti. Ker se je v svojih delih izogibal temu vzorcu, že na začetku zaslutimo, kako monolog na trenutke prehaja v osebno izpoved lastnega doživljanja in usode. Drža je odraz zaverovanosti, da se lahko tržaški Slovenec osvobodi ujetosti iz nemoči le z distanciranjem, z umikom v sedanost lastnega prostora. In o tej ujetosti pravi:

In še posebno ne spraševati se več, če smo Slovenci ali ne. Umreti (Pavza) Da, umreti... a tudi tu je kleč. Umreti kot Slovenci, s slovenskim blagoslovom in slovenskim oktetom ob grobu, ali kot izdajatelj naroda, pa čeprav z vilo ob morju za site sinove in lakomne vnuke. (Pavza) Ne, tudi v smrti ni rešitve. (Tavčar 1989: 1.)

Smrt eksaltira vprašanje zasidranosti narodnega vprašanja, saj sta življenje in smrt usodno zapisana edinemu, pravemu cilju. Problematičnosti razumevanja eksistence kot izključno žrtvovanje za domovino in narod se še bolj nazorno zavemo, če pomislimo, da je zveza življenje-smrt prisotna že v Javoršek-Tiranovem tekstu. V agitki se ob razočaranju nad pogajanji poveča patos z vstopom mrtve matere, ki zaveže prihajajoče generacije k izpolnjevanju preteklega, medvojnega vzorca: »Ali misliš, da bi mogli strpeti v grobovih in biti mrtvi, ko pa smo zastonj trpeli, zastonj umrli. Naša smrt je bila prevara. Zato ne moremo biti mrtvi. Boriti se bomo začeli znova.« (Javoršek, Tiran 1953: 46.)

Po razlagi eksistence kot izključno trpeče kategorije se monolog nato razvija v premislek o možnosti posameznikove svobode znotraj zastavljenega zamejskega okvira: »Nemara ni tako važno živeti tako ali drugače in umreti tako ali drugače. Resnično važno je bržkone le to, kar (poudarjeno) Mi hočemo, da je važno. (Pavza) Mi... mi... vedno samo mi...« (Tavčar 1989: 1.)

V ustaljenem binarnem modelu, kjer sovražnik vedno preti, si skupnost pravičnikov ne dopusti individualnih ekscesov. Kolektiv je tisti, ki določa smernice posameznikovega osmišljanja, medtem ko posameznikovo avtentično, dinamično bivanje in samorazumevanje ob kakršnemkoli odstopanju

nima legitimne osnove. Tavčarjev mali človek izgublja sebe v družbi kot zamejec in ne kot enako-pravni član urbanega okolja, saj mu zamejski »mi« hkrati zakriva sočasno, živo problematiko, ki zaznamuje njegov vsakdan.

Tavčar pa si zastavlja vprašanja, ki presegajo manjšinskost:

Pravijo, da so stari modrijani poznali pot do nje [nirvane], a starih modrijanov ni več. Danes so samo še menedžerji in ti nam lahko povedo samo, s katerim letalom najhitreje in najudobneje pridemo v New York ali Tokio. A pot do nirvane prav gotovo ne gre preko New Yorka ali Tokia. In tudi preko Moskve, Rima ali Beograda ne. (Tavčar 1989: 2.)

Tavčar zavzame stališče do vsakršnih centrov moči ne glede na ideološki predznak. Zamejskost je bila za te centre funkcionalna, saj je Slovencem v tržaškem prostoru onemogočala neposredno soočanje z njimi in jim hkrati ponujala alibi za lastno nedejavnost. Po Tavčarjevem:

Past, v katero smo padli ob rojstvu, nas vklenjene drži do konca. [...] logično bi bilo, če bi v tej pasti morali odsedeti kazen za zločine, ki smo jih prej, in ni važno kje, storili. [...] Toda teh zločinov prej ni bilo, ker tudi nas prej ni bilo. [...] Toda zakaj se je potem spremenil [prostor za normalno življenje] v past in kaznilnico? Najbrž ker smo to sami hoteli. (Tavčar 1989: 2.)

S tem se odpira vprašanje žrtve tujih interesov. Tavčar razume vlogo nedejavnega subjekta kot potuho in alibi za lažnejše preživetje.

Zamejski horizont razumevanja je za Tavčarja horizont drugega, kolikor ne izhaja iz avtentičnega doživljanja in prav tako ne (zgolj) iz tržaških potreb. Binarni vzorec trpečega subjekta je res odraz preteklega horizonta, ki se je v določenem obdobju delno ujemal s tržaško stvarnostjo, hkrati je vzorec res del predsodkov, vsebovanih v tržaški večznačni razsežnosti, vendar je s svojo ustaljenostjo enoznačno začrtal dinamiko razumevanja tržaške večznačnosti. In ravno v tem se razlikujeta dva pogleda na ideologijo: po eni strani jo lahko obravnavamo kot kulturno-zgodovinsko prtljago, potemtako bomo (ideološke) predsodke razumeli kot lastno izhodišče za nadaljnja razumevanja in času primerne transformacije, ali pa na ideologijo gledamo ozko, kot na nespremenljivo sliko, ki nas zadržuje v določenem idejnem stanju. V slednjem primeru lahko nanjo gledamo z odobravanjem in jo potrjujemo, lahko jo zanikamo in jo izbrišemo iz svojega kulturnega spomina ali pa se z njo (kot izhodiščem) soočimo. Josip Tavčar se je odločil za slednje.

Literatura

- GADAMER, Hans-Georg, 2001: *Resnica in metoda*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- JAVORŠEK, Jože, TIRAN, Jože: 1953: *Odločitev zoper odločitev*. Ljubljana: Arhiv MGL Ljubljana.
- KRAVOS, Bogomila, 2011: *Slovenska dramatika in tržaški tekst*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.
- MANCUSO, Vito, 2009: *La vita autentica*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- TAVČAR, Josip, 1957: *Prihodnjo nedeljo*. Trst: Arhiv Bogomila Kravos.
- TAVČAR, Josip, 1989: Minigledališče. (*Dileme. Sobota. Večna ljubezen. O času. Dva in dva je štiri. Moč besede. Godba na pihala. Klavir in košarka. Voda iz pipe. Na slikarski razstavi*.) Trst: Rokopis v zapuščini, hrani Loris Tavčar.
- TAVČAR, Josip, 1992: Največja umetnost je lastno življenje. Franc Pibernik (ur.): *Razmerja v sodobni slovenski dramatici*. Ljubljana: MGL (Knjižnica MGL 114).

Nikola Bajić

Lajkovac, Srbija

UDK 81'272'366.52(497.11:497.4)

Spolno (ne)občutljiva raba jezika v Srbiji in Sloveniji v teoriji in praksi

V članku je predstavljeno primerjalno raziskovanje o rabi spolno (ne)občutljivega¹ jezika v Srbiji in Sloveniji pri imenovanju poklicev. Slovenščina je uradno feminiziran jezik, medtem ko se v srbsčini moška oblika pri določenih poklicih uporablja tudi za ženske, kar je pokazalo primerjanje uradnih dokumentov o rabi jezika. Anketa je pokazala, da med srednješolci v Sloveniji in srednješolci v Srbiji obstajajo značilne razlike v rabi ženskih oblik.

primerjalno jezikoslovje, spolno občutljiv jezik, srbsčina, slovenščina, anketa

This article presents comparative research on the use of gender-(in)sensitive language in Serbia and Slovenia in naming professions. Slovenian is a language that officially uses derived feminine forms, whereas in Serbian masculine forms for certain professions are also used for women, which is demonstrated through a comparison of official documents on language use. A survey shows that there are significant differences between secondary school students in Slovenia and in Serbia regarding the use of feminine forms.

comparative linguistics, gender-sensitive language, Serbian, Slovenian, survey

Uvod

Feminizacija v jeziku oz. raba ženskih oblik v imenovanju poklicev je v Sloveniji prvič omenjena leta 1995 (Umek 2008: 58). Svet Evrope je istega leta začrtal smernice odpravljanja seksistične rabe jezika, kar je pomenilo tudi nepristransko naslavljanje oseb ženskega spola v delovnih razpisih in drugih uradnih dokumentih. To je pomenilo, da bi se v Sloveniji morala uveljaviti raba ženskih oblik tudi za poklice, ki niso tradicionalno »ženski« (kot so npr. učiteljica, profesorica, medicinska sestra, čistilka ...). Politični problem je hitro postal tudi jezikoslovni, ker veliko poklicev, posebno tujih besed, ni imelo ženske oblike. Ženske oblike je bilo treba izpeljati in uzakoniti.

Jezikoslovno-politična razprava je s prekinitvami trajala dve leti in se je, predvsem zaradi političnega pritiska, končala v korist žensk – spolno zaznamovani poklici so v relativno kratkem času postali del uradnih dokumentov, zakonov in pravopisa. Standardna klasifikacija poklicev z obema oblikama je bila v Sloveniji sprejeta leta 1997. Raba ženskih oblik pa je bila tematizirana istega leta na 33. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture.

V Srbiji podobna razprava poteka v zadnjih letih, vendar brez kakršnihkoli sprememb. Srbska politika se ukvarja z drugimi zadevami, jezikoslovci (večinoma starejši moški), ki podpirajo slovnično nezaznamovanost moškega spola, so tisti, ki držijo srbsčino v svojih rokah in ničesar ne spreminjajo.

1 Raba besednih zvez *spolno občutljiv jezik* in *spolno zaznamovan jezik* se v prispevku nanaša na jezik, ki ima posebno obrazilo, s katerimi lahko izražamo, ali gre za osebo moškega ali ženskega spola.

Zanimalo me je, kako v teoriji in praksi danes zgleda raba omenjenih besed ženskega spola v Srbiji in v Sloveniji. V teoretičnem delu sem primerjal vse dokumente, ki se nanašajo na rabo jezika (pravopisi, slovnice in zakoni), ter tudi strokovna besedila, kjer je zapisano kaj več o razpravi z jezikoslovnega stališča. Poleg tega sem naredil anketo, ki so jo izpolnjevali učenci dveh srednjih šol v Srbiji in Sloveniji. Kot anketiranci so bili izbrani prav srednješolci, ker so vsi rojeni po letu 1991, torej v dveh neodvisnih državah in v tako rekoč dveh jezikovnih politikah. Anketa naj bi pokazala, ali anketiranci lahko izpeljejo iz samostalnika moškega spola poklicni naziv ženskega spola, ali so obdani z vidika spola občutljivim jezikom in ali ga sami uporabljajo.

Teorija

Po primerjavi uradnih dokumentov sem ugotovil, da je položaj v obeh državah glede predpisane rabe zaznamovanih ženskih oblik popolnoma različen. Uradni dokumenti (tako jezikoslovni kot državni) pričajo, da je slovenščina feminiziran jezik. V Srbiji je pravilna in z zakoni določena raba generičnega moškega spola. Edini primer standardiziranega poklica v ženski obliki, ki sem ga opazil v srbščini, je *medicinska sestra* (zanimivo je, da le-ta v standardnih klasifikacijah ni imel ustrezne moške oblike). Jezikovnih razprav o spolno zaznamovanem jeziku danes v Sloveniji ni več, medtem ko se v Srbiji o tem piše in govori, ne da bi se kaj spremenilo.

Praksa

Anketa, ki jo je reševalo 41 učencev gimnazije v Brežicah ter 51 učencev v Lazarevcu, je imela dve vprašanji.

V prvem vprašanju so morali anketiranci napisati žensko obliko samostalnikov *vojak/vojnik*, *referent*, *farmacevt/farmaceut*, *meteorolog* in *računovodja/računovođa*. Namenoma sem izbral domače in »tuje« poklice z različnimi končnicami ter tudi en poklic, ki je slovnično že ženskega spola. V nabor sem vključil tudi poklic *vojak/vojnik*, ker se mi je zdelo, da je eden izmed tradicionalno najbolj moških poklicev. V Srbiji ni standardne dvospolne klasifikacije poklicev, v Sloveniji pa je,² torej za to vprašanje v slovenski različici ankete obstaja pravilen odgovor, zato je bilo toliko bolj zanimivo raziskovati, kako se bodo anketiranci v Srbiji ukvarjali z besedotvorjem, saj noben poklic v srbščini nima uradne ženske oblike.

Drugo vprašanje je vsebovalo štiri trditve z Likertovo skalo od 1 do 5 (1 – Nikakor se ne strinjam, 2 – Ne strinjam se, 3 – Ne vem, 4 – Strinjam se, 5 – Popolnoma se strinjam), in sicer:

1. Bilo mi je težko napisati ženske oblike.
2. Pogosto slišim ali preberem ženske oblike danih samostalnikov.
3. Sam/a uporabljam takšno obliko, kadar pišem.
4. Sam/a uporabljam takšno obliko, kadar govorim.

V besedilih anket sta bili le dve razliki: imeni žensk, napisanih poleg črte, na katero naj bi anketiranci napisali ustrezno obliko poklica, ter besedni zvezi »ženska oblika« in »ženski rod« (=spol) v besedilu prvega vprašanja. Imeni sta prilagojeni državama, da bi tudi poklici ob imenu

² Statistični urad Republike Slovenije, *Standardna klasifikacija poklicev*: <http://www.stat.si/klasje/tabela.aspx?cvn=1182>.

zveneli bolj naravno, medtem ko sem besedno zvezo »napiši žensko **obliko**« prevedel kot »napiši ženski **rod**« (oz. spol), ker sem se bal, da bi zveza »ženski oblik« v srbskem besedilu ankete povzročila izključno rabo »nezaznamovanega« moškega spola.

Pričakoval sem različne rezultate v Sloveniji in Srbiji, glede na to, da sta teoretična raba in jezikovna politika, ko gre za rabo spolno občutljivega jezika, v teh dveh državah popolnoma drugačni. V Sloveniji je anketo izpolnjevalo 41 učencev gimnazije v Brežicah, v Srbiji pa 51 učencev gimnazije v Lazarevcu.

Rezultati prvega anketnega vprašanja v Sloveniji so zelo homogeni – pravih odgovorov je 98 %. Od 205 napisanih samostalnikov sta samo dva primera (<1 %) generičnega (»nezaznamovanega«) moškega spola (*računovodja*). Ostale redke napake so izpeljanke z napačnimi končnicami besede računovodja (dvakrat *računovodka* in enkrat *računovodinja*).

Na prvo vprašanje so anketiranci v Srbiji odgovorili zelo različno. Od 255 samostalnikov je moška oblika (ki je že bila napisana) navedena 77-krat (30 %). Da ženski spol samostalnika ne obstaja (kar bi lahko šteli kot rabo generičnega moškega spola), je navedeno 27-krat (11 %), bodisi s poševnico tam, kjer naj bi anketiranec napisal žensko obliko, ali s stavkom »ne obstaja«. Vendar je kar 140 napisanih samostalnikov (55 %) izpeljanih iz moških oblik (*vojnkinja*, *vojnica*, *referentkinja*, *farmaceutkinja*, *farmaceutka*, *meteorološkinja* ipd.). To je več kot polovica vseh odgovorov in po številu presega prejšnji dve kategoriji skupaj. Ostale napisane besede predstavljajo domiselne rešitve, npr. *amazonka* za vojaka ženskega spola, ali *dodola* za meteorologa ženskega spola.

Srednješolci v Srbiji lahko izpeljejo ustrezne samostalnike ženskega spola, čeprav imajo v svojih idiolektih tako močno zakoreninjen generični moški spol, da ga zelo pogosto uporabljajo, tudi če navodilo izrecno zahteva, naj izpeljejo samostalnik ženskega spola.

Primerjanje odgovorov na drugo vprašanje z Mann-Whitnyjevim preizkusom v programu SPSS je dalo statistično veljaven rezultat za vse štiri trditve ($p < 0,05$) in potrdilo, da obstajajo razlike med srednješolci. Povprečne ocene za vse trditve lahko pogledamo v Tabeli 1.

Tabela 1: Odnos do spolno zaznamovanih besed za poimenovanje poklicev v Srbiji in Sloveniji

	Država	Povprečna ocena (vsota ocen / število anketirancev)	Ocene, ponujene anketirancem (Likertova skala)
1: Bilo mi je težko napisati ženske oblike.	Srbija Slovenija	3,25 (ne vem) 1,63 (ne strinjam se)	1: Nikakor se ne strinjam. 2: Ne strinjam se. 3: Ne vem. 4: Strinjam se. 5: Popolnoma se strinjam.
2: Pogosto slišim ali preberem ženske oblike danih samostalnikov.	Srbija Slovenija	2,25 (ne strinjam se) 2,88 (ne vem)	
3: Sam/a uporabljam takšne oblike, kadar pišem.	Srbija Slovenija	2,29 (ne strinjam se) 3,56 (strinjam se)	
4: Sam/a uporabljam takšne oblike, kadar govorim.	Srbija Slovenija	2,39 (ne strinjam se) 3,73 (strinjam se)	

Slovenski in srbski anketiranci so povprečno različno ocenili svoj odnos do spolno zaznamovanega jezika in njegovo rabo. Slovenski srednješolci so, po svojem osebnem mnenju, imeli manj težav s pisanjem ženskih oblik. Srbski srednješolci za razliko od slovenskih menijo, da povprečno manj srečujejo in uporabljajo spolno zaznamovan jezik.

Ko sem pregledoval ankete, sem opazil, da je veliko anketirancev v Srbiji, ki so kot odgovor na prvo vprašanje v anketi napisali samostalnike *moškega spola*, pri drugem vprašanju odgovorilo, da jim ni bilo težko napisati oblike *ženskega spola* ter da jih srečujejo in uporabljajo. Povprečna ocena za prvo trditev v Srbiji je 3,25 (*ne vem*), kar je nepričakovano, če se spomnimo, da so anketiranci imeli težave s pisanjem ženske oblike. Iz tega vidimo, da srednješolci v Srbiji včasih ne ločijo slovničnega ženskega spola od moškega.

Zanimivo je tudi, da so slovenski srednješolci na drugo trditev v povprečju odgovorili z oceno 2,88 (*ne vem*), kar lahko pomeni, da se ne zavedajo obdanosti s spolno občutljivim jezikom, saj ga verjetno sploh ne doživljajo kot nekaj nenavadnega.

Zaključek

Rezultati ankete so pokazali, da obstajajo v Sloveniji in v Srbiji v rabi spolno občutljivega jezika razlike na obeh ravneh (na teoretični in praktični). Kot smo videli, je »uradna« situacija v Sloveniji različna od uradne situacije v Srbiji. Na spremembo v slovenskem jeziku in zakonih je najbolj vplivala politika. Ta nejezikovni faktor je s svojo idejo o neseksistični rabi jezika spremenil celo prakso rabe poklicnih nazivov.

Raziskava je pokazala, da jezikovna politika zelo močno vpliva na rabo in občutek govorcev. Mladi, odrasli z jezikom, ki vsebuje spolno diferenciacijo v nazivih poklicev (v našem primeru s slovenščino), tudi sami uporabljajo takšen jezik. Mladi, ki tega v svoji materinščini (srbsščini) nimajo, pogosto reagirajo nasprotno, saj jim ženske oblike zvenijo nenaravno, celo oblike slovničnega moškega spola štejejo kot oblike ženskega spola. Hkrati pa se je pokazalo, da lahko ločijo moški od ženskega spola ter da lahko uporabljajo spolno občutljiv jezik, če se to od njih pričakuje.

Takšni rezultati nam govorijo, da razprava o tem, kaj je naravno in nenaravno v jeziku, ne bi smela izhajati izključno iz strukture jezika, ker ima jezik tudi svoj kontekst rabe. Slovenščina se je odprla feminizirani rabi poimenovanj poklicev, ki so odraščajoči mladini čisto naravni. Srbski jezik je še vedno primer konservativnega jezika, ki je manj odprt za spremembe, kar je razvidno tudi iz odgovorov, kjer anketiranci žensko označujejo z moško obliko ali pravijo, da ženska (oblika) ne obstaja.

Literatura

- AHLIN, Tanja, 2007: *Feminizacija poimenovanj poklicev, nazivov in funkcij v okviru družbenih sprememb 20. stoletja v slovenščini in francoščini. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo.
- ČORIĆ, Božo, 2008: *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost.
- FILIPOVIĆ, Jelena, 2009: Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Analiza Filološkog fakulteta* 21. 109–127.
- SAVIĆ, Svenka, 2004: *Žena sakrivena jezikom medija*. Novi Sad: Futura publikacije.
- SAVIĆ, Svenka, 2009: Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika. *Njegoševi dani 1, zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa*. Nikšić: Filozofski fakultet. 301–321.

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- SAVIĆ, Svenka idr., 2009: *Rod i jezik*. Novi Sad: Futura publikacije, Ženske studije i istraživanja.
- STABEJ, Marko, 1997: Seksizem kot jezikovnopolitični problem. Aleksandra Derganc (ur.): 33. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 57–68.
- UMEK, Neža, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikoslovni problem? Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Fakulteta za družbene vede.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.): 33. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

Marta Cmiel

Varšava, Poljska

UDK 821.163.6–13.09Prešeren F.:502.17:82.02"18"

Alpski svet v *Krstu pri Savici* France Prešeren in romantična podoba narave

Romantika je ustvarila posebno filozofijo narave, ki je najbolj odmevna in izrazita v Schellingovi filozofiji. Članek obravnava vlogo in pomen narave, natančneje alpskega sveta v Prešernovem *Krstu pri Savici* v luči romantične estetike in filozofije. Romantični simboli, povezani z naravo, pomagajo predstaviti notranje izkušnje subjekta. Hkrati temeljijo na slovenskemu bralcu dobro poznanem okolju, s katerim se lahko poistoveti.

romantična filozofija narave, alpski svet, romantična estetika, simbol, identiteta

Romanticism created a special philosophy of nature, which was best echoed and expressed in Schelling's philosophy. The article addresses the role and meaning of nature; in particular, the Alpine area in Prešeren's *Baptism on the Savica* in the light of Romantic aesthetics and philosophy. Romantic symbols connected with nature help present the main character's internal experience. At the same time they are based on an environment well known to Slovenian readers and that they can identify with.

Romantic philosophy of nature, Alpine area, Romantic aesthetics, symbol, identity

Krst pri Savici je nedvomno izjemno pomembno besedilo za slovenski kolektivni spomin. Dočakalo je veliko različnih ideologizacij v številnih metabesedilih in interpretacijah, čeprav je bilo svobodno ustvarjanje v nasprotju s tendenčnostjo temeljno za romantiko. Čeprav številni bralci v Prešernovem *Krstu*, ki ga Henry R. Cooper Jr. (1981) obravnava kot nacionalni romantični program, vidijo predvsem konflikt krščanstva s svobodomiselnostjo in se delijo na zagovornike ene ali druge smeri, v delu najdemo tudi snov, s katero se nedvomno identificirajo vsi slovenski bralci – in to je alpski svet. Kot ugotavlja Marko Juvan (1990: 102), je *Krst* ključno besedilo slovenskega literarnega sistema, ki »deluje interpelativno kot družbena vez«. Ni veliko publikacij, ki bi bile posvečene prav vlogi in pomenu narave v Prešernovem *Krstu*. Poskusila bom interpretirati opise narave v Prešernovi povesti v luči časa njenega nastanka – romantike. Izhodiščna točka je mitografska kritika, ki jo ponuja Northop Frye: iskanje vsebinskih in oblikovnih prvin, ki se pojavljajo, včasih tudi podzavestno, v literarnih delih kot del tradicije.

Narava, kot je opazil Arthur O. Lovejoy, je najbolj protejski pojem v zgodovini idej (Lovejoy 1927). Predmet raziskovanja in spoznanja ni Narava, ampak ideja Narave, odvisna od ljudskih, zgodovinskih načinov in možnosti videnja, opozarja poljska raziskovalka romantike Maria Janion. V raznolikosti ideje se nam prikazuje raznolikost razmerij med človekom in svetom (Janion 1994: 9). Ta razmerja se s časom spreminjajo, odvisna so tudi od posameznih kultur. Kulturolog Boštjan Šaver glede na različne raziskave ugotavlja, da je za Slovence »krajina pomemben nosilec narodne oziroma nacionalne identitete« (Šaver 2005: 44).

Zgodovinska osnova Prešernove povesti v verzih je boj med pogani in kristjani, ki se ga udeležujejo tudi zgodovinske osebe. Določen je prostor dogajanja, kar je značilno za ta tip romantičnih pesnitev. Glavni lik je v Bogomilo zaljubljen Črtomir, pogan, ki se bori za očetovo vero. Skozi povest sledimo njegovemu čustvenemu in spoznavnemu procesu skupaj s spreminjajočo se scenarijo. Preden sprejme krst, prebiva Črtomir sam v družbi narave – ob Bohinjskem jezeru in pri Savici najde zavetje, na Bledu doživlja z Bogomilo srečne trenutke, ki so nadomestek raja. V zaključku je zaradi naložene pokore izgnan iz domačega prostora, podobnega raju.

Dogajanje se začne na Ajdovskem gradcu pri Bohinju ob Savi Bohinjki, kjer so, kot piše Prešeren, potrjujoč zgodovinsko avtentičnost te pripovedovane zgodbe, do danes ohranjeni ostanki Črtomirovega gradu. Ruševine je zaman iskal Janez Mencinger: »Črtomirov grad na Ajdovskem gradcu je zidal jedin Preširen. [...] vendar je njegov grad lepše in stanoviteje zidan, nego vsi ošabni gradovi nekdanjih nemških vitezov in škofov« (Mencinger 1883: 23). To potrjuje tudi podatek na spletnem portalu slovenia.info: »Ajdovski gradec je slovenski simbol neodvisnosti in svobode naroda.«

Po nočni bitki, v kateri izginejo vsi pogani razen Črtomira, se Črtomiru pred očmi v jutranji svetlobi prikaže Triglav, najvišja slovenska gora. Tudi po temni noči prihaja nov dan, mogoče je to simbol prihodnjega vstajenja naroda. V pripovedovalčevem nagovoru preživetemu junaku je stanje junaka primerjano s stanjem jezera po nevihti, ki v notranjosti še ni pomirjeno. Notranje izkušnje subjekta pripovedovalec predstavlja v skladu z načeli romantične estetike, v kateri igra narava pomembno vlogo.

Nemška romantika je ustvarila posebno filozofijo narave. Njen najbolj odmeven predstavnik Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling se je začel ukvarjati z naravo okrog leta 1797. Kritiziral je racionalno znanje. Njegova filozofija se je začela približevati svetu, naravi. Po Schellingovem mnenju je človeška duša nepogrešljivi del duše sveta (Janion 1994: 17). Narava je organska celota. V romantiki ima lastno, posamezno, samodejno eksistenco, svoje skrivnostno življenje (Janion 1994: 11). Vesolje je enotno in notranje usklajeno, del te harmonije je tudi človek, ki je tu doma. Schelling je skušal ukiniti ločitev objekta in subjekta (Dehnel 1992: 56). Spoznavanje narave pripomore pri spoznavanju samega sebe, ker je človek tesno povezan z naravo. Predrefleksivno razumevanje sveta poteka skozi domišljijo (Dehnel 1992: 63, 71). Filozofija narave išče možnost vrnitve k prvotnemu stanju skladnosti človeka in sveta, k njuni globoki sorodnosti. Na podoben način razmišlja Bogomila o ljubezni do Črtomira, primerja jo z valovi, ki jih giblje veter. Narava je upodobljena antropomorfno, sočustvuje s človekom, ki lahko v njej opazuje svojo sliko, gleda nase kot v zrcalo. Tukaj vidimo sledi poganske enotnosti človeka in narave. Kot ugotavlja Janko Kos, ne vemo, kaj je Prešeren mislil o Schellingovi filozofiji, vendar vemo, da je bil pod njenim vplivom Čop (Kos 1970: 51, 148). Ivan Prijatelj je opazil v Prešernovi poeziji vplive Schellinga: smisel za čutnost, prirodnost in organičnost, tudi v *Krstu* (Prijatelj 1921: 660).

V retrospektivno pripoved o zaljubljencah je vpleten opis Bleda z okolico, pomembnega poganskega svetišča, kjer je danes Marijina cerkev in kjer sta se na otoku srečevala Črtomir in Bogomila:

Dežela kranjska nima lepš'ga kraja,
ko je z okolšno ta, podoba raja.

Lepo prizorišče je hkrati simbol ljubezenske sreče in hrepenenja po raju, ki ga v življenju ni mogoče doseči.

Kulminacijski prizor Črtomirovega sprejetja krsta poteka pri slapu Savica, kjer Črtomir preživlja nekaj časa, čaka ribiča in opazuje:

Slap drugo jutro mu grmi v ušesa;
junak premišlja, kak bolj spodej lena
voda razgraja, kak bregove stresa,
in kak pred njo se góre ziblje stena,
kak skale podkopuje in drevesa,
kak do nebes leti nje jeze pena!

Na naravo, ki jo z besedami slika Prešeren, lahko gledamo kot opazovalci na slikah Casparja Davida Friedricha. Stojimo nekje na meji vidnega in nevidnega, doumljivega in nedoumljivega sveta. Opazovanje narave je v romantiki posebna notranja izkušnja. Narava je idealizirana, poduhovljena. Na Friedrichovih slikah se nam prikazuje svet, doživljamo enotnost narave in izkušnje. V tej izkušnji se izgubi ločenost narave in človeka, poglobljenega v kontemplacijo.

Spletna stran www.gore-ljudje.net navaja, da naj bi Prešeren obiskal slap poleti leta 1832. Slap naj bi nanj naredil veliki vtis, saj se dopoldan, kot opisuje Janez Mencinger (1883: 24), pri slapu vidijo očarljive mavrice druga nad drugo. To sliko je Prešeren uvedel v svojo pesnitev. Črtomiru se je Bogomila prikazala kot svetnica, skopana v lučeh in barvah mavric. Ta čudež ga je nagnil h krstu. »Ali je pojav mavrice, ki dokončno očara Črtomira, simboličen ali zgolj naravno lep ali morda simbolizira božjo milost ali le očarljiv videz?«, se sprašuje Marko Juvan (1994: 231). Vtis, ki ga na Črtomira naredi ta prizor in ga interpretira kot dokaz resničnosti Bogomilinih besed, je lahko tudi izraz notranje povezanosti stvarstva, poduhovljenja narave, junakove odprtosti za njeno sporočilo.

V *Krstu* najdemo veliko prispodob, ki povezujejo človeka z naravo, kot na primer krvava reka. Opozicijo življenja in smrti lahko človek opazuje v naravi, zato ima za njega dvojno obličje, o katerem so veliko pisali romantiki. Pojavlja se ovrednotena opozicija noči in dneva, noč prinaša nevarnost, smrt. Pod krili noči teče bratovska kri po Ajdovskem gradu. Podobno simboliko dneva in noči najdemo v ljudskem izročilu. Valjhun, ki ubija pogane, je opisan kot neurnik. Trupla ležijo kot snopi. Pripovedovalec v *Krstu* čuti arhetipsko vez s svetom, prvotno enotnost, značilno ne samo za romantiko, ampak prav tako za folkloro. Vemo, da se je Prešeren v času pisanja *Krsta* ukvarjal tudi z ljudsko poezijo.

Zoran Božič (2000: 92) opozarja na simboliko vode v *Krstu*:

Vsa prizorišča so povezana z njo in vsa osrednja metaforika opozarja nanjo. Kri bi napolnila jezero, tla moči krvava reka, Valjhun se vrže s svojo vojsko nad pogane kot hudournik, Črtomir je kot jezero po nevihti in njegovo življenje je podobno slapu, Bogomila je božansko lepa v iskrenju mavričnih vodnih kapljic. In ko se da Črtomir ob slapu Savici krstiti, mu voda simbolično spira breme izvirnega greha.

Voda je ena najpomembnejših naravnih sil, ki obkroža svet in ga povezuje. Vemo, da je bil Prešeren seznanjen s panteizmom. Redke sledi panteizma najdemo v osmrtnicah, napisanih v spomin prijateljev (Prijatelj 1921: 651).

V romantični poeziji narava govori s pomočjo simbolov in prispodob. Za Schellinga je narava sila, ki rodi simbole. V slikah – simbolih se razodevajo skrivnostne korespondence narave in sveta duha, pravi Leroux (Janion 1994: 33–34). Čeprav lahko v Prešernovi poeziji dvomimo o prisotnosti vere v heglovsko odisejo duha, ki jo je Schelling iskal v naravi (Dehnel 1992: 64, glej tudi Kos 1970: 251), odkrivamo v *Krstu* veliko simbolov in prvin romantičnega opisovanja narave in posameznika, ki naravo občuduje in razmišlja o njej. V *Krstu* ne zaznamo izrazitih vplivov filozofije narave kot prevladujočega svetovnega nazora, niti odiseje duha v naravi niti Schellingovega stremljenja po neskončnosti niti vere v absolut kot glavno načelo biti in spoznanja. Simboli, ki so povezani z naravo, pomagajo med drugim izraziti protislovja v notranjih izkušnjah subjekta. Prešeren ne uporablja zelo abstraktnih in individualističnih simbolov. Prikazuje slovenskemu bralcu dobro znano okolje. Alpski svet je zvest Črtomirov spremljevalec.

»Prešeren se z junakom identificira prek logičnega vzporejanja svoje lastne in junakove usode« (Kos 1970: 202). Identifikacija poteka tudi s pomočjo dogajalnega prostora, ki je pripovedovalcu in junaku dobro znan. Mogoče je ta navezanost na prostor simbol domoljubja, izraz nacionalne identitete. Zakaj si je Prešeren izbral prav alpski svet kot prostor dogajanja? Zaradi njegove lepote? Ne smemo pozabiti, da je za romantizem posebno pomembna kategorija vzvišenosti. Pomembno vlogo igra tudi monumentalnost alpskega sveta. V *Krstu* se srečujeta smrtni človek in večno življenje narave. Dogajalni prostor je realen, zato se z njim lahko poistoveti slovenski bralec, ki doživlja Črtomirovo zgodbo kot alegorijo nacionalne zgodovine in sprejema to ozemlje kot del svoje države in identitete, čuti njegovo domačnost. Konec 17. stoletja Valvazor v *Slavi vojvodine Kranjske* poroča, da so ljudje z nenaselenim gorskim svetom povezovali veliko vraž, menili so tudi, da je hudičevo prebivališče (Valvazor: 1977). V času ko je Prešeren pisal *Krst pri Savici*, so bile gore deloma že znane in osvojene. V prvi polovici 19. stoletja so bili sprehodi po hribih priljubljena dejavnost raznih družbenih slojev, med tem tudi pesnikov (Šaver 2005: 119).

Prikazani kraji so biseri slovenske narave. Boštjan Šaver meni, da je simbolika planinskega raja, ki je prisotna tudi v Prešernovi poeziji, eden izmed povezovalnih elementov slovenstva. Na podlagi razprave Hervé Le Brasa *Kri in gruda* ugotavlja: »Nacionalna enotnost je v tem oziru manifestacija dovršitve države na njenem ozemlju, prek katere se udejanja narod« (Šaver 2005: 45).

Pri obravnavi literarnega dela lahko upoštevamo tudi dolžino odlomkov, ki so posvečeni posameznim temam. V *Krstu* opisi narave zajemajo obsežen del besedila, prisotni so na različnih nivojih in niso le v vlogi statične zunanje scenerije.

Literatura

- BOŽIČ, Zoran, 2000: Simbolika dogajalnega prostora v *Matkovi Tini*, *Sreči* in *Krstu pri Savici*. *Jezik in slovstvo* 46/3. 91–94.
- COOPER, Henry R., 1981: The Baptism on the Savica as romantic program. Boris Paternu (ur.): *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 2*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 215–226.
- DEHNEL, Piotr, 1992: *Przyroda i historia. Studium wczesnej filozofii F. W. J. Schellinga*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- FRYE, Northop, 1977: Mit, fikcja, przemieszczenia. Michał Głowiński, Henryk Markiewicz (ur.): *Archiwum »Pamiętnika Literackiego«*. *Studia z teorii literatury*. T. I. Wrocław.
- JANION, Maria, 1994: *Kuźnia natury*. Gdańsk: słowo/obraz.
- JUVAN, Marko, 1990: *Imaginarij Kersta v slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije*. Ljubljana: Revija Literatura.

- JUVAN, Marko, 1994: Preseganje romantične dediščine? Ključno besedilo narodne literature v modernizmu in postmodernizmu. *Jezik in slovstvo* 39/6. 229–240.
- KOS, Janko, 1970: *Prešeren in evropska romantika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- LOVEJOY, Arthur O., 1948: »Nature« as Aesthetic Norm. *Essays in the History of Ideas*. Baltimore: John Hopkins Press. 69–77.
- MENCINGER, Janez, 1883: Ajdovski gradec. *Ljubljanski zvon* 3/1. 17–24.
- PRIJATELJ, Ivan, 1921: Duševni profili naših preporoditeljev. *Ljubljanski zvon* 41/1. 10–729.
- ŠAVER, Boštjan, 2005: *Nazaj v planinski raj. Alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava*. Ljubljana: Založba FDV.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Nikola Bajić je študent 5. letnika študija skandinavskih jezikov in književnosti na Filološki fakulteti v Beogradu. Trenutno piše magistrsko nalogo, kjer poskuša s pomočjo konceptualnega transferja pojasniti napake v študentskih sestavkih pri izpitu iz norveščine. Eno leto je študiral norveščino kot tuji jezik na Univerzi v Oslu, kjer je delal kot tolmač in napovedovalec na oselskem študentskem radiu. Že nekaj let študira tudi slovenščino in se je udeležil številnih slovenističnih dogodkov v Srbiji in Sloveniji.

nikola.bajic@yahoo.no

Marta Cmiel je magistrirala z odliko na Inštitutu za južno in zahodno slavistiko Univerze v Varšavi. V magistrski nalogi se je ukvarjala s primerjavo izbranih slovanskih parafraz Sofoklejeve *Antigone* iz druge polovice dvajsetega stoletja. Trenutno je vpisana v drugi letnik doktorskega študija na Oddelku za polonistiko na domači univerzi. Ukvarja se s slovensko književnostjo in kulturologijo ter pripravlja doktorsko nalogo na temo slovenske literarne kritike v medvojnem obdobju.

marta_cmiel@interia.pl

Dr. Mladen Dolar, redni profesor na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, je redni gost na številnih tujih univerzah v Evropi in Ameriki. Je avtor naslednjih knjižnih del: *Struktura fašističnega gospostva* (1982), *Heglova Fenomenologija duha I in II* (1991–1992), *O skoposti* (2002), *O glasu* (2003), *Prozopopeja* (2006), *Oficirji, služkinje in dimnikarji* (2010) itn. V tujem jeziku napisano delo *A voice and nothing more* (MIT 2006) je bilo prevedeno v več jezikov (v nemščino, francoščino, španščino itn.). Izhodišča njegovega znanstvenega zanimanja predstavljajo nemška klasična filozofija, francoska sodobna teorija in psihoanaliza.

mladen.dolar@ff.uni-lj.si; mladen.dolar@guest.arnes.si

Dr. Vojko Gorjanc je izredni profesor za slovenski jezik na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je vodja Katedre za slovenski jezik. Raziskovalno je aktiven na področju uporabnega jezikoslovja, v zadnjem času predvsem tistega dela sociolingvistike, ki se povezuje s prevodoslovjem. V okviru prevodoslovja razvija področje tolmačenja za skupnost. Trenutno je prodekan Filozofske fakultete za področje raziskovanja, založništva in informacijskega sistema.

Vojko.Gorjanc@ff.uni-lj.si

Dr. Miran Hladnik, literarni zgodovinar, redni profesor za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, predava o slovenskih pripovednih žanrih. Objavljal je knjige o povesti, slovenski kmečki povesti, zgodovinskem romanu, trivialni literaturi, jezikovni priročnik za turiste, učbenik za uvod v študij slovenske književnosti, kritično izdajo zbrana dela pesnika Alojza Gradnika. Na internet postavlja slovensko leposlovje, ureja diskusijski

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

forum Slovlit in zavzeto sodeluje na Wikipediji. Večina njegovih objav je dostopna na http://lit.ijs.si/hlad_bib.html, natančnejši življenjepisni podatki pa na <http://lit.ijs.si/hladnik.html>; za angleški CV glej Academia.edu.

miran.hladnik@ff.uni-lj.si

Dr. Nike Kocijančič Pokorn je redna profesorica na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Diplomirala je iz angleškega in francoskega jezika in književnosti leta 1992, doktorirala iz literarnih znanosti leta 1999 na Univerzi v Ljubljani. Strokovno se ukvarja s teorijo prevajanja in vplivi ideologije na prevod. Objavila je več strokovnih knjig, med njimi: *Challenging the Traditional Axioms: Translation into a Non-Mother tongue* (2005), *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja* (2003) in *Children and the Opium of the People: Ideological Struggle as Reflected in Post-Socialist Translation Practices* (v tisku).

nike.kocijancic@guest.arnes.si

Dr. Roman Kuhar je izredni profesor za sociologijo kulture na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer med drugim predava gejevske in lezbične študije, sociologijo družin in sociologijo vsakdanjega življenja, in raziskovalec na Mirovnem inštitutu, kjer se ukvarja z vprašanji diskriminacije, nestrpnosti in manjšin. Je avtor več knjig – med drugim *Mi, drugi* (2001), *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk* (2005, skupaj z A. Švab), *Na križiščih diskriminacije* (2010) in *Obrazi homofobije* (2011, skupaj z N. Kogovšek Šalamon, Ž. Humer in S. Maljevac) – in sourednik (skupaj z J. Tákacs) dveh zbornikov *Beyond The Pink Curtain: Everyday Life of GLBT People in Eastern Europe* (2007) in *Doing Families: Gay and Lesbian Family Practices* (2011). Od leta 2007 ureja slovensko glbt-revijo *Narobe*.

roman.kuhar1@guest.arnes.si

Dr. Josip Rastko Močnik predava teorijo ideologije, teorijo diskurza, epistemologijo humanistike in družboslovja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. S Prešernom se je ukvarjal v delu *Mesčevo zlato. Prešeren v označevalcu* (Ljubljana, 1981) in v *Julija Primic v slovenski književni vedi* (Ljubljana, 2006), z lepo književnostjo v *Raziskave za sociologijo književnosti* (Ljubljana, 1983); s teorijo govornice v *Beseda besedo* (Ljubljana, 1985). V zadnjem času je izdal: *Alterkacije* (Beograd, 1998), *Koliko fašizma* (Zagreb, 1998), *Teorija za denešno vreme: Lévi-Strauss, Mauss, Durkheim* (Skopje, 1999), *Zasreštanija: istorii, prehodi, vjarvanja* (Sofija, 2001), *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija* (Ljubljana, 2000 in Beograd, 2003), *Teorija za politiko* (Ljubljana, 2003), *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika* (Ljubljana, 2006), *Veselje v gledanju* (Ljubljana, 2007), *Spisi iz humanistike* (Ljubljana, 2009).

rastko.mocnik@ff.uni-lj.si

Dr. Silvana Orel Kos je na Filozofski fakulteti doktorirala s področja prevodne kritike in je zaposlena na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V svojem pedagoškem in znanstveno-raziskovalnem delu preučuje kontrastivne vidike angleškega in slovenskega jezika, zlasti s področij glagolskih kategorij in idiomatike, prevodoslovne teme in podnaslavljanje.

Je prva prevajalka, ki je iz danskega izvirnika v slovenščino prevedla večje število pravljic Hansa Christiana Andersena. Ukvarja se tudi s podnaslavljanjem pretežno skandinavske filmske produkcije.

Silvana.OrelKos@ff.uni-lj.s

Dr. Martina Ožbot je redna profesorica za italijanski jezik na Oddelku za romanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ob besediloslovju in jezikih v stiku se ukvarja predvsem s prevodoslovjem, in sicer s teorijo prevajanja in z zgodovino prevajanja iz italijanščine v slovenščino in obratno. V zadnjih letih se je posvečala raziskovanju koherence v prevedenih besedilih in drugih vidikov prevodnega posredovanja besedil – od vprašanj prevajalčevega osebnega sloga do vprašanj politične in vzgojne instrumentalizacije prevodov in do problemov vstopanja besedil nekano- ničnih književnosti v velike kulture. Je sourednica znanstvene revije *Linguistica* in urednica revije o prevajalstvu *Hieronymus*. Občasno prevaja iz italijanščine in angleščine v slovenščino in obratno.

martina.ozbot@guest.arnes.si

Dr. Nataša Pirih Svetina že dolgo dela na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik, še precej dlje pa je dejavna na področju slovenščine kot drugega in kot tujega jezika. Zato jo, še bolj pa (tudi) njen učbenik *A,B,C ... 1,2,3 ... gremo*, poznajo tisti, ki so se slovenščino kot tuji jezik učili čisto od začetka. In področje slovenščine kot drugega in tujega jezika jo še vedno zelo in z zelo različnih zornih kotov – mika.

n.pirih@ff.uni-lj.si

Dr. Gregor Pompe je na Filozofski fakulteti najprej študiral primerjalno književnost in nemški jezik ter nato še muzikologijo. Od leta 2000 je zaposlen kot asistent na Oddelku za muzikologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je leta 2006 tudi doktoriral. Honorarno je predaval še na Oddelku za glasbo na Pedagoški fakulteti v Mariboru in na Muzikološkem inštitutu Humanistične fakultete Univerze Karla Franza v Gradcu. Kot muzikolog in znanstveni raziskovalec se ukvarja predvsem s sodobno slovensko in evropsko glasbo, z vprašanjem semantike glasbe in sodobnih kompozicijskih tehnik. Za svoje raziskovalno delo je prejel Mantuanijevo priznanje, ki ga podeljuje Slovensko muzikološko društvo, katerega predsednik je od leta 2008. Izdal je dve monografiji: *Pisna podoba glasbe na Slovenskem* in *Postmodernizem in semantika glasbe*. Aktiven je tudi kot publicist, glasbeni kritik in skladatelj.

gregor.pompe@ff.uni-lj.si

Mag. Irena Samide je od leta 2002 asistentka za novejšo nemško književnost na Oddelku za germanistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer vodi vaje iz prevajanja v slovenščino. Študirala je primerjalno književnost in germanistiko, delala kot učiteljica, svobodna prevajalka in publicistka, živela na Dunaju in v Berlinu. Prevaja iz nemščine (leposlovje, otroška in mladinska književnost, igrani in dokumentarni filmi, priročniki, stvarna literatura itn.) ter se strokovno in znanstveno ukvarja z nemškim literarnim kanonom, nemško-slovenskimi literarnimi odnosi v 19. stole- tju, žensko pisavo, didaktiko nemške književnosti in literarnim prevajanjem. Je dolgoletna mento- rica več študentskih projektov (germanistični časopis, prevajanje in ustvarjanje člankov o nemški

Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

književnosti na slovenski wikipediji) ter literarne prevajalnice iz nemščine v organizaciji Javnega sklada za kulturne dejavnosti Republike Slovenije.

i.samide@gmail.com; irena.samide@ff.uni-lj.si

Dr. Sarival Sosič je muzejski svetovalec in kustos za sodobno vizualno umetnost od leta 1992 v Mestni galeriji, Muzej in galerije mesta Ljubljane. Po izobrazbi je učitelj glasbene vzgoje in profesor umetnostne zgodovine ter diplomirani literarni komparativist. Magistriral je z raziskovanjem petega slovenskega impresionista fotografa Avgusta Bertholda (objavljeno v monografiji *Avgust Berthold. Fotograf z začetka stoletja*) in doktoriral s temo *Nagovor likovnih razstav, zasnovanih kot celovit vizualni organizem v slovenskih galerijah od leta 1945 do 2000* (objavljeno v monografiji *Vizualni nagovori*). Delovno mesto kustosa mu omogoča stik s sodobno vizualno umetnostjo in razstavno dejavnostjo v Sloveniji. Pripravil in organiziral je vrsto razstav, predvsem sodobnih slovenskih ter tujih umetnikov in je urednik ter pisec uvodnih besedil številnih katalogov. Objavlja članke s področja slikarstva, kiparstva in fotografije. Med leti 1993–2004 je bil tajnik Slovenskega društva likovnih kritikov.

sarival.sosic@mgml.si

Dr. Marko Stabej (1965) je redni profesor za slovenski jezik na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kot gostujoči profesor je deloval na Univerzi na Dunaju, v Mariboru, Celovcu, Zagrebu, na Univerzi na Primorskem. Je predstojnik Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Raziskovalno se ukvarja s sodobno in zgodovinsko sociolingvistikom, besediloslovjem, jezikoslovno stilistiko in s korpusnim jezikoslovjem. Bil je sourednik referenčnega korpusa slovenskega jezika FIDA (1998–2000), vodja projekta *Sporazumevalni prag za slovenščino* (2000–2003, knjižna oblika 2004), aplikativnega raziskovalnega projekta *Jezikovni viri za slovenščino* (2003–2005, rezultat korpus *FidaPLUS*, www.fidaplus.net) in projekta *Slovensko korpusno omrežje* (2004–2006). Kot predstavnik FF UL je sodeloval v projektu *Dylan* znotraj 6. okvirnega programa EU (2006–2011), ki se je ukvarjal s ključnimi vidiki večjezičnosti v EU. 2009–2011 je bil član nacionalne skupine za pripravo bele knjige na področju šolstva, 2011 imenovan za vodjo skupine, ki je novembra pripravila osnutek novega nacionalnega programa za jezikovno politiko RS.

marko.stabej@ff.uni-lj.si

Dr. Mojca Stritar je na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomirala iz slovenščine in primerjalne književnosti. Raziskovalno se ukvarja z različnimi sociolingvističnimi, predvsem jezikovnopolitičnimi vprašanji, pa tudi z jezikovnimi tehnologijami in slovenščino kot tujim jezikom, iz katere je leta 2009 doktorirala. Zaposlena je bila na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, ves čas pa poučuje na tečajih slovenščine za tujce. Je soavtorica več učbenikov in priročnikov za slovenščino kot tuji jezik, dejavna pa je tudi na področju gorniške in potopisne literature.

mojca.stritar@gmail.com

Jurij Verč je profesor filozofije in diplomirani literarni komparativist. Od leta 2010 je mladi raziskovalec s področja filozofije na Inštitutu Nova revija – zavod za humanistiko.

jurij.verc@gmail.com

